

عناوین و سرفصل های آموزشی

زائران حج تمتع

معاونت فرهنگی
مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

معاونت توسعه مدیریت و منابع
دفتر راهبری و نظارت بر امور کارکنان

۱۴۰۵ ش / ۱۴۴۷ اق

عناوین و سرفصل‌های آموزشی زائران حج تمتع

تهیه و تنظیم:
معاونت فرهنگی - مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
معاونت توسعه مدیریت و منابع - دفتر راهبری و نظارت بر امور کارگزاران

حسن عموعبداللهی

صفحه آرا:

۱۳۰۰ نسخه

شمارگان:

- تهران، خیابان آزادی، نبش رودکی، سازمان حج و زیارت،
۱. طبقه دوم، معاونت توسعه مدیریت و منابع، دفتر راهبری و نظارت بر امور کارگزاران
۲. طبقه اول، معاونت فرهنگی بعثه مقام معظم رهبری، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

قم: بلوار عمار یاسر، خیابان شهید قدوسی،
حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

تلفن: ۰۲۱ ۶۴۵۱۲۱۵۹ و ۰۲۵ ۳۷۱۸۶۷۳۰

سامانه آموزش خادمان فرهنگی: <http://amoozeshbesheh.ir>
سامانه فرم‌ها و دستورالعمل‌های حج تمتع: <http://hajjform.amoozeshbesheh.ir>

فهرست مطالب

مقدمه.....	۴
جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی عموم زائران در کاروان‌های مدینه اول.....	۱۰
جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی اختصاصی زائران در کاروان‌های مدینه اول.....	۱۱
جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی عموم زائران در کاروان‌های مدینه دوم.....	۱۳
جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی اختصاصی زائران در کاروان‌های مدینه دوم.....	۱۴

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران

فصل اول: احکام عمومی.....	۱۶
فصل دوم: مناسک حج.....	۳۰
فصل سوم: اخلاق و آداب.....	۵۰
فصل چهارم: اسرار و معارف حج و زیارت.....	۶۳
فصل پنجم: اماکن مذهبی.....	۱۰۷
فصل ششم: تاریخ و سیره.....	۱۴۰
فصل هفتم: تفسیر آیات حج.....	۱۹۸
فصل هشتم: مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی.....	۲۱۴
فصل نهم: کلام و عقاید.....	۲۴۳
فصل دهم: مسائل سیاسی و اجتماعی.....	۲۷۷
فصل یازدهم: مسائل اجرایی.....	۲۹۶
گفتار اول: جلسات آموزشی در ایران.....	۲۹۷
گفتار دوم: جلسات آموزشی در مدینه منوره.....	۳۱۵
گفتار سوم: جلسات آموزشی در مکه مکرمه.....	۳۲۰
فصل دوازدهم: سلامت و بهداشت.....	۳۲۸

بخش دوم: آموزش‌های اختصاصی زائران

فصل اول: آموزش‌های ویژه بانوان زائر.....	۳۳۷
فصل دوم: آموزش‌های اعضای گروه یاوران حجاج.....	۳۴۷

مقدمه

فراهم کردن آمادگی‌های ذهنی، روحی و شناختی زائران بیت‌الله الحرام برای شرکت در ضیافت عظیم الهی در موسم حج همواره از دغدغه‌های متولیان اجرائی و فرهنگی حج بوده است. همین دغدغه‌ها بود که در سال‌های گذشته مسئولان و متولیان امر را واداشت تا برای وصول به چنین مقصدی، تدابیری اتخاذ و چاره‌جویی نمایند.

از جمله سازوکارهای مؤثر، پیش‌بینی، طراحی و برگزاری جلسات توجیهی برای زائران قبل از عزیمت و هنگام سفر بوده است که امروز به صورت یک سنت حسنه و پذیرفته شده درآمده است. اما «این جلسات چگونه اداره شود» و «چه محتوا و موضوعاتی در آن ارائه گردد»، از مسائل مهمی بودند که مسئولان حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت و سازمان حج و زیارت را به برنامه‌ریزی، طراحی، تدوین دستورالعمل‌ها، چارچوب‌ها و ضوابط وادار ساخت تا بر اساس شرایط و امکانات و اقتضائات مخاطبان، زمان، مکان، سازوکار مناسب و منعطف اندیشیده شود. از این رو از سال ۱۳۸۵، معاونت آموزش و پژوهش وقت حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت اقدام به طراحی و تدوین عناوین و سرفصل جلسات توجیهی و آموزشی زائران نمود که گامی ارزشمند و اساسی بود.

تجارب حاصله و نظرات ارائه شده روحانیون، مدیران و کارشناسان در خصوص حجم، گستره، کیفیت مباحث و موضوعات، فرصت‌ها و زمان پیش‌بینی شده حسب دستور نماینده محترم ولی فقیه در امور حج و زیارت در کارگروهی متشکل از جمعی از روحانیون با تجربه کاروان‌های حج و زیارت مورد بررسی قرار گرفت. ثمره تلاش گروه، به اصلاحاتی در تعداد، موضوعات و چیدمان جلسات منجر شد.

سرفصل‌های «مسائل اجرایی حج» و «سلامت و بهداشت» نیز به ترتیب با تلاش جمعی از مسئولان آموزش گروه آموزش و پژوهش سازمان حج و زیارت و مسئولان مرکز پزشکی حج و زیارت در هلال‌احمر جمهوری اسلامی ایران تدوین و ارائه شد. پس از حج تمتع سال ۱۳۹۶ و پیرو برگزاری جلسات آسیب‌شناسی آموزش‌های زائران حج تمتع، در نحوه برگزاری و تعداد جلسات آموزشی و به تبع آن در برخی موضوعات و مباحث آموزشی، تغییراتی ایجاد شد و گرایش به سمت اجرای تخصصی و عنایت به مخاطب‌محوری سوق یافت.

حاصل تلاش جمعی این عزیزان در این مجموعه تنظیم و در اختیار مدیران محترم و روحانیون معزز کاروان‌ها قرار می‌گیرد، تا بر اساس آن جلسات آموزشی و توجیهی زائران چه قبل از عزیمت و چه در هنگام سفر برنامه‌ریزی و اجرا شود. البته این بدان معنی نیست که رویکرد معاونت فرهنگی، حذف خلاقیت‌ها و ابتکارات ارزنده شخصی مدیران و روحانیون محترم باشد، بلکه در صدد است تا با تعیین چارچوبی روشن به یک انسجام، هماهنگی و هم‌گرایی در امر آموزش زائران دست یابد؛ لذا هر گونه ابتکار و اقدام ارزنده‌ای که به غنی‌سازی جلسات زائران بیانجامد، مورد استقبال خواهد بود. توصیه اکید بر این است که تلاش گردد، مباحث و محتوا در همین چارچوب ارائه شود. قطعاً اشتراک در موضوعات به‌عنوان یکسان بودن سطوح مطالب و شیوه ارائه نخواهد بود و نیز مانع از خلاقیت‌ها و بهره‌وری شایسته از تجربه‌ها به تناسب اقتضائات خاص هر کاروان به حسب شرایط جمعیتی، تحصیلی و... نخواهد بود؛ چنانچه رویه متعارف و معمول مراکز آموزشی رسمی و غیررسمی در ارائه مباحث و برگزاری دوره‌های آموزشی همین گونه است.

بی‌تردید این مجموعه نیز با کاستی‌هایی روبروست، امید است با مدد الهی و امعان‌نظر روحانیون و مدیران محترم کاروان‌ها و سایر متولیان و صاحب‌نظران بتوانیم در بهبود بخشی و رفع نواقص آن برای سال‌های آتی نیز توفیق یابیم.

معاونت فرهنگی

تذکرات کلی

۱. مناسب است علاوه بر کتاب حاضر، کتاب «دستورالعمل‌ها و شیوه‌نامه‌های آموزشی حج تمتع» نیز به دقت مطالعه و عمل شود.
۲. هر جلسه آموزشی با تلاوت کلام‌الله مجید آغاز شود و حتی‌الامکان در هر جلسه، یک آیه و روایت در خصوص معارف، آداب و اسرار حج و زیارت تهیه و قرائت شود.
۳. طبق رویکرد مخاطب‌محور در آموزش‌های سال جاری، برگزاری جلسات آموزشی زائران کاروان‌ها به شرح ذیل اقدام شود:
 - جلسات آموزشی در ایران:
 - ده جلسه عمومی در ده روز متناوب برای همه زائران کاروان‌های مدینه اول و دوازده جلسه در دوازده روز متناوب در کاروان‌های مدینه دوم
 - سه جلسه ویژه بانوان حج‌گزار (توسط معینه ثابت موسم یا مدعو)
 - جلسات ویژه اعضای گروه یاوران حجاج (در کاروان‌های مدینه اول، یک جلسه؛ در کاروان‌های مدینه دوم، دو جلسه)
 - یک جلسه برای زائران فرهیخته
 - سه جلسه برای زائران شرکت‌کننده در طرح مودت
 - جلسات آموزشی در موسم:
 - دوازده جلسه عمومی برای همه زائران (چهار جلسه در مدینه و هشت جلسه در مکه)

- چهار جلسه ویژه بانوان حج گزار (دو جلسه در مکه و دو جلسه در مدینه)
- جلسات ویژه اعضای گروه یاوران حجاج (در کاروان‌های مدینه اول، دو جلسه در مدینه و یک جلسه در مکه؛ در کاروان‌های مدینه دوم، یک جلسه در مکه و یک جلسه در مدینه)

○ سه جلسه برای زائران فرهیخته (دو جلسه در مکه و یک جلسه در مدینه)
○ سه جلسه برای زائران طرح مودت (۲ جلسه در مکه و ۱ جلسه در مدینه)
۴. جلسات اختصاصی می‌تواند در ادامه جلسات عمومی برگزار شود، اما برگزاری دو جلسه آموزشی عمومی در یک روز امکان‌پذیر نیست؛ همچنین جلسات آموزشی متمرکز که از سوی بعثه مقام معظم رهبری در مناطق و استان‌ها برگزار می‌شود، از جلسات آموزشی کاروان محسوب نمی‌شود. چنانچه تغییری در نحوه برگزاری جلسات آموزشی و توجیهی ایجاد شود، از طریق معاونت فرهنگی به اطلاع کارگزاران محترم فرهنگی کاروان‌ها خواهد رسید.
۵. جداول توزیع مباحث آموزشی در جلساتی که اشاره شد، در صفحات آینده خواهد آمد. برای استفاده آسان‌تر، توجه به نکات ذیل ضروری است:

- در این جدول‌ها به موضوعات درسی، تعداد جلسات آموزشی و مکان برگزاری آنها، مجموع جلسات مورد انتظار جهت اجرا در هر موضوع و حداقل زمان در نظر گرفته شده برای اجرای آن موضوع درسی اشاره شده است.
- جهت تسهیل اجرای جلسات آموزشی در مکه مکرمه، زمان اجرای آن‌ها به چهار بخش تقسیم شده است: قبل، حین و پس از ایام تشریق و تعدادی از جلسات هم در اختیار کارگزاران فرهنگی و اجرایی گذاشته شده تا به فراخور زمان حضور در مکه برای اجرا تصمیم‌گیری نمایند. به عبارت دیگر، تعدادی از جلسات آموزشی در مکه مکرمه، باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که الزاماً پیش، حین یا پس از ایام تشریق اجرا شوند.

۶. مجموع زمان آموزش عموم زائران، ۳۶ ساعت مفید، مدت زمان آموزش ویژه بانوان ۷ ساعت مفید و زمان آموزش ویژه یاوران حجاج ۴ ساعت برنامه‌ریزی

شده است؛ بر همین اساس، مدت زمان اجرای هر مبحث، به صورت کلی در ابتدای هر فصل آمده و شایسته است کارگزاران محترم فرهنگی و اجرایی مطالب را در سقف زمانی تعیین شده ارائه نمایند. بدیهی است تنظیم وقت ارائه مباحث در هر جلسه، بر عهده کارگزاران محترم نهاده شده است.

۷. در ابتدای هر جلسه آموزشی، شماره جلسه پیشنهادی برای سهولت در برنامه ریزی کارگزاران محترم فرهنگی و اجرایی، درج شده است. مقتضی است کارگزاران محترم، گزارش اجرای آموزش در کاروان‌ها را به دقت در سامانه ثبت نمایند تا مبنای تصمیم‌گیری در سال‌های آینده قرار گیرد.

۸. ذیل سرفصل هر جلسه، مطالبی تحت عنوان «مباحث کلیدی» جهت سهولت دسترسی خادمان محترم فرهنگی کاروان‌ها ارائه شده است تا در صورت عدم امکان مراجعه به منابع، بتوانند بخشی از مطالب را برای زائران و مخاطبان خود بازگو نمایند. بدیهی است مطالب کامل‌تر و جامع‌تر از طریق منابع کتابخانه‌ای و نرم‌افزارها در اختیار خادمان محترم فرهنگی است.

۹. چنانچه در کتاب دستورالعمل‌ها و شیوه‌نامه‌های آموزشی حج تمتع ذکر شده، سرفصل‌های مباحث اجرایی توسط مدیران محترم کاروان‌ها و سرفصل‌های بهداشت و سلامت توسط پزشکان معرفی شده از جانب مرکز پزشکی حج و زیارت در هلال احمر در کاروان‌ها اجرا می‌شود. مسئولیت ارائه سایر موضوعات در جلسات آموزشی بر عهده روحانی محترم کاروان است، اما در کاروان‌هایی که معین در آنها حضور دارد، موضوعات ذیل توسط معین ارائه می‌شود:

○ احکام عمومی

○ تاریخ و سیره

○ اماکن مذهبی

○ مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی

۱۰. جهت اجرای جلسات آموزشی علاوه بر منابع معرفی شده در ابتدای هر مبحث، مناسب است از لوح‌های فشرده و نرم‌افزارهای مرتبط به‌ویژه «مسافر قبله ۴» که توسط مدیریت امور آموزشی و فرهنگی تولید شده بهره برد.

۱۱. گزارش جلسات آموزشی برگزار شده، حتماً در سامانه فرم‌ها و دستورالعمل‌های حج تمتع (<http://hajjform.amoozeshbeseh.ir>) ثبت شود، چرا که مبنای ارزشیابی عملکرد کارگزاران خواهد بود. بدیهی است عدم تکمیل فرم‌های گزارش جلسات به منزله عدم اجرای برنامه آموزشی تلقی شده و امتیاز منفی منظور خواهد شد.
۱۲. جلسات آموزشی ویژه زائران فرهیخته، طرح مودت و گروه یاوران حجاج طبق دستورالعمل‌های مربوط در ایران و موسم برگزار و گزارش شود.
۱۳. جلسات آموزشی ویژه بانوان حج گزار توسط معینه‌های کاروان‌ها، طبق دستورالعمل ابلاغی در ایران و موسم، برگزار و گزارش شود.
۱۴. مقتضی است برای اصلاح قرائت نماز و تلبیه، زمانی در کنار جلسات آموزشی در نظر گرفته شود.

**جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی عموم زائران در
کاروان‌های مدینه اول**

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری						
		ایران	مدینه	مکه			مجموع جلسات موضوع درسی	مجموع زمان (دقیقه)
				پیش از تشریف بین تشریف	پس از تشریف	در اختیار		
۱	احکام عمومی	۶	۳	-	-	-	۱۰	۹۰
۲	مناسک حج	۷	۳	۲	۱	۱	۱۶	۲۷۰
۳	اخلاق و آداب	۴	۱	-	-	۱	۶	۹۰
۴	اسرار و معارف حج و زیارت	۵	۳	۱	۱	۱	۱۱	۱۵۰
۵	تفسیر آیات حج	۴	-	۱	-	-	۵	۹۰
۶	مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی	۵	۱	-	-	-	۱۰	۱۲۰
۷	اماکن مذهبی	۳	۳	-	۱	۲	۹	۱۸۰
۸	تاریخ و سیره	۶	۳	۱	-	۱	۱۳	۱۸۰
۹	عقاید	۵	۱	-	-	-	۹	۱۵۰
۱۰	مسائل سیاسی و اجتماعی	۲	۱	-	-	-	۵	۶۰
۱۱	مسائل اجرایی	۱۰	۴	۲	۱	۱	۲۱	۶۳۰
۱۲	بهداشت و سلامت	۴	۲	۱	-	-	۸	۱۵۰
مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری		۱۰	۴	۲	۱	۱	۴	-
مجموع جلسات آموزشی کاروان‌های مدینه اول		۱۰ جلسه در ایران و ۱۲ جلسه در سفر ۲۲ جلسه						
مجموع زمان آموزش (دقیقه)		۲۱۶۰ دقیقه ۱۳۸۰ دقیقه مباحث معرفتی و مناسک (۱۰ موضوع) ۶۳۰ دقیقه مباحث اجرایی (یک موضوع) ۱۵۰ دقیقه مباحث بهداشت و سلامت (یک موضوع)						

جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی اختصاصی زائران

در کاروان‌های مدینه اول

الف) جلسات ویژه بانوان حج‌گزار

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری			مجموع موضوع درسی	مجموع زمان (دقیقه)
		ایران	مدینه	مکه		
۱	احکام و مناسک	۳	۲	۲	۷	۱۷۰
۲	اخلاق و آداب سفر حج	۱	۰	۲	۳	۷۵
۳	مسائل خاص بانوان	۱	۱	۰	۲	۵۰
۴	مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی	۲	۱	۰	۳	۷۵
۵	بانوان اسوه	۱	۰	۱	۲	۳۰
۶	اماکن مذهبی مدینه منوره	۰	۱	۰	۱	۲۰
مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری		۳	۲	۲	-	-
مجموع جلسات آموزشی اختصاصی بانوان در کاروان‌های مدینه اول		۳ جلسه در ایران و ۴ جلسه در سفر			۷ جلسه	
مجموع زمان آموزش (دقیقه)		۴۲۰ دقیقه				

ب) جلسات ویژه یاوران حجاج

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری			مجموع جلسات موضوع درسی	مجموع زمان (دقیقه)
		ایران	مدینه	مکه		
۱	تعاون و همیاری در سفر حج و زیارت	۱	۰	۰	۱	۶۰
۲	بایدها و نبایدها	۰	۱	۰	۱	۶۰
۳	فرایند اجرای فعالیت‌ها	۰	۱	۱	۲	۱۲۰
	مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری	۱	۲	۱	-	-
مجموع جلسات آموزشی اختصاصی یاوران حجاج در کاروان‌های مدینه‌اول		۴ جلسه ۱ جلسه در ایران و ۳ جلسه در سفر				
مجموع زمان آموزش (دقیقه)		۲۴۰ دقیقه				

جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی عموم زائران
در کاروان‌های مدینه دوم

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری							
		ایران	مکه				مدینه		
			پیش از تشریق	چین تشریق	پس از تشریق	در اختیار			
۱	احکام عمومی	۷	-	-	-	۲	۱	۱۰	۹۰
۲	مناسک حج	۱۰	۲	۱	۱	۲	-	۱۶	۲۷۰
۳	اخلاق و آداب	۵	-	-	۱	-	-	۶	۹۰
۴	اسرار و معارف حج و زیارت	۶	۱	۱	۱	۱	۱	۱۱	۱۵۰
۵	تفسیر آیات حج	۴	۱	-	-	-	-	۵	۹۰
۶	مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی	۵	-	-	-	۴	۱	۱۰	۱۲۰
۷	اماکن مذهبی	۲	۱	۱	۱	۱	۳	۹	۱۸۰
۸	تاریخ و سیره	۶	۱	۱	-	۲	۳	۱۳	۱۸۰
۹	عقاید	۶	-	-	-	۲	۱	۹	۱۵۰
۱۰	مسائل سیاسی و اجتماعی	۳	-	۱	-	۱	-	۵	۶۰
۱۱	مسائل اجرایی	۱۲	۲	۱	۱	۳	۲	۲۱	۶۳۰
۱۲	بهداشت و سلامت	۴	۱	-	-	۲	۱	۸	۱۵۰
مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری		۱۲	۲	۱	۱	۴	۴	-	-
مجموع جلسات آموزش کاروان‌های مدینه دوم		۱۲ جلسه در ایران و ۱۲ جلسه در سفر ۲۴ جلسه							
مجموع زمان آموزش (دقیقه)		۲۱۶۰ دقیقه ۱۳۸۰ دقیقه مباحث معرفتی و مناسک (۱۰ موضوع) ۶۳۰ دقیقه مباحث اجرایی (یک موضوع) ۱۵۰ دقیقه مباحث بهداشت و سلامت (یک موضوع)							

جدول توزیع مباحث جلسات آموزشی اختصاصی زائران

در کاروان‌های مدینه دوم

الف) جلسات ویژه بانوان حج گزار

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری			مجموع موضوعات درسی	مجموع زمان (دقیقه)
		ایران	مدینه	مکه		
۱	احکام و مناسک	۳	۱	۳	۷	۱۷۰
۲	اخلاق و آداب سفر حج	۱	-	۲	۳	۷۵
۳	مسائل خاص بانوان	۱	۱	-	۲	۵۰
۴	مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی	۲	-	۱	۳	۷۵
۵	بانوان اسوه	۱	۱	-	۲	۳۰
۶	اماکن مذهبی مدینه منوره	-	۱	-	۱	۲۰
	مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری	۳	۱	۳	-	-
مجموع جلسات آموزشی اختصاصی بانوان در کاروان‌های مدینه اول		۳ جلسه در ایران و ۴ جلسه در سفر ۷ جلسه				
مجموع زمان آموزش (دقیقه)		۴۲۰ دقیقه				

ب) جلسات ویژه یاوران حجاج

ردیف	موضوعات درسی	مکان برگزاری			مجموع موضوع درسی	مجموع جلسات (دقیقه)	مجموع زمان
		ایران	مدینه	مکه			
۱	تعاون و همیاری در سفر حج و زیارت	۱	-	-	۱	۶۰	
۲	بایدها و نبایدها	۱	-	-	۱	۶۰	
۳	فرایند اجرای فعالیتها	-	۱	۱	۲	۱۲۰	
	مجموع جلسات آموزشی به تفکیک مکان برگزاری	۲	۱	۱	-	-	
	مجموع جلسات آموزشی اختصاصی یاوران حجاج در کاروانهای مدینه اول	۴ جلسه ۲ جلسه در ایران و ۲ جلسه در سفر					
	مجموع زمان آموزش (دقیقه)	۲۴۰ دقیقه					

بخش اول:

جلسات آموزشی عموم زائران

فصل اول:

احکام عمومی

تذکرات اجرایی:

۱. در صورت حضور معین در کاروان، این مبحث توسط ایشان ارائه شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۹۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آنها نوشته شده است.

اهداف آموزشی احکام عمومی:

آشنایی با احکام عمومی مورد ابتلای زائران و حج گزاران

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. رساله‌های عملیه مراجع عظام تقلید
۲. درس‌نامه فقه و مناسک؛ عباس ظهیری و رضا هوشیاری، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

توضیحات، رویکردها و روش‌ها در ارائه این بحث:

- ۱- در طرح و بیان احکام ارتباط آنها به مناسک حج و مشروط بودن صحت آن به انجام درست برخی احکام عمومی مبتلا به توجه شود، لذا به میزان ضرورت و نیاز اکتفا گردد.
- ۲- توصیه می‌شود در تبیین احکام با توجه به آیات و روایات ذکر شده در ذیل هر مبحث، به شبهات و سؤالات مطرح شده در این حوزه بدون ذکر شبهه توجه و پاسخ آن مستدل و منطقی به طور ضمنی ارائه شود؛ همانند شبهات در خصوص اصل تقلید، پرداخت خمس، شیوه وضو ساختن و...
- ۳- پیش از بیان احکام شرعی بهتر است زائران از حیث مرجع تقلید دسته‌بندی شوند و تنها به بیان فتاوا و نظرات مراجع تقلید دارای مقلد در کاروان بسنده شود.
- ۴- در بیان احکام شرعی به مسائل مبتلا به در موسم حج توجه شود. همانند وضو گرفتن با آب شرب در اماکن عمومی و مسجدالنبی ﷺ و مسجدالحرام، پوشش بانوان در نماز، نماز در هواپیما، نمازهای واجب غیر از نمازهای یومیه.
- ۵- از طرح مسائل اختلافی غیرضروری در جلسات عمومی اجتناب شود و به بیان فتاوی مورد اتفاق مراجع عظام برحسب مقلدان زائران بسنده شود.
- ۶- در بیان احکام همانند وصیت، زکات و لقطه با رویکرد پاسخ به نیازهای حجاج در حج مورد توجه قرار گیرد، لذا از طرح تفصیلی مسائل و غیر مبتلا به اجتناب شود.

احکام عمومی: جلسه اول

موضوع: اهمیت شناخت احکام فقهی و تقلید

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه اول (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ضرورت و وجوب شناخت احکام به‌ویژه در حج

۲. تقلید

- وجوب تقلید برای افراد غیر مجتهد
- شرایط مرجع تقلید و راه شناخت ایشان
- راه‌های دستیابی به فتاوی مراجع
- بقا بر تقلید
- تقلید ابتدایی از مرجع زنده

مباحث کلیدی:

- قبل از بیان ضرورت تقلید به‌خصوص در مناسک حج با توجه به آیات و روایات زیر به تبیین اصل مسئله تقلید در مکتب اهل‌بیت علیهم‌السلام پرداخته شود. در این خصوص در چرایی تقلید به این موارد می‌توان پرداخت:
 - ۱. **دلیل عقلی:** حکم عقل در رجوع غیر کارشناس به کارشناس یا تلاش در اینکه خود فرد، کارشناس شود. همه افراد جامعه در جای‌جای زندگی خود، سراغ متخصص و کارشناس می‌روند.

۲. **دلایل نقلی:**

- آیه سؤال از اهل ذکر: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ. (نحل، ۴۳)
- توفیق شریف: وَ أَمَّا الْحَوَادِثُ الْوَاقِعَةُ فَأَرْجِعُوا فِيهَا إِلَى رِوَاةٍ حَدِيثِنَا فَإِنَّهُمْ حُجَّتِي عَلَيْكُمْ وَ أَنَا حُجَّةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ. (کمال‌الدین، ج ۱، ص ۴۸۴)
- قَالَ الْإِمَامُ الْعَسْكَرِيُّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): ... قَالَ الصَّادِق (عَلَيْهِ السَّلَامُ): فَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَ الْفُقَهَاءِ صَائِنًا لِنَفْسِهِ، حَافِظًا لِدِينِهِ، مُخَالِفًا لِهَوَاهُ، مُطِيعًا لِأَمْرِ مَوْلَاهُ فَلِلْعَوَامِّ أَنْ يُقْلَدُوهُ. (البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۵۶)
- در این خصوص، می‌توان به آیه نفر (توبه، ۱۲۲)، مقبوله عمر بن حنظله و مشهوره ابی خدیجه نیز استناد نمود.

احکام عمومی: جلسه دوم

موضوع: طهارت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. وضو

- چگونگی وضو
- مقدار واجب در شستشو و مسح اعضای وضو
- موارد وجوب وضو (طواف، نماز، نماز طواف و...)
- مبطلات وضو

۲. تیمم (تذکر کلیات)

۳. غسل

- اقسام غسل
- غسل‌های واجب
- غسل‌های مستحبی
- چگونگی انجام غسل
- شرایط صحت غسل

مباحث کلیدی:

- در بیان مسائل وضو و طهارت به آیه ۶ سوره مائده، آیه ۴۳ سوره نساء و روایت زراره (الکافی، ج ۳، ص ۲۵) برای تبیین و مستند نمودن احکام قبل از بیان مسائل اشاره شود.
- در بحث طهارت، فتوای بعضی از مراجع در کفایت برخی غسل‌های مستحبی از وضو بیان شود.

احکام عمومی: جلسه سوم

موضوع: نماز

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اهمیت و جایگاه نماز در اسلام
۲. اهمیت نماز اول وقت و جماعت
۳. اقسام نماز
 - نمازهای واجب
 - نمازهای مستحبی
۴. شرایط و مقدمات نماز
۵. واجبات نماز
۶. مبطلات نماز
۷. نماز جماعت (نماز جماعت با اهل سنت)
۸. نماز مسافر
 - قصر و اتمام نماز در مکه و مدینه (اماکن تخییر)
۹. نمازهای مستحبی (نماز زیارت، نماز تحیت)
۱۰. نماز قضا

مباحث کلیدی:

- در خصوص اهمیت و جایگاه اقامه نماز به‌ویژه نماز اول وقت و جماعت قبل از بیان احکام آنها به آیات و روایات زیر استناد شود.
- ۱. ثابت بودن وقت نماز: فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا (نساء، ۱۰۳)
- ۲. نمازهای یومیه: فَأَصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ * وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ (طور، ۳۹-۴۰)
- ۳. زمان نمازهای یومیه: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ (اسراء، ۷۸)

۴. نماز جماعت: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (بقره، ۴۳)
 ۵. مراقبت از نماز: وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (انعام، ۹۲)
 ۶. ضایع کنندگان نماز: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (مریم، ۵۹)
 ۷. عذاب سخت تارکان نماز: فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ الْمُجْرِمِينَ * مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (مدثر، ۴۰ - ۴۳)
 ۸. استعانت از صبر و نماز: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ (بقره، ۴۵)
- به لزوم صحت قرائت اذکار نماز و تلبیه اشاره شود. همچنین به فراخور زمان، در جلسات آموزشی زمانی به این مسئله اختصاص داده شود، قرائت اذکار نماز و تلبیه زائران مورد بررسی قرار گیرد و تذکرات لازم جهت اصلاح به زائران داده شود.
 - در نمازهای تحیت مساجد تذکر داده شود که می‌توان نیت نماز قضا کرد تا هم ثواب تحیت را برد و هم نماز قضا انجام گرفته شود.
 - نماز قضای پدر بر فرزند ارشد و همچنین قضای نماز آیات تذکر داده شود و در مسئله وصیت و ادای دین مسائل شرعی، این موارد یادآوری شود.
 - مسائل حیا، حجاب و عفاف ذیل مبحث لباس نمازگزار در بحث مقدمات و شرایط نماز طرح شود.
 - در نماز جماعت حرم، مسئله استداره تذکر داده شود.
 - در باب شرکت در نماز جماعت با اهل سنت به روایات ذیل استناد شود:
امام صادق علیه السلام فرمودند:
○ مَنْ صَلَّى مَعَهُمْ فِي الصَّفِّ الْأَوَّلِ كَانَ كَمَنْ صَلَّى خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي الصَّفِّ الْأَوَّلِ. (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۹۹)
○ إِذَا صَلَّيْتَ مَعَهُمْ غُفِرَ لَكَ بَعْدَ مَنْ خَالَفَكَ. (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۲۹۹)
○ عُوذُوا مَرَضَاهُمْ وَ اشْهَدُوا جَنَائِزَهُمْ وَ اشْهَدُوا لَهُمْ وَ عَلَيْهِمْ وَ صَلُّوا مَعَهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ. (وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۳۰۱)

احکام عمومی: جلسه چهارم

موضوع: خمس و زکات

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه چهارم (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. موارد وجوب زکات و خمس
۲. احکام و مصرف خمس و زکات
۳. خمس فیش‌های ثبت‌نامی حج
۴. ارتباط زکات و خمس با حج
۵. رد مظالم

مباحث کلیدی:

• قبل از ورود به احکام خمس و زکات جهت تبیین جایگاه روایی و قرآنی آن، آیات

و روایات ذیل قرائت و به اختصار توضیح داده شود:

۱. آیه خمس: وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ ءَامَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. (انفال، ۴۱)
۲. روایتی در باب خمس: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنِ الْعَبْدِ الصَّالِحِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: الْخُمْسُ مِنْ خُمْسَةِ أَشْيَاءَ مِنَ الْغَنَائِمِ وَالْغَوَصِ وَمِنَ الْكُنُوزِ وَمِنَ الْمَعَادِنِ وَالْمَلَاخَةِ يُؤْخَذُ مِنْ كُلِّ هَذِهِ الصُّنُوفِ الْخُمْسُ.... (الكافي، ج ۱، ص ۴۳۹-۵۴۳)
۳. آیه زکات: خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا (توبه، ۱۰۳)

۴. مصارف زکات: **إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ قَرِيبَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ**
(توبه، ۶۰)

• در بیان مسائل خمس و زکات موارد زیر مورد اهتمام قرار گیرد:

۱. از تکرار مسائل خمس در جلسات اجتناب شود.
۲. در مسائل خمس به کلیات و ضرورت آن بسنده شود.
۳. حکم رد مظالم در خصوص حق الناس و تدارک خسارت آن به خصوص کارمندان و کارکنان دستگاه‌های دولتی و شرکت‌های خصوص در استفاده شخصی از اموال عمومی تذکر داده و بیان شود.
۴. طرح مسائل زکات در صورتی که زائران مشمول آن باشند به بیان کلیات آن اکتفا شود همانند کاروان‌هایی که دارای زائران کشاورز یا باغ‌دار و... هستند.

احکام عمومی: جلسه پنجم

موضوع: وصیت و لقطه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه ششم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. وصیت

○ استحباب وصیت

○ شیوه وصیت

○ احکام وصیت

۲. اموال لقطه

مباحث کلیدی:

- در بیان مسائل و احکام وصیت، آیه ذیل جهت بیان اهمیت آن، قرائت و توضیح داده شود.

۱. كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (بقره، ۱۸۰)

۲. همچنین می‌توان به آیه ۱۰۶ سوره مائده نیز مراجعه کرد.

- در مسئله لقطه به مسائل و مشکلاتی که در مکه و مدینه به‌ویژه در میقات و مسجدالنبی و مسجدالحرام زائران با آن مواجه‌اند تذکر و بیان شود با تأکید بر برنداشتن و جابجا نکردن اشیا و اموال پیدا شده.

- به زائران تذکر داده شود در صورت مفقودشدن یا مشتبّه‌شدن کفش‌ها، حق استفاده از کفش دیگران بدون اذن آنان را ندارند.

احکام عمومی: جلسه هشتم

موضوع: روزه و نذر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. روزه قضا در سفر
۲. روزه مستحبی در سفر
 - سه روز روزه مستحب در مدینه منوره برای برآورده شدن حاجت
۳. روزه نذر در سفر
۴. نذر
 - کیفیت نذر
 - احکام نذر

مباحث کلیدی:

۱. در بیان مسئله نذر، مسئله وفای به عهد هم بیان و اهمیت آن تشریح شود.
۲. در مسئله نذر در خصوص نذور برای انداختن داخل ضریح یا مساجد و اماکن همانند مرقد شریف پیامبر ﷺ، بقیع شریف یا کعبه یا مسجد شیعیان، زائران توجیه و راهنمایی شوند و از مواردی که امکان ادای آن نیست یا موهن می‌باشد، اجتناب داده شوند.
۳. تذکر داده شود چنانچه روزه قبل از ایام تشریق، موجب ضعف در انجام مناسک حج شود، لازم است از این امر پرهیز کنند و بعد از ایام تشریق جبران نمایند.

احکام عمومی: جلسه هفتم

موضوع: طهارت و نماز در حرمین شریفین

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. طهارت

- احکام وضو و غسل
- نماز با غسل‌های مستحبی
- وضو با آب شرب اماکن عمومی

۲. نماز

- اوقات نماز
- تفاوت نماز اهل تسنن با شیعیان
- قصر و اتمام
- اتصال صفوف
- نماز در هواپیما
- سجده بر چیزهایی که مجاز می‌باشد (عدم استفاده از مهر و... در مساجد و نمازهای اهل سنت)

مباحث کلیدی:

• در بیان احکام نماز، به مسئله سجده بر اشیایی که سجده بر آنها صحیح است و اجتناب بر سجده بر امور مشتبّه و موهن همانند دستمال کاغذی و همچنین محدودیت‌هایی که در سفر در خصوص ما یصح علیه السجود وجود دارد، تذکر داده و به آن توجه شود.

• از جمله تفاوت‌های نماز اهل تسنن با شیعیان، تکتف و آمین گفتن آنان است که لازم است به زائران تذکر داده شود که از آن اجتناب نمایند.

احکام عمومی: جلسه هشتم

موضوع: زیارت

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دهم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. زیارت

- اوقات زیارت
- احکام زیارت
- نیابت در زیارت
- نماز زیارت

احکام عمومی: جلسه نهم

موضوع: احکام حرم و مسجد

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. احکام حرم و مسجد

○ احکام مسجد

○ نماز تحیت مساجد

○ مستحبات حضور (نماز، قرآن)

○ لقطه

مباحث کلیدی:

• روایات ثواب نماز در مسجد الحرام

۱. وَ رَوَى أَبُو حَمْزَةَ الثَّمَالِيُّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ صَلَّى فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ صَلَاةً مَكْتُوبَةً قَبِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْهُ كُلَّ صَلَاةٍ صَلَّاهَا مِنْذُ يَوْمٍ وَجِبَتْ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ كُلَّ صَلَاةٍ يُصَلِّيَهَا إِلَى أَنْ يَمُوتَ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۲۸)
۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الصَّلَاةُ فِي مَسْجِدِي كَأَلْفِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَإِنَّ الصَّلَاةَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ تَعْدِلُ أَلْفَ صَلَاةٍ فِي مَسْجِدِي. (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۲۸)

• روایات ثواب خواندن و ختم قرآن در مکه

۱. قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليه السلام مَنْ خَتَمَ الْقُرْآنَ مِائَةً لَمْ يَمُتْ حَتَّى يَرَى رَسُولَ اللَّهِ ص وَ يَرَى مَنْزِلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۲۷)
۲. همچنین می‌توان به روایت مندرج در کتاب الکافی، ج ۲، ص ۶۱۳ مراجعه نمود.

احکام عمومی: جلسه دهم

موضوع: احکام مسجدالحرام
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه پنجم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)
مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. احکام حرم و مسجد
 - حرمت کندن نخ پرده کعبه
 - بیرون نبردن اشیاء داخل مسجدالحرام و مسجدالنبی (قرآن)
 - نماز جماعت استداره

مباحث کلیدی:

- پرهیز از سیگار کشیدن در حرم، خودداری از دادزدن و عدم ایجاد مزاحمت برای دیگر زائران تذکر داده شود.
- لزوم رعایت حرمت حرم تبیین شود.

فصل دوم:

مناسک حج

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم،
مجموعاً ۲۷۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.

اهداف آموزشی مناسک حج:

انجام صحیح اعمال و مناسک حج از سوی زائران

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. درس نامه فقه و مناسک؛ عباس ظهیری و رضا هوشیاری، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
۲. مناسک محشی؛ پژوهشکده حج و زیارت

توضیحات، رویکردها و روش ها در ارائه این بحث:

۱. در طرح و بیان مسائل، لازم است به مرجع یا مراجع مورد تقلید زائران توجه شود؛ لذا از بیان فتاوی مراجعی که در کاروان مقلد ندارند، اجتناب شود.
۲. از طرح مسائل اختلافی در بیان فتاوا اجتناب و به مسائل مورد اتفاق اکتفا شود و موارد خاص را جدای از جلسات عمومی برای آن دسته از زائرانی که نیازمند آن می باشند، طرح گردد.
۳. در بیان مسائل، به حد ضرورت اکتفا شود و از تفصیل غیر ضروری اجتناب شود.
۴. با توجه به همراهی روحانی در کلیه اعمال و مناسک با زائران محترم، بدیهی است ایشان در صحنه و هنگام وجود مشکل یا سؤال راهنمایی لازم را خواهند نمود.
۵. شایسته است در آغاز طرح مسائل حج، آیه وجوب حج و روایات اهمیت حج قرائت و به اختصار، توضیح داده شود.
 - آیه استطاعت: وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا (آل عمران، ۹۷)
 - روایت اهمیت حج: عن ابی جعفر (علیه السلام) قال: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ. (الكافی، ج ۲، ص ۱۸، باب دعائم الاسلام، ح ۳)
۶. مناسب خواهد بود قبل از بیان احکام حج، در هر جلسه به آیات و روایات مرتبط اشاره شود و در صورت امکان، به فلسفه و اسرار اعمال نیز اشاره گردد.
۷. در بیان هر مطلب، جایگاه و اهمیت موضوع فقهی به درستی تبیین شود.
۸. در بیان مسائل و احکام و مناسک از القای هر نوع استرس و اضطراب اجتناب شود. در محیط آرام و با آرامش، یادگیری، آسان تر خواهد شد.

۹. عدم اکتفا به صرف بیان مسائل در جلسات عمومی و توجه به زائرانی که مشکل یا شرایط خاص دارند، در خارج از جلسه توصیه می‌شود.
۱۰. نسبت به بیان احکام و مناسک مورد نیاز کارگزاران کاروان توجه کافی مبذول گردد.
۱۱. جهت انتقال زائران از هتل مکه به مسجدالحرام به مسئله استظلال (بنا بر فتوای جمعی از مراجع) توجه شود.

مناسک حج: جلسه اول

موضوع: ترسیم نمای کلی مناسک عمره و حج تمتع

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه اول (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اعمال عمره تمتع (احرام، طواف، نماز طواف، سعی، تقصیر)
۲. اعمال حج تمتع (احرام، وقوف در عرفات، وقوف در مشعر، بیتوته در منی، رمی جمرات، قربانی، حلق یا تقصیر، اعمال مسجدالحرام)

مباحث کلیدی:

• نظر به اینکه بسیاری از زائران برای اولین بار به این سفر مشرف می‌شوند، تصور روشنی از کل فرایند و اعمال حج ندارند، لذا در فهم و درک مسائل دچار مشکل می‌شوند. از این رو شایسته است، در اولین جلسه مناسک، نمای کلی از تمامی مناسک حج و عمره تمتع به صورت فرایندی طرح گردد و از ورود به جزئیات و فروعات در جلسه اول اجتناب شود. به شرح زیر:

الف) اعمال حج با عمره تمتع شروع می‌شود که دارای فرایندهای زیر است:

(۱) حضور در میقات و احرام عمره تمتع (نیت، پوشیدن لباس احرام، تلبیه)

(۲) طواف خانه خدا

(۳) نماز طواف

(۴) سعی

(۵) تقصیر

ب) حج تمتع

(۱) احرام در مکه (نیت، پوشیدن لباس احرام، تلبیه)

(۲) وقوف در عرفات

(۳) وقوف در مشعرالحرام

(۴) حضور در منا برای اعمال:

- رمی جمره در روز دهم و یازدهم و دوازدهم

- قربانی

- حلق یا تقصیر

- بیتوته

(۵) انجام اعمال مکه:

- طواف و نماز آن

- سعی

- طواف نساء و نماز آن

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هـ

مناسک حج: جلسه دوم

موضوع: اقسام حج و استطاعت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اقسام حج (واجب، مستحب)
۲. استطاعت (مالی، بدنی، طریقی)

مباحث کلیدی:

- در بحث اقسام حج، اشاره به انواع حج نموده و به بیان مسائل کلی حج نیابتی و حج واجب غیر نیابتی اکتفا شود.

مناسک حج: جلسه سوم

موضوع: نیابت و وصیت به حج

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه پنجم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. نیابت (شرایط نایب)

۲. وصیت به حج (فیش حج متوفی)

مباحث کلیدی:

۱. لازم است قبل از بیان مسائل حج نیابتی، از نوع حج زائران اطلاعات اجمالی کسب شود تا در صورت حضور افراد نایب برای آنها جداگانه یا در صورت قابل توجه بودن تعداد آنها در جلسه مسائل آن بیان شود.
۲. در مسئله نیابت و وصیت به حج به مسائل مبتلا به مورد نیاز همانند مستطیع نبودن و واجب الحج نبودن نایب، معذور نبودن نایب و رضایت ورثه و... توجه شود.

مناسک حج: جلسه چهارم

موضوع: میقات و احرام

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هفتم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. میقات
۲. مستحبات پیش از احرام
۳. زمان و مکان احرام
۴. واجبات احرام
 - پوشیدن لباس احرام
 - نیت احرام
 - تلبیه
۵. محرمات احرام

مباحث کلیدی:

- در بیان مسائل میقات و احرام به نوع سفر (مدینه اول و مدینه دوم) به مسائل خاص میقات مرتبط توجه شود.

مناسک حج: جلسه پنجم

موضوع: طواف و نماز آن

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هشتم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه ششم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. جایگاه و انواع طواف (واجب و مستحب)

۲. زمان طواف

۳. واجبات و شرایط طواف

۴. مستحبات طواف

۵. نماز طواف

○ زمان و مکان نماز

○ کیفیت نماز

مباحث کلیدی:

- از بیان تفصیلی و ورود غیرضروری به مسائل شکایات در طواف برای زائران اجتناب شود. در صورت مواجهه با آن در صحنه، راهنمایی و حل نمایید.

مناسک حج: جلسه ششم

موضوع: سعی و تقصیر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هفتم (ایران) مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. سعی

- زمان و مکان سعی
- واجبات و شرایط سعی
- مستحبات سعی

۲. تقصیر

- زمان و مکان تقصیر
- کیفیت تقصیر
- آثار تقصیر (خروج از احرام)

مناسک حج: جلسه هفتم

موضوع: احکام بین عمره تمتع و حج
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (ایران)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. بیرون رفتن از مکه
 - تبدیل ماه
 - در همان ماه
۲. انجام عمره مفرده
۳. طواف مستحبی
۴. طواف نیابتی

مباحث کلیدی:

- نسبت به انجام عمره مفرده بعد از پایان حج ذیل مبحث اعمال بین عمره و حج تمتع تذکر داده شود.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۴۱ هـ

مناسک حج: جلسه هشتم

موضوع: احکام احرام

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (عربستان) مکان: مدینه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

- احرام
- واجبات و محرمات احرام
- سنت‌ها و مستحبات احرام
- احرام در مسجد شجره
- محرم شدن زنان معذور
- احرام با نذر
- تلبیه

مناسک حج: جلسه نهم

موضوع: اعمال عمره تمتع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. عمره تمتع

○ طواف و نماز آن

○ سعی

○ تقصیر

مباحث کلیدی:

- از بیان تفصیلی و ورود غیرضروری به مسائل شکایات در طواف برای زائران اجتناب شود. در صورت مواجهه با آن در صحنه، راهنمایی و حل نمایید.

مناسک حج: جلسه دهم

موضوع: عمره تمتع نایبان و معذوران

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اعمال ویژه معذورین

- نیابت
- طواف
- نماز طواف
- سعی
- رمی جمرات

مباحث کلیدی:

۱. نسبت به عدم جواز رمی نایب در شب تذکر داده شود؛ لذا معذورین از رمی در

شب دهم که ناچار به گرفتن نایب برای رمی هستند، الزاماً باید در روز از طرف منوب عنه رمی کنند.

۲. نسبت به تقدیم اعمال بخشی از زائران به‌ویژه بانوان معذور، از قبل اطلاعات

لازم کسب و زائران راهنمایی شوند و در جلسات عمومی، صرفاً به طرح کلی آن بسنده شود.

۳. از بیان تفصیلی و ورود غیرضروری به مسائل شکایات در طواف برای زائران

اجتناب شود. در صورت مواجهه با آن در صحنه، راهنمایی و حل نمایید.

مناسک حج: جلسه یازدهم

موضوع: اعمال بین عمره و حج تمتع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه پنجم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول (عربستان)

مکان اجرا: مکه / پیش از تشریق

سرفصل‌ها:

۱. اعمال بین عمره و حج تمتع

- محرمات بین عمره تمتع و حج تمتع
- طواف مستحبی و نیابتی
- نماز طواف مستحبی
- جمع‌آوری سنگ‌ریزه برای رمی جمرات در مکه

مباحث کلیدی:

- نسبت به انجام عمره مفرده بعد از پایان حج ذیل مبحث اعمال بین عمره و حج تمتع تذکر داده شود.

مناسک حج: جلسه دوازدهم

موضوع: احرام حج تمتع و مناسک بانوان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه ششم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)
مکان اجرا: مکه / پیش از تشریق

سرفصل‌ها:

۱. احرام در مکه
۲. محرمات احرام حج تمتع
۳. استظلال (به‌ویژه در مشاعر)
۴. مناسک بانوان
 - تقدیم اعمال
 - وقوف اضطراری بانوان در مشعرالحرام
 - رمی شبانه (شب دهم)
 - نیابت شبانه بانوان (رمی جمره عقبه)

مباحث کلیدی:

۱. جهت انتقال زائران از هتل مکه به مسجدالحرام به مسئله استظلال (بنا بر فتوای جمعی از مراجع) توجه شود.
۲. نسبت به تقدیم اعمال بخشی از زائران به‌ویژه بانوان معذور، از قبل اطلاعات لازم کسب و زائران راهنمایی شوند و در جلسات عمومی، صرفاً به طرح کلی آن بسنده شود.

مناسک حج: جلسه سیزدهم

موضوع: اعمال مشاعر (عرفات و مشعرالحرام)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هشتم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم (عربستان)
مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. وقوف در عرفات (زمان، مکان و شرایط)
۲. وقوف مشعرالحرام (زمان و مکان و شرایط)
۳. اعمال واجب و مستحب در مشعرالحرام
۴. وقوف معذورین در مشعرالحرام (وقوف اضطراری)
۵. نماز در مشاعر
۶. برداشتن سنگ از مشاعر

مباحث کلیدی:

۱. نسبت به حکم نیت بیتوته در مشعرالحرام علاوه بر وقوف و ذکر توجه شود.
۲. احکام اعمال مستحبی در مشاعر بیان شود.

مناسک حج: جلسه چهاردهم

موضوع: اعمال منا

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. اعمال روز دهم ذیحجه (رمی جمره عقبه، قربانی، تقصیر یا حلق)
۲. رمی شبانه ویژه بانوان و معذورین (شب دهم ذیحجه)
۳. نیابت در رمی شبانه
۴. توالی و ترتیب اعمال
۵. موالات در اعمال منا (روز دهم ذیحجه)
۶. واجبات منا
 - بیتوته
 - رمی جمرات
۷. خروج از منا
 - خروج برای انجام اعمال
 - نفر روز دوازدهم

مباحث کلیدی:

۱. نسبت به حکم تقدم حلق برای آن دسته از زائرانی که موفق به ذبح در روز دهم نمی‌شوند توجه شود.
۲. نسبت به بیان حکم بیتوته در منا در یکی از دو نیمه شب و همچنین نفر روز دوازدهم توجه شود.
۳. در بیان مسائل رمی جمرات و قضای آن به ترتب رمی توجه شود.
۴. احکام اعمال مستحبی در مشاعر بیان شود.

مناسک حج: جلسه پانزدهم

موضوع: اعمال مسجدالحرام در حج تمتع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه ششم (عربستان)

مکان اجرا: مکه / حین تشریق

سرفصل‌ها:

۱. طواف

۲. نماز طواف

۳. سعی

۴. طواف نساء

۵. نماز طواف نساء

مباحث کلیدی:

- از بیان تفصیلی و ورود غیرضروری به مسائل شکایات در طواف برای زائران اجتناب شود. در صورت مواجهه با آن در صحنه، راهنمایی و حل نمایید.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۴۰ هـ

مناسک حج: جلسه شانزدهم

موضوع: عمره مفرده

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (عربستان)

مکان اجرا: مکه / پس از تشریق و اتمام اعمال حج

سرفصل‌ها:

۱. احرام از ادنی الحل
۲. طواف، نماز طواف، سعی، تقصیر، طواف نساء، نماز طواف نساء
۳. نیابت در انجام عمره مفرده

فصل سوم:

اخلاق و آداب

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم،

مجموعاً ۹۰ دقیقه است.

۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آنها نوشته شده است.

اهداف آموزشی اخلاق و آداب:

انجام سفر همراه با معنویت و بر اساس آدابی که شرع مقدس توصیه نموده است.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. درس نامه آداب سفر حج؛ سید علی قاضی عسکر، مشعر.

۲. اخلاق و آداب در حج و زیارت؛ محمدتقی رهبر، مشعر.

توضیحات، رویکردها و روش ها در ارائه این بحث:

۱. در طرح مسائل معنوی سفر از پاورپوینت های تهیه شده در مدیریت امور آموزشی و فرهنگی با عنوان «راهکارهای افزایش معنویت در کاروان ها» استفاده شود.

۲. در ارائه مباحث اخلاقی به چالش ها و تنش های سفر و زندگی جمعی در حج و زیارت توجه گردد. آداب و اخلاق به شکلی بیان و تبیین نمایند که سفر از آغاز با معنویت همراه شود.

۳. از آیات و روایات با مراجعه به نرم افزار و منابع معرفی شده استفاده شود.

۴. توصیه و تأکید بر استفاده از فرصت حضور در سرزمین وحی و اشتغال به اعمال مستحبی و اذکار و اجتناب از غیبت، تنش به زائران در این بحث مورد توجه قرار گیرد.

۵. از قصص و سرگذشت علما و داستان های اخلاقی مستند استفاده شود. ولی از نقل خواب و مطالب غیر معتبر و ناسازگار با اصول اعتقادی و طرح مسائلی که باعث سبک شمردن گناه و پاداش های بی حساب، اجتناب شود.

۶. در بیان آداب و اخلاق سفر، زائران به اجتناب جدی از خرافات و اعمال موهن توصیه شوند.

اخلاق و آداب: جلسه اول

موضوع: آمادگی روحی و معنوی برای سفر

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه اول (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

- ۱- جایگاه معنوی حج و زیارت
 - توفیق سفر حج و لزوم شکرگزاری
 - ویژگی‌های سفر
 - آمادگی معنوی
- ۲- مقدمات سفر
 - توبه
 - حلالیت طلبی
 - پرداخت دیون به‌ویژه حق الناس
 - وصیت

مباحث کلیدی:

- ۱- جایگاه معنوی حج و زیارت
 - توفیق سفر حج و لزوم شکرگزاری: علی بن موسی الرضا (ع): **وَاجْمَعْ اَهْلَكَ وَ صَلِّ رَكَعَتَيْنِ، وَ مَجِّدِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ، وَ صَلِّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَارْفَعْ يَدَيْكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى (من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۵۲۵)**
 - ویژگی‌های سفر: **أَوْ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ (غافر، ۲۱)**
 - قال رسول الله ﷺ: **لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ رَحْمَةَ اللَّهِ لِلْمُسَافِرِ لَأَصْبَحَ النَّاسُ عَلَى ظَهْرِ سَفَرٍ، إِنَّ اللَّهَ بِالْمُسَافِرِ رَحِيمٌ.** (مجموعه ورام، ج ۲، ص ۳۳)

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۵۳

- آمادگی معنوی: امام صادق علیه السلام فرمودند: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَودِعُكَ نَفْسِي - وَ أَهْلِي وَ مَالِي وَ ذُرِّيَّتِي وَ دُنْيَايَ وَ آخِرَتِي وَ أَمَانَتِي وَ خَاتَمَةَ عَمَلِي (وسائل الشيعة، ج ۱۱، ص ۳۷۹، ح ۱۵۰۶۴)

۲- مقدمات سفر

- توبه
 - رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: لَرَدُّ الْمُؤْمِنِ حَرَامًا يَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ سَبْعِينَ حِجَّةً مَبْرُورَةً (مشكاة الأنوار فی غرر الأخبار، النص ۳۱۵)
 - در جای دیگری فرمود: طُوبَى لِمَنْ وَجَدَ فِي صَحِيفَةِ عَمَلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ كُلِّ ذَنْبٍ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ (بحار الانوار، ج ۷، ص ۲۷۸)
 - امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: تَعَطُّرُوا بِالْأَسْتِغْفَارِ لَا تَقْصَحْكُمْ رَوَائِحُ الذُّنُوبِ (ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۶۵)
- حلالیت طلبی
 - امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: حَقٌّ عَلَى الْمُسْلِمِ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَنْ يُعْلِمَ إِخْوَانَهُ وَ حَقٌّ عَلَى إِخْوَانِهِ إِذَا قَدِمَ أَنْ يَأْتُوهُ (وسائل الشيعة، ج ۱۱، ص ۴۴۸، ح ۱۵۲۲۷)
- پرداخت دیون به ویژه حق الناس
 - امام باقر علیه السلام فرمود: مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ أَرْبَعٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ فِي أَرْبَعٍ: مَنْ أَصَابَ مَالًا مِنْ غُلُولٍ أَوْ رِبَاً أَوْ خِيَانَةٍ أَوْ سَرَقَةٍ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ فِي زَكَاةٍ وَ لَا فِي صَدَقَةٍ وَ لَا فِي حَجٍّ وَ لَا فِي عُمْرَةٍ (امالی صدوق، ص ۴۴۲)
- وصیت
 - رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مَا يَنْبَغِي لِأَمْرٍ مُسْلِمٍ أَنْ يَبِيتَ لَيْلَةً إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ تَحْتَ رَأْسِهِ (بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۹۴)

اخلاق و آداب: جلسه دوم

موضوع: اخلاق در سفر

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. نشاط معنوی سفر

- خیرخواهی، گذشت، تعاون و خدمت به زائران
- رعایت حقوق هم‌سفران و همراهان
- حسن خلق در سفر
- حیا و عفت در سفر
- انس با قرآن، دعا، مناجات و ذکر

۲. موانع کسب معنویت در سفر

- سوءظن و بدگمانی
- آزار و اذیت هم‌سفران
- مجادله، سخن‌چینی و عیب‌جویی
- غیبت و دروغ

مباحث کلیدی:

۱. نشاط معنوی سفر

- خیرخواهی، گذشت، تعاون و خدمت به زائران

■ پیامبر ﷺ فرمود: سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ فِي السَّفَرِ (بحار الانوار، ج ۷۳، ص ۲۷۳)

■ امام باقر عجلایه فرمود: مَا يُعْبَأُ مَنْ يَسْلُكُ هَذَا الطَّرِيقَ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ ثَلَاثُ خَصَالٍ: وَرَعٌ يَحْجُزُهُ عَنْ مَعَاصِي اللَّهِ وَحِلْمٌ يَمْلِكُ بِهِ غَضَبَهُ وَحُسْنُ الصُّحْبَةِ لِمَنْ صَحِبَهُ. (الكافي، ج ۴، ص ۲۸۶)

- رعایت حقوق هم‌سفران و همراهان

■ قال الصادق ع: لَيْسَ مِنَ الْمُرُوءَةِ أَنْ يُحَدِّثَ الرَّجُلُ مِمَّا يَلْقَى فِي السَّفَرِ مِنْ خَيْرٍ أَوْ

شَرٍّ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۲۷۴)

■ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ الْمَرْوَةُ مَرْوَتَانِ مَرْوَةُ الْحَضَرِ وَ مَرْوَةُ السَّفَرِ فَأَمَّا مَرْوَةُ الْحَضَرِ فِتْلَاوَةُ الْقُرْآنِ وَ حُضُورُ الْمَسَاجِدِ وَ صُحْبَةُ أَهْلِ الْخَيْرِ وَ النَّظَرُ فِي الْفِقْهِ وَ أَمَّا مَرْوَةُ السَّفَرِ فَبَذَلُ الزَّادِ وَ الْمِزَاحُ فِي غَيْرِ مَا يُسَخِّطُ اللَّهَ وَ قَلَّةُ الْخِلَافِ عَلَى مَنْ تَصَحَّبَهُ وَ تَرَكَ الرِّوَايَةَ عَلَيْهِمْ إِذَا أَنْتَ فَأَرْقَتْهُمْ. (الأمالی (للمفید)، النص، ص ۴۴)

○ حسن خلق در سفر

■ إِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ لِيَذِيبُ الْخَطِيئَةَ كَمَا تَذِيبُ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ. (بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۹۵)

○ انس با قرآن، دعا، مناجات و ذکر

■ وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا (مزمل، ۸)

■ قَالَ الصَّادِقُ عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ وَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَبِيهِ عَنِ اللَّهِ الْأَعْظَمِ فَقَالَ ﷺ كُلُّ اسْمٍ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ قَلْبِكَ عَنْ كُلِّ مَا سِوَاهُ وَ ادْعُهُ تَعَالَى بِأَيِّ اسْمٍ شِئْتَ فَلَيْسَ لِلَّهِ فِي الْحَقِيقَةِ اسْمٌ دُونَ اسْمِ بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ. (مصباح الشريعة، ص ۱۳۳)

۲. موانع کسب معنویت در سفر

○ سوء ظن و بدگمانی

■ رَسُولُ خُدَا ﷺ فرمود: اطْلُبْ لِأَخِيكَ عُذْرًا فَإِنْ لَمْ تَجِدْ لَهُ عُذْرًا فَالْتِمَسْ لَهُ عُذْرًا (بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۱۹۷)

○ آزار و اذیت هم سفران

■ رَسُولُ خُدَا ﷺ فرمودند: مَنْ كَانَ سَيِّئَ الْخُلُقِ وَ الْجَوَارِ فَلَا يَصْحَبُنَا. (بحار الانوار، ج ۷۳، ص ۲۷۳)

○ مجادله، سخن چینی و عیب جویی

■ رَسُولُ خُدَا ﷺ فرمود: لَا شَيْءَ أَحَقُّ بِالسُّجْنِ مِنَ اللِّسَانِ. (بحار الانوار، ج ۷۷، ص ۸۵) همچنین فرمودند: أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ حِفْظُ اللِّسَانِ. (نهج الفصاحه، ص ۵۷۴ و ۵۷۵)

○ غیبت و دروغ

■ حضرت علی عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ فرمود: لَا تَتَكَلَّمْ بِمَا يُرَدِّدُكَ وَ لَا مَا كَثِيرُهُ يَزِرُكَ. (کنز العمال، ج ۱۶، ص ۱۸۲) همچنین فرمودند: مَنْ كَثُرَ بَاطِلُهُ لَمْ يَتَّبِعْ حَقَّهُ. (غرر الحکم، ج ۱، ص ۳۹۱)

اخلاق و آداب: جلسه سوم

موضوع: آداب زیارت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه پنجم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. آداب زیارت پیامبر ﷺ
۲. آداب مسجدالنبی ﷺ
۳. آداب زیارت ائمه بقیع علیهم السلام

مباحث کلیدی:

۱. آداب زیارت پیامبر ﷺ
 - پیامبر اکرم ﷺ فرمود: مَنْ زَارَ قَبْرِي بَعْدَ مَوْتِي كَانَ كَمَنْ هَاجَرَ إِلَيَّ فِي حَيَاتِي فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِيعُوا فَأَبْعَثُوا إِلَيَّ السَّلَامَ فَإِنَّهُ يَبْلُغُنِي. (کامل الزیارات، ص ۱۴)
۲. آداب مسجدالنبی ﷺ
 - يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ (حجرات، ۲)
 - از امام صادق علیه السلام درباره آیه «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (اعراف، ۳۱) پرسیدند، فرمود: الْغُسْلُ عِنْدَ لِقَاءِ كُلِّ إِمَامٍ. (وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۳۰۳)
۳. آداب زیارت ائمه بقیع علیهم السلام
 - پیامبر اکرم ﷺ فرمود: مَنْ زَارَ الْحَسَنَ فِي بَقِيعِهِ ثَبَّتَ قَدَمَهُ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ تَزُلُّ فِيهِ الْأَقْدَامُ (بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۴۱)
 - امام صادق علیه السلام فرمود: مَنْ زَارَ إِمَامًا مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَصَلَّى عِنْدَهُ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ كَتَبَ [اللَّهُ] لَهُ حِجَّةً وَ عُمْرَةً. (بحار الانوار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۰)

اخلاق و آداب: جلسه چهارم

موضوع: حفظ شرایط روحی و معنوی

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه هفتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. مراقبت نسبت به انجام واجبات
۲. ترک محرمات
۳. اهتمام به مستحبات
۴. صدقات و خیرات
۵. نیابت از معصومان علیهم‌السلام
۶. توجه به مال حلال در سفر

مباحث کلیدی:

۱. مراقبت نسبت به انجام واجبات
 - امیر مؤمنان علیه‌السلام فرمود: **إِنَّ أَفْضَلَ مَا تَوَسَّلَ بِهِ الْمُتَوَسِّلُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى الْإِيمَانُ بِهِ وَبِرَسُولِهِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ فَإِنَّهَا أُمْلَةُ وَإِتْيَاءُ الزَّكَاةِ**. (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰)
۲. ترک محرمات
 - قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه‌السلام: **الصَّبْرُ صَبْرَانِ صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ حَسَنٌ جَمِيلٌ وَأَحْسَنُ مِنْ ذَلِكَ الصَّبْرُ عِنْدَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ وَالدُّكْرُ ذِكْرَانِ ذِكْرُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ وَأَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ ذِكْرُ اللَّهِ عِنْدَ مَا حَرَّمَ عَلَيْكَ فَيَكُونُ حَاجِزًا**. (الكافی، ج ۲، ص ۹۰)
 - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه‌السلام قَالَ: مَنْ أَرَادَ الْحَجَّ فَتَهَيَّأْ لَهُ فَحْرِمَهُ فَيَذْنِبْ حُرْمَهُ (وسائل الشيعة، ج ۱۱، ص ۱۳۷)
۳. اهتمام به مستحبات
 - پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: **أَشْرَافُ أُمَّتِي حَمَلَةُ الْقُرْآنِ وَأَصْحَابُ اللَّيْلِ**. (من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۹۹)

• مفصل بن عمر خدمت امام صادق علیه السلام عرض می‌کند: جُعِلْتُ فِدَاكَ تَفُوتُنِي صَلَاةَ اللَّيْلِ فَأَصَلِّيَ الْفَجْرَ فَلِي أَنْ أَصَلِّيَ بَعْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ مَا قَاتَنِي مِنْ صَلَاةٍ وَأَنَا فِي مُصَلَّايَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَقَالَ نَعَمْ وَ لَكِنْ لَا تَعْلَمُ بِهِ أَهْلَكَ فَتَتَّخِذُهُ سُنَّةً فَيَبْطُلُ قَوْلُ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ: وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ. (مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۱۵۸، ح ۲)

۴. صدقات و خیرات

• قال الله تعالى: وَ الَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَ قُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَجِعُونَ أُولَئِكَ يُسْرِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ هُمْ لَهَا سَابِقُونَ (مؤمنون، ۶۰ و ۶۱)

۵. نیابت از معصومان علیهم السلام

• قال الله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (مائده، ۳۵)

• توصیه به طواف به نیابت از معصومان علیهم السلام به‌ویژه حضرت فاطمه علیها السلام (الکافی، ج ۸ ص ۳۳۰): عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَطُوفَ عَنْكَ وَ عَنْ أَبِيكَ فَقِيلَ لِي إِنَّ الْأَوْصِيَاءَ لَا يُطَافُ عَنْهُمْ فَقَالَ لِي: بَلْ طُفَّ مَا أَمَكَّنَكَ فَإِنَّهُ جَائِزٌ.

ثُمَّ قُلْتُ لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ بِثَلَاثِ سِنِينَ إِنِّي كُنْتُ اسْتَأْذَنْتُكَ فِي الطَّوَافِ عَنْكَ وَ عَنْ أَبِيكَ فَأَذِنْتَ لِي فِي ذَلِكَ فَطُفْتُ عَنْكُمَا مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ وَقَعَ فِي قَلْبِي شَيْءٌ فَعَمِلْتُ بِهِ قَالَ وَ مَا هُوَ قُلْتُ طُفْتُ يَوْمًا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله فَقَالَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ثُمَّ الْيَوْمَ الثَّانِي عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ طُفْتُ الْيَوْمَ الثَّالِثَ عَنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام وَ الرَّابِعَ عَنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام وَ الْخَامِسَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام وَ السَّادِسَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام وَ الْيَوْمَ السَّابِعَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام وَ الْيَوْمَ الثَّامِنَ عَنْ أَبِيكَ مُوسَى عليه السلام وَ الْيَوْمَ التَّاسِعَ عَنْ أَبِيكَ عَلِيِّ عليه السلام وَ الْيَوْمَ الْعَاشِرَ عَنْكَ يَا سَيِّدِي وَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَدِينُ اللَّهُ بِوَلَايَتِهِمْ.

فَقَالَ إِذَنْ وَ اللَّهُ تَدِينُ اللَّهُ بِالَّذِينَ الَّذِينَ لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعِبَادِ غَيْرَهُ

قُلْتُ وَ رُبَّمَا طُفْتُ عَنْ أُمِّكَ فَاطِمَةَ عليها السلام وَ رُبَّمَا لَمْ أَطُفْ

فَقَالَ اسْتَكَثِرْ مِنْ هَذَا فَإِنَّهُ أَفْضَلُ مَا أَنْتَ عَامِلُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

۶. توجه به مال حلال در سفر

- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَمَلَ جَهَازَهُ عَلَى رَاحِلَتِهِ وَ قَالَ هَذِهِ حَاجَّةٌ لَا رِيَاءَ فِيهَا وَ لَا سُمْعَةَ ثُمَّ قَالَ: مَنْ تَجَهَّزَ وَ فِي جَهَازِهِ عِلْمٌ حَرَامٌ لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ مِنْهُ الْحَجَّ (وسائل الشيعة، ج ۱۱، ص ۱۴۶، ح ۱۴۴۸۵)
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِذَا اكْتَسَبَ الرَّجُلُ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ ثُمَّ حَجَّ وَ لَبَّى، نُودِيَ «لَا لَبَّيْكَ وَ لَا سَعْدِيكَ» وَ إِنْ كَانَ مِنْ حِلِّهِ فَلَبَّى، نُودِيَ «لَبَّيْكَ وَ سَعْدِيكَ» (تهذيب الأحكام، ج ۶، ص ۳۶۸، ح ۱۸۵)

اخلاق و آداب: جلسه پنجم

موضوع: آداب حضور در سرزمین وحی و مکارم اخلاق	
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (عربستان)	مکان: مدینه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (ایران)	مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. آداب حضور
 - در مدینه
 - در مکه
۲. وداع با حرمین
 - پیمان با رسول الله ﷺ و اهل بیت علیهم السلام
 - شکرگزاری از توفیق زیارت
۳. توجه به مکارم اخلاق
 - سخاوت و بخشش
 - بردباری و تحمل
 - گذشت و ایثار و مقدم داشتن دیگران
 - عفو و چشم‌پوشی از خطا
 - مهرورزی به دیگران
۴. ترویج و ترغیب دیگران به انجام امور خیر و معروف

مباحث کلیدی:

۱. آداب حضور در مکه: عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى جَعَلَ حَوْلَ الْكَعْبَةِ عَشْرِينَ وَ مِائَةَ رَحْمَةٍ سِتُونَ لِلطَّائِفِينَ وَ أَرْبَعُونَ لِلْمُصَلِّينَ وَ عَشْرُونَ لِلنَّاطِرِينَ. (وسائل الشيعة، ج ۱۳، ص ۳۱۰)

۲. توجه به مکارم اخلاق

○ سخاوت و بخشش:

• قال اميرالمؤمنين على عليه السلام: السَّخَاءُ يَكْسِبُ الْمَوَدَّةَ وَ يُزَيِّنُ الْأَخْلَاقَ. (غررالحكم، ح ۱۶۰۰)

○ بردباری و تحمل:

• على عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الصَّبْرُ ثَلَاثَةٌ صَبْرٌ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ وَ صَبْرٌ عَلَى الطَّاعَةِ وَ صَبْرٌ عَنِ الْمَعْصِيَةِ فَمَنْ صَبَرَ عَلَى الْمُصِيبَةِ حَتَّى يَرُدَّهَا بِحَسَنِ عَزَائِهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ ثَلَاثِمِائَةِ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ الدَّرَجَةِ إِلَى الدَّرَجَةِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَ مَنْ صَبَرَ عَلَى الطَّاعَةِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ سِتْمِائَةِ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ الدَّرَجَةِ إِلَى الدَّرَجَةِ كَمَا بَيْنَ تَخُومِ الْأَرْضِ إِلَى الْعَرْشِ وَ مَنْ صَبَرَ عَنِ الْمَعْصِيَةِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ تِسْعِمِائَةِ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ الدَّرَجَةِ إِلَى الدَّرَجَةِ كَمَا بَيْنَ تَخُومِ الْأَرْضِ إِلَى مُنْتَهَى الْعَرْشِ. (الكافي، ج ۲، ص ۹۱)

○ گذشت و ایثار و مقدم داشتن دیگران:

• قال الله تعالى: وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَ الْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقِ شَحْنَ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. (حشر، ۹)

○ عفو و چشم پوشی از خطا:

• قال الله تعالى: الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ. (آل عمران، ۱۳۴)

○ مهرورزی به دیگران

• قَالَ على عليه السلام: قُلُوبُ الرِّجَالِ وَحْشِيَّةٌ فَمَنْ تَأَلَّفَهَا أَفْبَلَتْ عَلَيْهِ. (نهج البلاغه، حکمت ۴۷)

اخلاق و آداب: جلسه ششم

موضوع: صیانت از دستاوردهای معنوی سفر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)

مکان: مکه / پس از ایام تشریق

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (عربستان) مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. رعایت اخلاق در خانواده

۲. خوش اخلاقی

۳. تواضع و فروتنی

مباحث کلیدی:

✓ رعایت اخلاق در خانواده

• وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا نَهَرَهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا. (اسراء، ۲۳)

• امام صادق علیه السلام فرمودند: هر مردی، در منزل خود نسبت به عیال و خانواده‌اش به سه خصلت احتیاج دارد: معاشرت خوب، وسعت در زندگی، و غیرت بر حفاظت آنها. (بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۲۳۶)

✓ خوش اخلاقی

قال رسول الله صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْخُلُقَ الْحَسَنَ يُذِيبُ الدُّنُوبَ كَمَا تُذِيبُ الشَّمْسُ الْجَمَدَ وَإِنَّ الْخُلُقَ السَّيِّئَ لَيُفْسِدُ الْعَمَلَ كَمَا يُفْسِدُ الْخَلُّ الْعَسَلَ. (مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۴۴۵)

✓ تواضع و فروتنی

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ. (لقمان، ۱۸)

✓ صله رحم

وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا. (نساء، ۱)

✓ قناعت و کمک به نیازمندان

قال علی علیه السلام: يَنْبَغِي لِمَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ أَنْ يَلْزَمَ الْقَنَاعَةَ وَالْعِفَّةَ. (غررالمحکم و دررالکلم، ج ۱، ص ۵۱۴)

فصل چهارم:

اسرار و معارف حج و زیارت

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۱۵۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.
۳. به دلیل تفاوت چینش ارائه مطالب در کاروان‌های مدینه اول و مدینه دوم، توجه مضاعف در زمان و مکان ارائه مباحث، مورد انتظار است.

اهداف آموزشی اسرار و معارف حج و زیارت:

آگاهی از حکمت اعمال و فراهم کردن زمینه تدبیر در رمز و رازهای حج برای ایجاد نشاط معنوی در هنگام انجام مناسک و اعمال حج و آیین زیارت.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. جرعه‌ای از صهبای حج؛ آیت‌الله جوادی آملی، مشعر
۲. درس‌نامه پیش‌درآمدی بر فرهنگ‌نامه اسرار و معارف حج؛ گروه نویسندگان، مشعر
۳. درس‌نامه اسرار حج؛ محمدتقی فعالی، مشعر
۴. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج؛ محمدتقی رهبر، مشعر

توضیحات، رویکردها و روش‌ها در ارائه این بحث:

۱. با توجه به اینکه عنوان درس معارف و اسرار حج است و عموم زائران تمایلشان به معارف حج می‌باشد، با عنایت به سطوح و ترکیب زائران نسبت به انتخاب مباحث اسرار و معارف، اهتمام بورزید.
۲. در بیان اسرار و فضائل زیارت و حضور در سفر معنوی حج، به اسرار و فضائل عبادت در مسجدالنبی ﷺ و مسجدالحرام با توجه به آیات و روایات پرداخته شود.
۳. توصیه می‌شود بسیاری از اسرار و فضائل و معارف بلند حج، در ضمن و همراه با بیان احکام و مناسک بیان شود.
۴. در بیان اسرار حج، از آیات قرآن کریم و احادیث معصومین (علیهم‌السلام) استفاده شود و از بیان مسائل بدون سند و ذوقی اجتناب شود.
۵. در بیان اسرار و معارف حج از کتاب علل الشرایع و علمایی همچون امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری و آیت‌الله جوادی آملی استفاده شود.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه اول

موضوع: فلسفه و اسرار زیارت

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (ایران) مکان: ایران

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. معنا و مفهوم زیارت
۲. ضرورت و اهمیت زیارت
۳. اسرار زیارت (تولی، تبری، حضور در اماکن نورانی، اظهار خضوع و ادب)

مباحث کلیدی:

۱. منظور از فلسفه به معنای حکمت احکام است و پرداختن به اینکه یک حکم چه غرض‌ها و فوایدی را دنبال می‌کند.
۲. عباراتی چون: «لَمْ سَمِيتِ الْكَعْبَةَ كَعْبَةً؛ لَمْ سَمِيَ الْبَيْتَ الْعَتِيقُ؛ لَمْ سَمِيَ الْبَيْتَ اللَّهِ الْحَرَامُ؛ لَمْ جَعَلَ وَقْتُهَا عَشْرَ ذِي الْحِجَّةِ؛ لَمْ جَعَلَ اسْتِلَامَ الْحَجَرِ؛ لَمْ جَعَلَ الْمَقَامَ هَمْنِي ثَلَاثًا؛ لَمْ جَعَلَ السَّعْيَ وَ...» در احادیث حکایت از جایگاه مهم بیان فلسفه و اسرار دارد.
۳. امام صادق (ع) می‌فرماید: إِذَا أَرَدْتَ الْحَجَّ فَجَرِّدْ قَلْبَكَ لِلَّهِ مِنْ قَبْلِ عَزْمِكَ مِنْ كُلِّ شَاغِلٍ وَ حِجَابٍ كُلِّ حَاجِبٍ... (مصباح الشریعه، ص ۱۴۲)
۴. در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

۱. معنا و مفهوم زیارت

- زیارت، برگرفته از واژه «زور»، به معنای میل کردن است؛ خواه از دور باشد یا از نزدیک، با گرایش قلبی و قصد همراه باشد یا نه، و اعم از اینکه با بزرگداشت زیارت شونده همراه باشد یا نه.
- در قرآن کریم درباره حرکت خورشید که از جانب راست اصحاب کهف می‌گذشت و هنگام غروب از ناحیه چپ آنان افول می‌کرد، از واژه «زور»، استفاده شده است: وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ. (کهف، ۱۷)

۲. ضرورت و اهمیت زیارت

- زیارت، تمسک و الهام گرفتن از ارواح اولیای الهی و سبب اتصال دو روح آشنا و هم سنخ است.
- زیارت نه فقط عمل به حکم عقل است، بلکه عقل را هم تحت فرمان محبت در می‌آورد.
- زیارت سبب بزرگداشت صاحب مزار شده و عظمت او را حفظ می‌کند.
- ۳. اسرار زیارت (تولی، تبری، حضور در اماکن نورانی، اظهار خضوع و ادب)
- یکی از اهداف و اسرار زیارت، بزرگداشت اولیای الهی و زنده کردن یاد و نام آنان و باور به عظمت و شکوه ایشان است.
- زیارت از ابزار توسل به معصومان علیهم‌السلام است؛ قرآن کریم به کسانی که گناه و بر خود ستم کرده‌اند، توصیه می‌کند به حضور پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بشتابند و از او طلب مغفرت کنند و آن حضرت نیز برای آنان از خداوند آمرزش بطلبید: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنْتُمْ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ جَاءُوكَ فَاستَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا. (نساء، ۶۴)
- زیارت نه تنها تمسک و توسل به آل یاسین است؛ بلکه همسویی و همراهی با آنان و اعلام برائت و دوری از دشمنان و مخالفان ایشان است. توکلا و تبرأ دو رکن اعتقادی شیعه است که با حضور در بارگاه نورانی خاندان عصمت و طهارت، به زیبایی جلوه‌گر می‌شود.
- قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم يَقُولُ: «أَنَا سَيِّدُ آدَمَ وَ أَنْتَ يَا عَلِيُّ وَ الْأَئِمَّةُ مِنْ بَعْدِكَ سَادَاتُ أُمَّتِي مَنْ أَحَبَّنَا فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ وَ مَنْ أَبْغَضَنَا فَقَدْ أَبْغَضَ اللَّهَ وَ مَنْ وَالَانَا فَقَدْ وَالَى اللَّهَ وَ مَنْ عَادَانَا فَقَدْ عَادَى اللَّهَ وَ مَنْ أَطَاعَنَا فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ مَنْ عَصَانَا فَقَدْ عَصَى اللَّهَ». (بحار الأنوار، ج ۲۷، ص ۸۸)
- از حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده: مَنْ أَتَانِي زَائِرًا كُنْتُ شَفِيعَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (الكافی، ج ۴، ص ۵۴۸)
- طبق منابع اهل تسنن، آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: مَنْ جَاءَنِي زَائِرًا لَا يَعْلَمُهُ حَاجَةٌ إِلَّا زيارَتِي كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (احياء العلوم (غزالی)، ج ۱، ص ۳۰۶)

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه دوم

موضوع: اسرار و رهاورد حج

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. معرفت نسبت به حج
۲. جایگاه و اهمیت اسرار حج
۳. هماهنگی سیرت حج با سر حج
۴. رهاورد سفر حج
 - حج، بازار آخرت و هجرت به سوی خدا
 - حج، ریاضت مؤمن
 - تمرین زندگی توحیدی
 - حج، اقتدار معنوی و شکوه مسلمین

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

۱. معرفت نسبت به حج
 - حج به معنای قصد است و قصد بدون مقصود ممکن نیست. مقصد، حج بیت‌الله و کعبه است. کعبه دو قسم است؛ کعبه صوری و کعبه معنوی. آن که به دنبال صورت کعبه است، حج ظاهری به جای آورده و از رسیدن به باطن حج محروم است. به این گونه حج، «حج آفاقی» می‌توان گفت. اما اگر مقصد حج، کعبه معنوی و بیت واقعی و حقیقی بود، «حج انفسی» حاصل شده است.

۲. جایگاه و اهمیت اسرار حج

- حج، مانند دیگر عبادت‌ها، آداب و سنن و فرائضی دارد که برای تهذیب نفس است. محرمات حج برای تطهیر قوایی است که احیاناً گرفتار عصیان و تباهی می‌شود؛ چنان که آیه شریفه «فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ» (بقره، ۱۹۷) به سه مورد از محرمات حج که در تطهیر قوای نفسانی (شهوت، غضب و خیال) نقش دارد اشاره می‌کند.

- صاحب جواهر (ره) در این زمینه می‌نویسد: «فهو حينئذ رياضة نفسانية و طاعة مالية، و عبادة بدنية، قولية و فعلية و جودية و عدمية و هذا الجمع من خواص الحج من العبادات التي ليس فيها اجمع من الصلاة و هي لم تجتمع فيها ما اجتمع في الحج من فنون الطاعات». (جواهرالکلام، ج ۱۷، آغاز کتاب الحج، ص ۲۱۴) بنابراین حج مجموعه‌ای است که عبادات دیگر را در خود دارد و معجونی از همه عبادت‌های دیگر است؛ ولی علاوه بر خواص یکایک اجزاء، این ترکیب یک سری خواص کلی نیز دارد.

۳. هماهنگی سیرت حج با سر حج

- از آیات ذیل برای این مبحث می‌توان بهره برد:
 - إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ (آل عمران، ۹۶): تنها معبد واقعی در جهان که به همه مردم تعلق دارد.
 - لِّلَّذِي بَنَاهُ مُبَارَكًا (آل عمران، ۹۶): دارای خیر و برکت فراوان است.
 - طَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (حج، ۲۶): خداوند متعال خانه پاکش را برای پذیرایی از طواف کنندگان و شب‌زنده‌داران و اهل رکوع و سجود آماده کرده است.
 - جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ (مائده، ۹۷): نصب‌العین قرار دادن کعبه، سبب قوام و برپایی و سامان یافتن معیشت دنیا و آخرت مردم است.

- قرآن مجید پس از ذکر برخی از مناسک حج، مجموع آنها را شعائر الهی دانسته است: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقُلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ. (مائده، ۲)

۴. رهاورد سفر حج

- حج، بازار آخرت و هجرت به سوی خدا:
 - وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ * لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ... (حج، ۲۷-۲۸). منافی مانند: مغفرت و بخشش خداوند، بهشت و نورانیت. البته منافی که در این آیه آمده است اختصاصی به آخرت ندارد و شامل منافع دنیوی هم می شود. فوایدی نظیر صحت بدن، رزق و مال فراوان، محفوظ ماندن و... تمامی این موارد منافع و آثاری است که حج در بر دارد و برای انسان به ارمغان می آورد.
 - امام جعفر صادق علیه السلام مژده می دهد: کسی که در عرفات وقوف کند، برای هر کس دعا کند اجابت می شود. حاجی شفاعتش برای فرزندان، اهل خانه اش و همسایگانش پذیرفته می شود.

• حج، ریاضت مؤمن

- «الذي هو من أعظم شعار الإسلام، و أفضل ما يتقرب به الأنعام إلى الملك العلام، لما فيه من إذلال النفس و إتعاب البدن، و هجران الأهل و التغرب عن الوطن، و رفض العادات و ترك اللذات و الشهوات، و المنافرات و المكروهات، و إنفاق المال و شد الرحال، و تحمل مشاق الحل و الارتحال و مقاساة الأهوال، و الابتلاء بمعاشر السفلة و الأنذال» (جواهر الكلام، ج ۱۷، آغاز کتاب الحج، ص ۲۱۴)

• تمرین زندگی توحیدی

- معنای تجلی توحید در حج این است که چنانچه توحید در درجات خود تنزل کند، به حج مبدل می شود و اگر حج صعود کند، به خداوند می رسد یا به توحید مبدل می شود. امام صادق علیه السلام در دعای سفر حج فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ دَخَلْتُ وَبِسْمِ اللَّهِ خَرَجْتُ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ» تا آنکه فرمود: «فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُكَ وَبِكَ وَكَ» (وسائل الشيعة، ج ۸، ص ۲۷۹) بر اساس این روایت، حج، سیر به سوی خدا و رفتن برای دیدار او و تلاش برای نزدیکی به خداست و روشن

است که بنده جز با توحید دائم و ناب و طرد شرک جلیّ و خفیّ به مولای خود تقرب نمی‌جوید. (جرعه‌ای از صهبای حج، ص ۳۹)

• حج، اقتدار معنوی و شکوه مسلمین

○ از دعا‌های ابراهیم و اسماعیل علیهم‌السلام هنگام ساختن کعبه این بود که «رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.» (بقره، ۱۲۹) راز این درخواست آن است که موحدان از نقاط مختلف جهان و در همه اعصار به حج فراخوانده شدند. پس باید کسی باشد تا امور آنان را سامان دهد. افزون بر مناسک عبادی حج، آنان باید اصول و احکام دیگری در خصوص امور سیاسی خود داشته باشند. این همان حکومت اسلامی است که برای نظم امور حج‌گزاران و سیاست و راهنمایی آنان ضروری است. (جرعه‌ای از صهبای حج، ص ۵۳-)

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه سوم

موضوع: اسرار تربیتی حج

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه پنجم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. خدامحوری
۲. تعبد
۳. تولی و تبری
۴. محبت

مباحث کلیدی:

۱. در بیان اسرار تربیتی عباراتی همچون آیات و روایات ذیل استفاده شود:

- دوری از آسیب‌های اخلاقی:

○ الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ. (بقره، ۱۹۷)

○ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ. (حج، ۲۶)

○ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ. (آل عمران، ۹۶)

○ امام رضا علیه السلام می‌فرماید: اِنَّ عَلَّةَ الْحَجِّ الْوَفَادَةَ اِلَى اللّٰهِ... وما فيه من الخضوع والاستكانة و الذلّ. (علل الشرايع، ص ۶۷۴)

۲. در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- خدامحوری

○ وَأَمِّمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ (بقره، ۱۹۶)

• تعبّد

○ یکی از نکاتی که در آیه شریفه «وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ» (حج، ۲۸) این است که خداوند متعال حجاج پیاده را مقدم بر سواره ذکر کرده است. یکی از علل تقدّم، این است که اهمّیت زیارت خانه خدا را مشخص کند و بُعد عبادی آن را برجسته سازد. بدین معنا که باید با استفاده از هر گونه امکانات به‌سوی او بیایند و همیشه در انتظار مرکب سواری نشینند.

○ رسول خدا ﷺ در وصایای خود به حضرت علی علیه السلام فرمود: یا عَلِيُّ! كَفَّرَ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ عَشْرَةٌ... وَمَنْ وَجَدَ سَعَةً قِمَاتٍ وَلَمْ يَحِجَّ، يَا عَلِيُّ! تَارَكَ الْحَجَّ وَهُوَ مُسْتَطِيعٌ كَافِرٌ يَقُولُ اللَّهُ (تَبَارَكَ وَتَعَالَى): «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ». (من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۵۲)

• تولى و تبرى

○ ابو حمزه ثمالی روایت می‌کند: در حالی که حضور امام باقر علیه السلام رسیدم، که آن حضرت کنار در مسجد الحرام نشسته بود و به افرادی که طواف می‌کردند و بدون توجه به امام علیه السلام به راه خود ادامه می‌دادند، با تأسف و ناراحتی نگاه می‌کرد! امام علیه السلام فرمود: ای ابو حمزه! چه دستوری برای اینان رسیده است؟ گفتم: نمی‌دانم ای مولای من! آن حضرت فرمود: إِمَّا امْرُؤًا أَنْ يُطَوِّفُوا بِهِذِهِ الْأَحْجَارَ، ثُمَّ يَأْتُونَا فَيُعَلِّمُونَا وَلَا يَتَّبِعُهُمْ. (بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۳۴)

○ در بیان دیگری امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه «لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ...» (حج، ۲۹) آن را ملاقات با امام علیه السلام دانسته و در توضیح آن، جمله: «نصرت و یاری خویش را از ما اعلام کنند» دارد. چنان‌که در بیان امام باقر علیه السلام: «يَعْرِضُوا عَلَيْنَا أَنْفُسَهُمْ» (بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۴۸) آمده است.

• محبت

○ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ. (ابراهیم، ۳۷)

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه چهارم

موضوع: اسرار سیاسی و اجتماعی حج

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هفتم (ایران)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (ایران)

مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. وحدت و همگرایی
۲. براءت از شرک و طاغوت
۳. اقتدار مسلمانان
۴. حج و ولایت
۵. توجه و کمک به هموعان و هم کیشان و مظلومان

مباحث کلیدی:

۱. در بیان اسرار سیاسی، عباراتی همچون آیات و روایات ذیل استفاده شود:
 - شعائر الهی: إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ. (بقره، ۱۵۸)
 - قیام: جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ. (مائده، ۹۷)
 - امنیت: وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّی. (بقره، ۱۲۵)
 - منافع حج: لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَوَائِسَ الْفَقِيرِ. (حج، ۲۸)

• بَرائَت: وَأَذَانُ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. (توبه، ۳)

• امام صادق علیه السلام می‌فرماید: أَمْرُهُمْ مِمَّا يَكُونُ مِنْ أَمْرِ الطَّاعَةِ فِي الدِّينِ وَ مَصْلَحَتِهِمْ مِنْ أَمْرِ دُنْيَاهُمْ فَجَعَلَ فِيهِ الْاجْتِمَاعَ مِنَ الشَّرْقِ وَالْغَرْبِ لِيَتَعَارَفُوا. (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۴)

۲. در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• وحدت و همگرایی

○ إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ (انبیاء، ۹۲)

○ وَ أَدْخِلْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ. (حج، ۲۷)

○ مراسم حج، افراد و گروه‌های زیادی را از مناطق، نژادها، زبان‌ها و سلیقه‌های مختلف، در کنار یکدیگر قرار می‌دهد. این کنار هم بودن‌ها سبب تولید یک هویت خاص، بین مسلمانان می‌شود که وحدت و همدلی را با خود به ارمغان می‌آورد. اوج این یگانگی هویت در طول سفر به‌ویژه هنگام انجام مناسک حج روشن‌تر است: هم‌سفر بودن در قالب ۱. کاروان‌ها؛ ۲. میقات‌های احرام؛ ۳. طواف و سعی؛ ۴. در عرفات و مشعر؛ ۵. در منا.

• بَرائَت از شرک و طاغوت

○ روح حج توحید است و توحید و شرک با یکدیگر ناسازگارند. چنانچه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَقْلِحُوا. (بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۲۰۲)

○ قرآن مجید، مسلمانان را در مناسک حج به تبری از شرک فراخوانده است: وَأَذَانُ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَ بَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. (توبه، ۳)

• اقتدار مسلمانان

○ اجتماع عظیم نمایندگان مسلمانان در مناسک حج، تجلی قدرت و حضور آنان در صحنه جهان است. بدیهی است برپایی دین وابسته به حضور مؤمنان در حج و در کنار کعبه است. امام صادق علیه السلام فرمود: لَا يَزَالُ الدِّينُ قَائِمًا مَا قَامَتِ الْكَعْبَةُ. (الكافی، ج ۴، ص ۲۷۱)

• حج و ولایت

○ حضرت سجاد علیه السلام فرمود: أَنَا بَنُ مَكَّةَ وَمِنِي، أَنَا بَنُ زَمَزَمَ وَالصَّفَا. (بحار الأنوار، ج ۴۵، ص ۱۷۴)

○ امام باقر علیه السلام خطاب به ابو حمزه ثمالی فرمود: إِنَّمَا امْرُؤٌ أَنْ يُطَوِّفُوا بِهِذِهِ الْأَحْجَارِ، ثُمَّ يَأْتُونَا فَيُعَلِّمُونَا وَلَا يَتَّبِعُهُمْ. (بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۳۴)

• توجه و کمک به هموعان و هم کیشان و مظلومان

○ تقوای اجتماعی، یکی از دستاوردهای حج است.

○ محرمات احرام و محرمات حرم، نقش آموزشی و تربیتی در حفظ این حقوق دارد. تحریم جدال، فسوق، وارد ساختن ضرب و جرح به دیگران، حمل سلاح و... نمونه‌هایی از این مقوله است.

○ در حج، گروه‌ها و دسته‌های مختلف مسلمانان در یک نقطه از زمین با یکدیگر روبرو می‌شوند، تا با دیدار و دوستی متقابل، به هم نزدیک گشته و از پراکندگی دوری گزینند.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه پنجم

موضوع: فضایل و معارف زیارت

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (ایران) مکان: ایران
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (عربستان) مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. فضائل مسجدالنبی ﷺ
۲. فضایل بقیع و احد
۳. اسرار و رهاورد زیارت
 - تعظیم و بزرگداشت اولیای الهی
 - تقرب به خداوند
 - معرفت اهل بیت ﷺ
 - بهره‌مندی از شفاعت و آمرزش گناهان
 - الگوگیری از اهل بیت ﷺ
 - تجدید عهد
۴. آمادگی برای زیارت

مباحث کلیدی:

۱. در بیان معارف زیارت عباراتی همچون آیات و روایات ذیل استفاده شود:
 - پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: مَنْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي أَوْ بَعْدَ مَوْتِي فَقَدْ زَارَ اللَّهَ. (بحار الانوار، ج ۴، ص ۳)
 - تعظیم و بزرگداشت اولیای الهی: وَ مَنْ يُعَظِّمُ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ. (حج، ۳۲)
 - کسب طهارت و پاکی: وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا. (نساء، ۶۴)
 - تقرب به خداوند: فَإِنَّكُمْ وَسَّيَلْتِي إِلَى اللَّهِ (دعای توسل). مَنْ وَالَاكُمْ فَقَدْ وَالَى اللَّهَ. (زیارت جامعه کبیره)

• الگو برداری: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ
الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. (احزاب، ۲۱)

• تجدید عهد با ولایت: امام رضا علیه السلام فرمودند: إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ
شِيعَتِهِ وَ إِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَ حُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةُ قُبُورِهِمْ (کافی، ج ۴،
ص ۵۶۷)

۲. در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می شود:

• فضائل مسجدالنبی صلی الله علیه و آله

○ در بیان اسرار مسجدالنبی از قداست این مسجد و حوادث و رخدادهای صدر
اسلام استفاده شود.

○ در بعضی روایات یک نماز در این مسجد معادل هزار نماز در مساجد دیگر -
غیر از مسجدالحرام - (الکافی، ج ۴، ص ۵۵۶، ح ۱۰) و در بعضی از روایات
برابر ده هزار نماز شمرده شده است. (الکافی، ج ۴، ص ۵۵۶، ح ۱۱)

○ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مَنْ صَلَّى فِي مَسْجِدِي أَرْبَعِينَ صَلَاةً لَا يَفُوتُهُ صَلَاةٌ كُتِبَتْ لَهُ
بِرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَ نَجَاةٌ مِنَ الْعَذَابِ وَ بَرِيءٌ مِنَ النِّفَاقِ. (مسند ابن حنبل، ج ۴، ص
۳۱۱، ح ۱۲۵۸۴)

○ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: مَا بَيْنَ قَبْرِي وَ مِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ. (من لا يحضره الفقيه،
ج ۲، ص ۵۶۸)

• فضایل بقیع و احد

○ زیارت امامان بقیع و قبور شهدا آثار و برکات فراوانی دارد از جمله: امام
صادق علیه السلام فرمود: مَنْ زَارَنِي عُفِرَتْ لَهُ ذُنُوبُهُ وَ لَمْ يَمُتْ فَقِيرًا. (تهذیب الأحكام،
ج ۶، ص ۷۸)

○ عمو، همسران و دختران رسول خدا ۹ و بسیاری از صحابه ایشان و شهدای صدر
اسلام در بقیع آرمیده اند.

○ یادکرد از شهدای احد به ویژه حضرت حمزه سیدالشهدا ۷

• اسرار و رهاورد زیارت

○ تعظیم و بزرگداشت اولیای الهی

- تعظیم بندگان صالح و برگزیده الهی، در حقیقت، حفظ شعائر الهی و مصداقی از آیه ۳۲ سوره حج است که می‌فرماید: ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ.
- یاد و خاطر آنان، یادکرد بندگی و دل‌سپردگی آنان به خدا، ایشار و جان‌فشانی‌هایشان در دفاع از دین حق و مجاهدت‌های بی‌نظیر آنان، عبادت‌ها و نیایش‌های ایشان در محضر باری تعالی است.

○ تقرب به خداوند

- یکی از اسرار و فواید زیارت خاندان وحی و بزرگداشت نام و یاد آنان، تقرّب و نزدیکی به خدا و جلب عنایت و توجّهات ویژه اوست.
- وقتی در زیارت، انسان ناقص در برابر انسان کامل قرار می‌گیرد، انگیزه کمال‌یابی، او را متوجه خدا می‌کند و مایه تقرّبش می‌شود: «اتَّقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ إِلَيْكُمْ مِمَّا لَاتَكُمْ» (زیارت عاشورا) و «فَإِنَّكُمْ وَسِيلَتِي إِلَى اللَّهِ وَ بِحَبِّكُمْ وَ بِقُرْبِكُمْ أَرْجُو نَجَاةً مِنَ اللَّهِ» (دعای توسل)

○ معرفت اهل بیت (علیهم‌السلام)

- یکی از سفارش‌های مهم در آداب زیارت، شناخت حق و مقام زیارت شونده است (عارفاً بحقه)؛ «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ ضَلَلْتُ عَنْ دِينِي». (مفاتیح الجنان، دعا در زمان غیبت)
- همان‌طور که معیار علو زیارت، معرفت است، هر زیارتی نیز باید مایه افزایش معرفت زائر باشد. از این‌رو زائران و پیروان خاندان وحی و رسالت (علیهم‌السلام) نباید مشعل‌های هدایت خود را با دیگران بسنجند؛ چنان‌که در متون زیارتی آمده است: «لَا يُقَاسُ بِآلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مِنْ هَذِهِ الْأُمَمِ أَحَدٌ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲)، «نَحْنُ أَهْلُ بَيْتٍ لَا يُقَاسُ بِنَا أَحَدٌ» (بحارالانوار، ج ۶۵، ص ۴۴)

○ بهره‌مندی از شفاعت و آمرزش گناهان

- از امور امیدوارکننده انسان به رحمت الهی، مسئله شفاعت مقربان در گاه الهی و واسطه قراردادن آنان است: وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ. (مانده، ۳۵)

- قَالَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَتَاهُ مَا لِمَنْ زَارَكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا بُنَيَّ مَنْ زَارَنِي حَيًّا أَوْ مَيِّتًا أَوْ زَارَ أَبَاكَ أَوْ زَارَ أَخَاكَ أَوْ زَارَكَ كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَزُورَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَخْلَصَهُ مِنْ ذُنُوبِهِ. (الكافي، ج ۴، ص ۵۴۸)
- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ جَاءَنِي زَائِرًا لَا يَعْمَلُهُ حَاجَةً إِلَّا زِيَارَتِي، كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (معجم الكبير طبرانی، ۱۳۱۴۹، ۲۲۵، ۱۲)
- الكوگیری از اهل بیت علیهم السلام
- زیارت، برقراری ارتباط روحی و معنوی با پیشوایان معصوم و نشانه همراهی و همسویی با آنان است.
- کسی که در حریم مقدس نبوی حضور می‌یابد و با خواندن زیارت و توجه به دستورات پیامبر ﷺ، اعلام اطاعت و محبت می‌کند؛ به یقین از سنت و سیره پاک او نیز تبعیت کرده و خود را به او نزدیک خواهد کرد.
- تجدید عهد
- سَمِعْتُ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ، وَ إِنَّ مِنْ قِمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَ حُسْنِ الْأَدَاءِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ. (الكافي، ج ۹، ص ۲۹۱)
- آمادگی برای زیارت
- حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: أَتَمُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَّكُمْ إِذَا خَرَجْتُمْ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ. (الخصال، ج ۲، ص ۶۱۰)
- امام صادق علیه السلام فرمود: إِذَا حَجَّ أَحَدُكُمْ فَلْيَخْتِمْ حَجَّهُ بِزِيَارَتِنَا لِأَنَّ ذَلِكَ مِنْ قِمَامِ الْحَجِّ. (عيون أخبار الرضا عليه السلام، ج ۲، ص ۲۶۲)

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه ششم

موضوع: اسرار میقات و احرام و تلبیه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هفتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اسرار میقات
 - راز نام‌گذاری
 - راز احرام در میقات
۲. اسرار احرام
 - رابطه احرام و توحید
 - حقیقت احرام
 - وداع با گناه
 - توجه به معاد
۳. نماز احرام
 - پیوند با خداوند
 - استعانت از خداوند
۴. اسرار نیت
 - خلوص در عبادت
 - حرکت به سمت توحید
۵. اسرار تلبیه
 - پاسخ به دعوت حق
 - پاسخ حق تعالی به لبیک زائر
 - تجلی توحید
 - مراتب و درجات تلبیه و لبیک‌گویان

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اسرار میقات

○ راز نام گذاری

- میقات، محل احرام حج گزاران و آمادگی برای ورود به حرم مطهر است. مواقیت حج و عمره از سوی شخص پیامبر ﷺ تعیین گردیده است؛ لذا این میقات‌ها قداست خاص دارد.

- امام صادق علیه السلام در پاسخ به اینکه چرا رسول اکرم ﷺ از مسجد شجره محرم شدند نه از میقات‌های دیگر؟ فرمودند: فَقَالَ لِأَنَّهُ لَمَّا أُسْرِيَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ صَارَ بِحِذَاءِ الشَّجَرَةِ نُودِيَ يَا مُحَمَّدٌ- قَالَ لَبَّيْكَ قَالَ أَلَمْ أُجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَيْتُكَ وَ وَجَدْتُكَ ضَالًّا فَهَدَيْتُكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الْحَمْدَ وَ النِّعْمَةَ وَ الْمُلْكَ لَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ- فَلِذَلِكَ أُحْرِمَ مِنَ الشَّجَرَةِ دُونَ الْمَوَاضِعِ كُلِّهَا. (وسائل الشيعة، ج ۱۱، ص ۳۱۱)

○ راز احرام در میقات

- برای کسی که قصد ورود به حرم دارد میقات احرام قرار داده شد تا کرامت حرم که به وسیله مسجد الحرام و کعبه پدید آمده، محفوظ بماند.
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَنْ تَمَامَ الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ أَنْ تُحْرِمَ مِنَ الْمَوَاقِيتِ الَّتِي وَقَفَتْهَا رَسُولُ اللَّهِ. (الكافي، ج ۴، ص ۳۱۸)

• اسرار احرام

○ رابطه احرام و توحید

- ظهور توحید و نهایت تجلی آن در احرام که همراه با برهنه شدن از زینت زندگی دنیاست، همچون تمثیل حشر و معاد که همان بازگشت به مبدأ است، در آن، امری آشکار است.

- عَنْ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: وَ إِنَّمَا أُمِرُوا بِالْإِحْرَامِ لِيَخْشَعُوا قَبْلَ دُخُولِهِمْ حَرَمَ اللَّهِ وَ أَمْنَهُ وَ لئَلَّا يَلْهُوُوا وَ يَشْتَغَلُوا بِشَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا وَ زِينَتِهَا وَ لَذَاتِهَا وَ يَكُونُوا جَادِّينَ فِيهَا هُمْ فِيهِ قَاصِدِينَ نَحْوَهُ مُقْبِلِينَ عَلَيْهِ بِكَلْبَتِهِمْ مَعَ مَا فِيهِ مِنَ التَّعْظِيمِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَبَيْتِهِ وَ التَّنَدُّلِ لِنَفْسِهِمْ عِنْدَ قُصْدِهِمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ وَقَادَتِهِمْ إِلَيْهِ رَاجِعِينَ ثَوَابَهُ رَاهِبِينَ مِنْ عِقَابِهِ مَاضِينَ نَحْوَهُ مُقْبِلِينَ إِلَيْهِ بِالذَّلِّ وَ الْاسْتِكَانَةِ وَ الْخُضُوعِ. (وسائل الشيعة، ج ۱۲، ص ۳۱۴)

○ حقیقت احرام

- احرام مصدر باب افعال، به معنای تحریم نمودن و مُلْزَم کردن خود به ترک امر و یا اموری است.
- در اصطلاح برای عمل خاصی گفته می‌شود که دارای سه جزء است: ۱. پوشیدن لباس احرام (دو قطعه لباس ندوخته برای مردان)، ۲. قصد احرام برای حج یا عمره، ۳. لبیک گفتن.
- احرام بستن، آن گونه که در بیان نورانی امام سجاد علیه السلام آمده، بدین معناست که: «خدایا! ارتباطم را از غیر تو گسستم» پس این «عقد» و پیمان بستن، «حَلَّ» و گشایشی نیز به همراه دارد و آن گسستن از غیر خداست؛ یعنی ابتدا گسستن از غیر خدا و آن گاه پیوستن به لطف حق است.
- امام صادق علیه السلام: وَ أُحْرِمَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يَمْنَعُكَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ يَحْبُبُكَ عَنْ طَاعَتِهِ (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۲)

○ وداع و پرهیز از گناه

- کندن لباس دوخته، به هنگام احرام، به معنای بیرون آمدن از «جامه گناه» است. چنان که پوشیدن لباس احرام که لباسی ندوخته، رنگ نگرفته، حلال و پاک است به معنای در بر کردن «لباس طاعت» است.
- همچنین با در بر کردن لباس ساده احرام، امتیازات ظاهری افراد زایل شده، زمینه هرگونه برتری طلبی و فخر فروشی از بین می‌رود.
- امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: فَحِينَ أُحْرِمْتَ نَوَيْتَ أَنَّكَ حَرَمْتَ عَلَى نَفْسِكَ كُلَّ مُحَرَّمٍ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ؟ قَالَ: لَا. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

○ توجه به معاد

- از اسرار در بر کردن جامه مخصوص احرام تذکر به روزی است که انسان با لباس ندوخته وارد آن می‌شود و آن روز مرگ است که کفن در بر می‌کند. بدین گونه در مناسک و مراسم حج، برخی اسرار قیامت متجلی شده و سفر مرگ و حضور در صحنه قیامت در نظر افراد مجسم می‌شود.

• نماز احرام

○ پیوند با خداوند

- در میقات، پیش از احرام، نماز احرام خوانده می‌شود. بیشتر فقها به استحباب نماز احرام فتوا می‌دهند.
- آنکه عازم بیت‌الله الحرام است با توجه به سرّ نماز احرام می‌گوید: خدایا! من با ستون دینت، به تو نزدیک شدم.
- امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: فَحِينَ صَلَّيْتَ الرَّكْعَتَيْنِ نَوَيْتَ أَنَّكَ تَقَرَّبْتَ إِلَى اللَّهِ بِخَيْرِ الْأَعْمَالِ مِنَ الصَّلَاةِ وَ أَكْثَرِ حَسَنَاتِ الْعِبَادَةِ؟ قَالَ: لَا. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

• اسرار نیت

○ خلوص در عبادت

- حج و عمره از عناوین قصدی و قربی است. از این رو باید در آن به دو چیز توجه و آن را قصد کرد: یکی «عنوان عمل» و دیگری «غایت و هدف که همان تقرب به خداست».
- سرّ نیت، اخلاص است. حقیقت اخلاص تصفیه نمودن عمل از شائبه غیر خداست.
- خلوص در نیت، صاف نمودن سرّ ضمیر آدمی است. انسان اعمال مختلفی دارد چه ظاهری، چه باطنی، چه جوارحی چه جوانحی. اعمال، حتی شامل خطورات قلبی هم می‌شود. ریشه تمامی آلودگی‌های عمل، انانیت و نفسانیت است. خلوص در نیت خشکاندن شوائب و ناپاکی‌های عمل از ریشه است؛ یعنی باید نفسانیت و خودبینی را از میان برداشت.

○ حرکت به سمت توحید

- روزی که انسان در میقات می‌ایستد، گذشته خود را در نظر گرفته، دعا و استغفار بر لب جاری می‌کند. اینک هنگام تحول است و اینک زمانه آن است که حاجی انسانی دگر شود؛ لحظه تحقق تحولی عظیم است و حاجی خود را روبه‌روی خدا احساس می‌کند. اکنون زمان دلدادگی است، میقات حسرت است و امید؛ حسرت بر گذشته و امید به آینده.

• اسرار تلبیه

○ پاسخ به دعوت حق

- یکی از اجزای واجب عقد احرام، تلبیه است. تلبیه، ذکر مخصوصی است که بعد از احرام نیز تا رسیدن به مکان معین یا فرارسیدن زمان خاص، تکرار آن مستحب است. تکرار تلبیه در هر فراز و نشیب و در هر اوج و حضيضی برای آن است که انسان در هر آنی، آن عهد الهی خود را تجدید کند.
 - «تلبیه» پاسخ خالصانه به خداست، از این رو پلیدی‌ها را در خود فرو می‌بلعد و هر شیطان سرکش و خبیثی را طرد می‌کند.
 - سر تلبیه، زبان به حق و طاعت گشودن و از گفتار باطل و معصیت دست شستن است، آن هم نه تنها در محدوده زمانی حج و عمره، بلکه برای همیشه.
- پاسخ حق تعالی به لیبیک زائر

- چون حج گزار در میقات، به دعوت خدا پاسخ می‌دهد، در مقابل نیز خداوند با «لیبیک و سعدیک» خود، اذن ورود به حرم را به او می‌بخشد. پس هر چه زبان و گوش جان آدمی، پاک‌تر باشد، بهره بیشتری از این گفت و گو خواهد برد. و اما آن کسی که میان زبان سر و زبان جانش فاصله است، خطاب «لا لیبیک و لا سعدیک» به او خواهد شد.
- امام رضا علیه السلام در تبیین این گفت و گو میان حاجیان و خداوند می‌فرماید: «إِنَّ النَّاسَ إِذَا أُحْرِمُوا نَادَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ عِبَادِي وَ إِمَائِي لِأُحْرِمَنَّكُمْ عَلَى النَّارِ كَمَا أُحْرِمْتُمْ لِي فَيَقُولُونَ: «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» إِبَابَةً لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى نِدَائِهِ إِبَاهُمْ. (عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۸۳)

○ تجلی توحید

- امام صادق علیه السلام درباره اذکاری که در تلبیه گفته می‌شود، فرمود: وَ أَكْثَرُ مَا اسْتَطَعْتَ وَ أَجْهَرُ بِهَا ... وَ أَعْلَمُ أَنَّهُ لَا بُدَّ مِنَ التَّلْبِيَّاتِ الْأَرْبَعِ الَّتِي كُنَّ فِي أَوَّلِ الْكَلَامِ وَ هِيَ الْفَرِيضَةُ وَ هِيَ التَّوْحِيدُ وَ بِهَا لَبَّى الْمُرْسَلُونَ وَ أَكْثَرُ مِنْ ذِي الْمَعَارِجِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله، كَانَ يُكْثِرُ مِنْهَا وَ أَوَّلُ مَنْ لَبَّى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ. (وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۳۸۲)

○ مراتب و درجات تلبیه و لیبیک گویان

- بر اساس تفاوت مراتب تلبیه‌ها، درجات گوینده‌های لیبیک نیز متفاوت است.

- بعضی متوسّطان از زائران خانه خدا هستند که دعوت ابراهیم خلیل را اجابت می کنند که به فرمان خدای تعالی مردم را به حج فراخواند: **وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ**. (حج، ۲۷)
- فراتر از آنان، گروهی هستند که دعوت «الله» را می شنوند که فرمود: **وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا**. (آل عمران، ۹۷) و به آن پاسخ می گویند.
- البته گرچه جواب خلیل خدا هم جواب خداست و جواب خدا بدون جواب خلیل او نیست، لیکن تفاوت در شهود زائر عارف بیت الله است.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه هفتم

موضوع: اسرار طواف و نماز آن

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اسرار طواف

- خدامحوری هستی
- چهار رکن کعبه و ارکان وجودی انسان کامل
- راز عدد هفت در اشواط طواف و...

۲. اسرار نماز طواف

- شکرگزاری
- استعانت از خداوند
- ۳. سر نماز خلف مقام ابراهیم عليه السلام
- اقتدا به انسان کامل

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- اسرار طواف

○ خدامحوری هستی

- فرشتگان در اطراف کعبه آسمانی (بیت المعمور) می‌گردند، لذا انسانی که زائر کعبه است، باید خود را همگون با فرشتگان کند: وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ. (زمر، ۷۵)

■ امام صادق علیه السلام می فرماید: وَ طُفَّ بِقَلْبِكَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ حَوْلَ الْعَرْشِ كَطَوَافِكَ مَعَ الْمُسْلِمِينَ بِنَفْسِكَ حَوْلَ الْبَيْتِ. (مصباح الشریعة، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۲)

■ کعبه نمادی از خدا در عالم ملک و شهادت است. انسان به هنگام طواف باید متذکر بیت معمور در آسمان‌ها باشد. طواف انسان به دور کعبه ملکی، همان طواف ملائکه به دور عرش الهی است و انسان باید با قلب خویش به هنگام طواف تا آسمان‌ها و فرشتگان بالا رود.

○ چهار رکن کعبه و ارکان وجودی انسان کامل

■ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ سُئِلَ: لِمَ سُمِّيَتِ الْكَعْبَةُ كَعْبَةً؟ قَالَ: لِأَنَّهَا مُرَبَّعَةٌ، فَقِيلَ لَهُ: وَ لِمَ صَارَتْ مُرَبَّعَةً؟ قَالَ: لِأَنَّهَا بِحِذَاءِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَ هُوَ مُرَبَّعٌ، فَقِيلَ لَهُ: وَ لِمَ صَارَ الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ مُرَبَّعًا؟ قَالَ: لِأَنَّهُ بِحِذَاءِ الْعَرْشِ وَ هُوَ مُرَبَّعٌ، فَقِيلَ لَهُ: وَ لِمَ صَارَ الْعَرْشُ مُرَبَّعًا؟ قَالَ: لِأَنَّ الْكَلِمَاتِ الَّتِي بُنِيَ عَلَيْهَا الْإِسْلَامُ أَرْبَعٌ، وَ هِيَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ، وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَ اللَّهُ أَكْبَرُ. (علل الشرائع، ص ۳۹۸، ح ۲؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۱۹۰، ح ۲۱۱۰)

○ راز عدد هفت در اشواط طواف و...

■ در طواف باید هفت دور (شوط) گرد کعبه چرخید. عدد هفت رمز و رازی دارد؛ هفت آسمان، سبع المثانی قرآن، هفت روز هفته، هفت بطن قرآن و هفت شوط طواف.

■ برای هفت دور طواف و جوهی از لطایف عرفانی بیان شده است:

وجه اول: آدمی دارای هفت اخلاق رذیله است که گاهی از آن تعبیر به «هفت شوط حجاب» می شود. اخلاق رذیله عبارت‌اند از: عجب، کبر، حسد، حرص، بخل، غضب و شهوت. سالک باید اینها را زائل و به جای آن هفت اخلاق حمیده را جایگزین کند که عبارت‌اند از: علم، حکمت، عفت، شجاعت، عدالت، کرم و تواضع.

وجه دوم: خداوند اقلیم‌های هفت گانه دارد که گاهی از آن تعبیر به افلاک سبعة می‌شود. احتمال دارد که هفت شوط طواف، اشاره به سیر در اطوار خلقت و افلاک سبعة داشته باشد.

وجه سوم: هفت دور طواف شاید اشاره به هفت مرحله نماز داشته باشد. مراحل نماز عبارت‌اند از: قیام اول، رکوع، قیام دوم، سجده اول، نشستن میان دو سجده، سجده دوم و نشستن برای تشهد. رسول خدا ﷺ فرمود: الطَّوْفُ بِالْبَيْتِ صَلَاةٌ. (مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۴۱۰)

وجه چهارم: هفت شهر عشق؛ باید هفت مرتبه به گرد کویش چرخید و این هفت شهر عشق را به پایان رساند. هفت منزل سلوک عبارت‌اند از: منزل توبه، منزل ورع، منزل زهد، منزل فقر، منزل صبر، منزل توکل و منزل رضا.

وجه پنجم: مراحل خلقت انسان و سیر او هفت مرحله است: عالم ذر، صلب پدر، رحم مادر، دنیا، برزخ، قیامت و بهشت یا دوزخ.

وجه ششم: سجده، بالاترین حالت خضوع و نزدیک‌ترین حالت انسان به خدای متعال است. به هنگام سجده، هفت عضو انسان باید بر زمین باشد: پیشانی، دو کف دست، دو زانو، دو نوک انگشتان بزرگ پا؛ لذا طواف هفت گانه هم سبب نزدیکی انسان به خدای متعال است.

• اسرار نماز طواف

○ شکرگزاری

■ نماز طواف، نماز شکرانه حضور، در دربار معبود است؛ زیرا، زائر خانه خدا پس از انجام طواف، صاحب مقام و مرتبه شده و در حال استلام حجر الاسود با خداوند دست بیعت داده است که «الْحَجَرُ الْأَسْوَدُ يَمِينُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ» (عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۵۱) پس باید در مقام ابراهیم عليه السلام نماز شکرانه به جا آورد. این نماز شکرانه پیروزی در انجام وظیفه، توکل بر خدا و شکر نعمت‌های اوست.

■ امام سجاد عليه السلام می‌فرماید: ثُمَّ قَالَ عليه السلام: نَوَيْتَ حِينَ وَقَفْتَ عِنْدَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّكَ وَقَفْتَ عَلَى كُلِّ طَاعَةٍ وَتَخَلَّفْتَ عَنْ كُلِّ مَعْصِيَةٍ؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَحِينَ صَلَّيْتَ فِيهِ رَكَعَتَيْنِ نَوَيْتَ أَنَّكَ صَلَّيْتَ بِصَلَاةِ إِبْرَاهِيمَ عليه السلام، وَارْغَمْتَ بِصَلَاتِكَ أَنْفَ الشَّيْطَانِ؟

قَالَ: لَا. قَالَ لَهُ: فَمَا صَافَحْتَ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ وَلَا وَقَفْتَ عِنْدَ الْمَقَامِ وَلَا صَلَّيْتَ فِيهِ رَكَعَتَيْنِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

• سر نماز خلف مقام ابراهیم علیه السلام

○ اقتدا به انسان کامل

- وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى. (بقره، ۱۲۵)
- حضرت ابراهیم علیه السلام اسوه سالکان کوی حق است. و نزدیک شدن به جای پای او و حضور مادی در کنار مقام ظاهری وی زمینه‌ای برای ادراک مقام‌های معنوی اوست.
- اسوه قراردادن حضرت ابراهیم علیه السلام از این آیات استفاده می‌شود:
 - وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى. (نجم، ۳۷)
 - إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ. (هود، ۷۵)
 - إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ * شَاكِرًا لِّأَنْعَمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. (نحل، ۱۲۰-۱۲۱)
 - وَإِذْ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا. (بقره، ۱۲۴)
- خود نماز فی‌نفسه به هر جا و به هر صورت که باشد، فواید و آثاری بی‌شمار بر آن مترتب است. آداب ظاهری و باطنی این عبادت توسط هر کس رعایت شود، بدون شک او را از فحشا و منکرات بازمی‌دارد و هر کس از فحشا و منکرات بازداشته شود، به خیر دنیا و آخرت می‌رسد.
- اما این دو رکعت نماز طواف در بین همه نمازها خصوصیتی دیگر دارد و آن اینکه نمازگزار باید از خلف مقام که جهتی ظاهری است توجه به اقتدای به امام هدایت؛ یعنی حضرت ابراهیم علیه السلام کند و با این معنا وارد نماز شود که در حقیقت اقتدا به ابراهیم علیه السلام می‌کنم و اقتدای به آن حضرت اقتدا به همه انبیا و امامان و اولیا، در همه امور حیات و تمام جهات ظاهری و باطنی است.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه هشتم

موضوع: اسرار سعی و تقصیر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم (عربستان) مکان: مدینه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اسرار سعی

- صفا و مروه از شعائر الهی و بزرگداشت آن
- سعی بین صفا و مروه و تردد میان خوف و رجاء
- راز هروله و احساس ذلت و خضوع در برابر خداوند

۲. اسرار تقصیر

- شعار بندگی و رقیّت
- قطع تعلقات و وابستگی‌ها
- پالایش عیوب و رذایل
- تواضع و فروتنی
- نشانه امنیت و نجات

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اسرار سعی

- صفا و مروه از شعائر الهی و بزرگداشت آن
- **إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرَوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ.** (بقره، ۱۵۸)
- صفا و مروه، علامت‌هایی (شعائر) است که انسان را به یاد خدا می‌اندازد و خاطره‌ای از خاطرات مقدس را در نظرها تجدد می‌کند.
- درست است که خواندن و شنیدن زندگی مردان بزرگ، انسان را به سوی خط آنها سوق می‌دهد؛ ولی راه صحیح‌تر و عمیق‌تری نیز وجود دارد و آن مشاهده صحنه‌هایی است که مردان خدا در آنجا به مبارزه برخاسته‌اند و دیدن مراکزی است که وقایع اصلی در آنجا اتفاق افتاده است.

○ سعی بین صفا و مروه و تردد میان خوف و رجاء

■ امام صادق علیه السلام می فرماید: وَ أَصْفِ رُوحَكَ وَ سِرَّكَ لِلِقَائِهِ يَوْمَ تَلْقَاهُ بِوُفُوفِكَ عَلَى الصَّفا وَ كُنْ مِرْأَى مِنَ اللَّهِ نَقِيًّا عِنْدَ الْمَرْوَةِ وَ اسْتَقِمْ عَلَى شَرْطِ حَجَّتِكَ هَذِهِ وَ وُقَاءِ عَهْدِكَ الَّذِي عُوْهِدَتْ بِهِ مَعَ رَبِّكَ وَ أُوجِبَتْ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. (مصباح الشريعة، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

■ امام سجّاد علیه السلام در حدیث شبلی می فرماید: ثُمَّ قَالَ لَهُ علیه السلام: أَسَعَيْتَ بَيْنَ الصَّفا وَ الْمَرْوَةِ وَمَشَيْتَ وَتَرَدَّدْتَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ لَهُ: نَوَيْتَ أَنْتَ بَيْنَ الرَّجَاءِ وَ الْخَوْفِ؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَمَا سَعَيْتَ وَ لَا مَشَيْتَ وَ لَا تَرَدَّدْتَ بَيْنَ الصَّفا وَ الْمَرْوَةِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

○ راز هروله و احساس ذلت و خضوع در برابر خداوند

■ امام صادق علیه السلام: مَا مِنْ بُقْعَةٍ أَحَبَّ إِلَيَّ إِلَهٍ مِنَ الْمَسْعَى لِأَنَّهُ يُذِلُّ فِيهَا كُلَّ جَبَّارٍ. (الكافي، ج ۴، ص ۴۳۴)

■ امام صادق علیه السلام حکمت سعی را چنین بیان فرمود: جُعِلَ السَّعْيُ بَيْنَ الصَّفا وَ الْمَرْوَةِ مَذَلَّةً لِلْجَبَّارِينَ. (الكافي، ج ۴، ص ۴۳۴)

■ امام صادق علیه السلام می فرماید: وَ هَرُولٌ هَرَبًا مِنْ هَوَاكَ وَ تَبَرُّاً مِنْ حَوْلِكَ وَ قُوَّتِكَ. (مصباح الشريعة، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۲)

■ سعی میان صفا و مروه از آن جهت واجب شد که شیطان، خود را به حضرت ابراهیم علیه السلام نشان داد. جبرئیل علیه السلام به آن حضرت دستور داد که به او حمله کند، شیطان هم گریخت. از این رو سنت هروله قرار داده شد. پس هروله سعی به معنای حمله به ابلیس و اعوان و انصار اوست.

● اسرار تقصیر و حلق

○ شعار بندگی و رقیّت

■ تراشیدن سر در روز عید قربان، نشان بندگی و عبد شدن حج گزار است.

■ موی سر، سبب زیبایی و آراستگی و تشخّص مردان است، حال حج گزار پس از اعمال مختلف، موی سر خود را به نشانه بندگی و تسلیم می تراشد تا به همگان نشان دهد که بنده خدا و مطیع فرمان اوست. او با گذشتن از جمال ظاهری و صوری و در آوردن خود به شکل غلامان، از قید نام و مقام می گذرد و کوچکی و عجز خویش را نشان می دهد.

○ قطع تعلقات و وابستگی ها

- یکی از حکمت‌های تراشیدن سر، قطع علایق و رهایی از تعلقات مادی و دنیوی است. این مو که سبب زینت است، ممکن است انسان را به خود وابسته کند! حج گزار با تراشیدن آن، خود را از این وابستگی رها می‌سازد و از این علاقه و علقه آزاد می‌شود.

- «حلق» تمرین و آمادگی برای قطع تعلق به دنیا امتیازات و شئون آن است.

○ پالایش عیوب و رذایل

- از اسرار و فلسفه‌های حلق، پاک شدن از آلودگی‌های ظاهری و باطنی و دور شدن از عیوب آشکار و پنهان و طهارت و خروج از گناهان است.
- تراشیدن موی سر (آن هم بعد از مبارزه با شیطان و سنگ انداختن به او و قربانی کردن) گویای این حقیقت است که حج گزار، می‌خواهد با این عمل، شیطان بزرگ تر و نفس اماره را نیز مغلوب کند و کاملاً در مسیر توحید باشد.
- امام سجاد علیه السلام می‌فرماید: **فَعِنْدَ مَا حَلَقْتَ رَأْسَكَ نَوَيْتَ أَنْ تَطْهَّرَ مِنَ الْأَدْنَسِ، وَمِنْ تَبِعَةِ بَنِي آدَمَ، وَخَرَجْتَ مِنَ الذُّنُوبِ كَمَا وَلَدْتَكَ أُمُّكَ؟** قَالَ: لَا، آنگاه فرمود: **وَلَا حَلَقْتَ رَأْسَكَ.** (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

- امام صادق علیه السلام می‌فرماید: **وَ احْلِقِ الْعُيُوبَ الظَّاهِرَةَ وَ الْبَاطِنَةَ بِحَلْقِ شَعْرِكَ.** (مصباح الشریعه، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

○ تواضع و فروتنی

- گذشتن از موی سر و خود را به شکل غلامان و بندگان در آوردن، نشانه فروتنی، خاکساری و ذلت انسان در برابر آفریدگار و دوری از کبر و غرور و منیت است.

○ نشانه امنیت و نجات

- قرآن کریم، سر تراشیدن در حج را علامت امنیت میهمانان خانه خدا ذکر می‌کند و در رؤیای صادق به رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: **لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ.** (فتح، ۲۷)
- **عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ أَنَّهُ قَالَ: قُلْتُ لِلصَّادِقِ علیه السلام كَيْفَ صَارَ الْحَلْقُ عَلَى الصَّرُورَةِ وَاجِباً دُونَ مَنْ قَدْ حَجَّ؟ فَقَالَ: لِيَصِيرَ بِذَلِكَ مُوسِماً بِسِمَةِ الْأَمِنِينَ أَلَا تَسْمَعُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ: لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ...** (بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۳۰۳)

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه نهم

موضوع: اسرار عرفات و مشعرالحرام
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه پنجم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)
مکان اجرا: مکه
سرفصل‌ها:

۱. اسرار عرفات

- معرفت به خود و امت اسلامی
- پیوند عرفه و ولایت
- نیایش و راز کمال آدمی

۲. اسرار مشعرالحرام

- شعور و شهود حق
- انتظار
- تحیر و التجا
- حریم قدس ربوبی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- اسرار عرفات

○ معرفت به خود و امت اسلامی

▪ واژه «عرفات» از «عرف» به معنای ادراک چیزی با تفکر در اثر آن است.

▪ در مورد علت نام‌گذاری آن چند مطلب نقل شده:

الف) روایت امام صادق علیه السلام:

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَارٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ عَرَفَاتٍ لِمَ سُمِّيَتْ عَرَفَاتٍ فَقَالَ إِنَّ جِبْرِئِيلَ عليه السلام خَرَجَ بِإِبْرَاهِيمَ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلَمَّا زَالَتِ الشَّمْسُ قَالَ لَهُ جِبْرِئِيلُ يَا إِبْرَاهِيمُ اعْتَرَفْ

بِذَنْبِكَ وَاعْرِفْ مَنَاسِكَكَ فَسَمَّيْتُ عَرَافَاتٍ لِقَوْلِ جَبْرِئِيلَ اعْتَرِفْ فَأَعْتَرَفَ. (علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۳۶)

ب) برخی حکایت کرده‌اند که آدم و حوا در این سرزمین، همدیگر را شناختند.
ج) برخی از مفسران احتمال داده‌اند این نام‌گذاری اشاره به آن باشد که این سرزمین، محیط بسیار آماده‌ای برای معرفت پروردگار است.

■ امام سجاد علیه السلام در حدیث شبلی می‌فرماید: ثُمَّ قَالَ: لَهُ أَوْفَقْتُ الْوَقْفَةَ بِعَرَفَةَ، وَطَلَعْتُ جَبَلَ الرَّحْمَةِ، وَعَرَفْتُ وَادِيَّ هَمْرَةَ، وَدَعَوْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ عِنْدَ الْمِيلِ وَالْجَمْرَاتِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: هَلْ عَرَفْتَ مَوْقِفَكَ بِعَرَفَةَ مَعْرِفَةَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَمْرَ الْمَعَارِفِ وَالْعُلُومِ وَ عَرَفْتُ قَبْضَ اللَّهِ عَلَى صَحِيفَتِكَ وَأَطْلَاعَهُ عَلَى سِرِّكَ وَ قَلْبِكَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ نَوَيْتُ بِطُلُوعِكَ جَبَلَ الرَّحْمَةِ أَنَّ اللَّهَ يَرْحَمُ كُلَّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَبِتَوَلَّى كُلَّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَتَوَيْتَ عِنْدَ هَمْرَةَ أَنَّكَ لَا تَأْمُرُ حَتَّى تَأْتِيَ، وَلَا تَزْجُرُ حَتَّى تَنْزَجِرَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَعِنْدَ مَا وَقَفْتُ عِنْدَ الْعَلَمِ وَ النَّمِرَاتِ، نَوَيْتُ أَنَّهَا شَاهِدَةٌ لَكَ عَلَى الطَّاعَاتِ حَافِظَةٌ لَكَ مَعَ الْحَفَظَةِ بِأَمْرِ رَبِّ السَّمَاوَاتِ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَمَا وَقَفْتُ بِعَرَفَةَ، وَلَا طَلَعْتُ جَبَلَ الرَّحْمَةِ، وَ لَاعَرَفْتُ هَمْرَةَ، وَلَا دَعَوْتُ، وَلَا وَقَفْتُ عِنْدَ النَّمِرَاتِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

○ پیوند عرفه و ولایت

■ عرفات یکی از مکان‌ها و زمان‌های جلوه‌گری ولایت اهل بیت علیهم السلام است و ارتباط عرفات با ولایت از چند جهت قابل توجه است:

- عرفات محل تجلی امام عصر عجل الله فرجه است.

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: «يَفْقَدُ النَّاسُ إِمَامَهُمْ، يَشْهَدُ الْمَوْسِمَ، فَيَرَاهُمْ وَ لَا يَرَوْنَهُ». (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۵۰) وَ رُوِيَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَثْمَانَ الْعَمَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهُ إِنْ صَاحِبَ هَذَا الْأَمْرِ لِيَحْضُرَ الْمَوْسِمَ كُلَّ سَنَةٍ يَرَى النَّاسَ وَ يَعْرِفُهُمْ وَ يَرَوْنَهُ وَ لَا يَعْرِفُونَهُ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۵۲۰)

- قال النبي صلی الله علیه و آله: الحج عرفة فمن أدرك عرفة فقد أدرك الحج. (السراج المنير) الخطيب الشربيني، ج ۱، ص ۱۳۲)

- عرفات جلوه‌گاه دعاهاى اهل بیت علیهم السلام است. این دعاها، علاوه بر آنکه انسان را به یاد خدا می‌اندازد و ذکر حق را بر زبان حج‌گزاران جاری می‌سازد، آنها را به یاد پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت او می‌اندازد. البته در این میان دعای عرفه امام حسین علیه السلام

و یاد گریه‌های آن حضرت و محتوای توحیدی دعا تأثیر خاصی دارد، و همگان را به عشق‌بازی با معبود سوق می‌دهد و یاد آن حضرت و مظلومیت ایشان را در دل‌ها زنده می‌سازد.

○ نیایش و راز کمال آدمی

▪ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سه بار فرموده است: «الحج عرفات» این مطلب جایگاه بلند عرفات را در اعمال حج روشن می‌سازد. توقف در این سرزمین، معادل کل حج است؛ شاید این مطلب بدان جهت است که دعا و آمرزش خاص الهی و کمال و تعالی انسان، در این سرزمین به صورت ویژه تحقق می‌یابد.

▪ حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می‌کند که از ایشان پرسیده شد چه کسی از اهل عرفات جرّمش بزرگ‌تر است؟ آن حضرت پاسخ داد: الَّذِي يَنْصَرِفُ مِنْ عَرَفَاتٍ وَ هُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ لَمْ يَغْفَرْ لَهُ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۳۰)

▪ مسئله آمرزش گناهان و امید به رحمت الهی برای بخشش و آسودگی در قیامت، در حج، نزد کعبه و به‌خصوص در عرفات کاملاً جدی است؛ به‌گونه‌ای که حاجی باید یقین کند که تمامی گناهانش در مراحل مختلف حج بخشیده شده و قلبش از سیاهی گناهان پاک شده است.

• اسرار مشعرالحرام

▪ فَإِذَا أَقْضَيْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ. (بقره، ۱۹۸)

○ شعور و شهود حق

▪ «مشعر» به مکانی گویند که شعار خدا و نشان خداجویی و خداخواهی در آن کاملاً پیداست. مشعر به معنای نشان راه است و این سرزمین نشان مکان و عبادت خداوند است.

▪ در مورد نام‌گذاری مشعر گفته‌اند: آنجا مرکزی برای شعار حج و نشان‌هایی از این مراسم عظیم است.

▪ امام سجاد علیه السلام در حدیث شبلی می‌فرماید: قَالَ: فَعِنْدَ مَا مَشَيْتَ بِمُزْدَلِفَةَ وَ لَقَطْتَ مِنْهَا الْحَصَى، نَوَيْتَ أَنَّكَ رَفَعْتَ عَنْكَ كُلَّ مَعْصِيَةٍ، وَجَهْلٍ، وَتَبَّتَ كُلُّ عِلْمٍ وَ عَمَلٍ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَعِنْدَ مَا مَرَرْتَ بِالْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، نَوَيْتَ أَنَّكَ أَشْعَرْتَ قَلْبَكَ إِشْعَارَ أَهْلِ التَّقْوَى

و الْخَوْفَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَمَا مَرَرْتَ بِالْعَلَمَيْنِ، وَلَا صَلَّيْتَ رَكْعَتَيْنِ، وَلَا مَشَيْتَ بِالْمَزْدَلِفَةِ، وَلَا رَفَعْتَ مِنْهَا الْحَصَى، وَلَا مَرَرْتَ بِالْمَشْعَرِ الْحَرَامِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

- زائر خانه خدا، با وقوف در مشعر، قلب خود را با شعار تقوا آگاه کرده، تقوا و خوف از خدا را شعار دل خود قرار می‌دهد تا قلب او با تقوا شناخته شود.
- اگرچه تقوا در همه مناسک حج مطرح است، اما تجلی ویژه آن، هنگام وقوف در مشعرالحرام، مشهود واقفان بر اسرار است.

○ انتظار

- به امیرمؤمنان علیه السلام عرض کردند: چرا مشعرالحرام از حرم قرار داده شده است؟ ایشان فرمود: لِأَنَّهُ لَمَّا أُذِنَ لَهُمْ بِالْدُّخُولِ وَفَقَّهَهُمُ بِالْحِجَابِ الثَّانِي فَلَمَّا طَالَ تَضَرَّعَهُمْ بِهَا أُذُنَ لَهُمْ لِتَقْرِيْبِ قُرْبَانِهِمْ فَلَمَّا قَضَوْا تَفَتَّحُوا بِهَا مِنَ الذُّنُوبِ الَّتِي كَانَتْ حِجَابًا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُ أُذُنَ لَهُمْ بِالزِّيَارَةِ عَلَى الطَّهَّارَةِ. (الكافی، ج ۴، ص ۲۲۴)

○ تحیر و التجا

- در مشعر باید خود را برای مبارزه با شیطان درون و بیرون آماده کرد، شب مشعر شب اشک و شعور است، شب مناجات و بازگشت به خداست. مشعر نشانه شعور انسان گسسته از هوس‌هاست، در این شب باید دلی سوخته و وجودی شعله‌ور را به خدا تقدیم داشت، شیفتگان الهی به شب‌زنده‌داری پرداخته و از روزهای سخت تنهایی نجوا به لب بدارند.

○ حریم قدس ربوبی

- امام صادق علیه السلام در حدیث مصباح الشریعه می‌فرماید: وَاتَّقِهِ مِزْدَلِفَةَ وَاصْعَدْ بِرُوحِكَ إِلَى الْمَلَكِ الْأَعْلَى. (مصباح الشریعه، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

- زائر باید تمامی گناهان خویش را - چه کوچک و چه بزرگ - در سرزمین عرفان بر زمین گذارد و قلب آلوده خویش را پاک کند، او در مشعر به قصد تقرب آمده است، او آمده تا خود را در اقیانوس بیکران رحمت الهی غرق کند. آسمان مشعر سرشار از باران رحمت است، ابرهای برکات آنجا را فراگرفته است.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه دهم

موضوع: اسرار اعمال در منا

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هشتم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. اسرار قربانی

- تقرب و تقوا
- تجلی ایثار و تسلیم
- ذبح مقام حیوانی و کشتن هوای نفسانی
- یاد و تجلیل اولیای الهی علیهم‌السلام
- بزرگداشت شعائر و سنت‌های الهی
- دوری از طمع و حرص

۲. اسرار منا

- هماهنگی و همسانی مردم
- سرزمین ذکر
- تولدی نو
- ظرفیت و فرصت آرزوها و خواست‌ها
- آمرزش و مغفرت

۳. اسرار رمی جمرات

- مواجهه با شیطان
- بصیرت و دشمن‌شناسی
- مبارزه با شیاطین درونی و بیرونی
- توجه به عظمت خداوند و ضعف شیطان
- بزرگداشت شعائر و سنت‌های الهی
- اجتناب از تکبر و غرور و عجب و رهایی از پلیدی‌ها

○ استعانت از خداوند برای عاقبت‌به‌خیری

۴. نمادها و هویت‌سازی

○ تقویت هویت دینی

○ خطر دائمی شیطان

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اسرار قربانی

○ تقرب و تقوا

- «قربانی»، عملی است که انسان، به وسیله آن خود را به خدا نزدیک می‌کند و ذبح حیوان در روز دهم ذی‌الحجه، عبادت خالصانه و نشانه تقوا و پرهیزگاری است؛ هرچند همه اعمال عبادی و مناسک دینی عامل تقرب هستند.
- لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ. (حج، ۳۷)
- بر اساس آیات قرآن کریم، آنچه از قربانی به طرف خدا می‌رود، روح کردار و جان عمل است (تقوا). این هدف نهایی مناسک، رسیدن به مدارج بالای تقوا و وارستگی است.

○ تجلی ایثار و تسلیم

- در زندگی انسان اموری است که سخت مورد علاقه اوست، و مانع خداپرستی او می‌گردد؛ لذا قربانی، نشانه این است که انسان آماده و حاضر است تا سر حد گذشت و ایثار از همه چیز، در راه خدا بگذرد.
- دعای هنگام ذبح قربانی، نقل از امیرالمؤمنین (علیه السلام): بِسْمِ اللَّهِ وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ. (وافی، ج ۲، کتاب الحج، ص ۱۶۹).

○ ذبح مقام حیوانی و کشتن هوای نفسانی

- قربانی کردن حیوانات، اشاره به قربانی و ذبح حیوانیت انسان دارد؛ یعنی، به او می‌آموزد که برای رسیدن به کمال انسانی، نفس حیوانی خویش را در

همین جا بکشد و به دنبال هوا و هوس نرود و در قیامت، خود را از آتش جهنم نجات دهد.

- الإمام الصادق عليه السلام: قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِي حَدِيثٍ لَهُ: إِذَا ذَبَحَ الْحَاجُّ كَانَ قَدَاهُ مِنَ النَّارِ. (المحاسن، ص ۶۷ به نقل از: فضیل بن یسار)

○ یاد و تجلیل اولیای الهی علیهم السلام

- حج گزار با قربانی کردن گوسفند، به یاد فداکاری‌های حضرت ابراهیم علیه السلام می‌افتد که حاضر شد از بهترین موجودی خود (جوانش اسماعیل)، بگذرد و تسلیم خواست و اراده پروردگار شود.

- امام سجاد علیه السلام در حدیث شبلی می‌فرماید: قَالَ: فَعِنْدَ مَا ذَبَحْتَ هَدْيَكَ نَوَيْتَ أَنَّكَ ذَبَحْتَ حَنْجَرَةَ الطَّمَعِ بِمَا تَمَسَّكَتَ بِهِ مِنْ حَقِيقَةِ الْوَرَعِ، وَأَنَّكَ اتَّبَعْتَ سُنَّةَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِذَبْحِ وَلَدِهِ، وَهَرَّةِ فُؤَادِهِ وَرِيحَانِ قَلْبِهِ، وَحَاجَّةِ سُنَّتِهِ لِمَنْ بَعْدَهُ، وَقَرَّبَهُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى لِمَنْ خَلَقَهُ؟ قَالَ: لَا. (مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۶۶)

- حج گزاران نیز مانند ابراهیم و اسماعیل، در معرض امتحان و ابتلای الهی‌اند و باید میزان تسلیم، اخلاص، ایمان، رضا و ایثار خود را نشان دهند و با گذشتن از مال خود، به آن بزرگواران تأسی جویند.

○ بزرگداشت شعائر و سنت‌های الهی

- حضرت حق در قرآن مجید، قربانی کردن و نفس قربانی را «شعائر الله» خوانده و آن را دارای منافع ذکر کرده است.

- از سوی دیگر بزرگداشت این شعائر را از ایمان و تقوا به شمار آورده است: وَ الْبُذْنُ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ... (حج، ۳۶)، ذَلِكَ وَ مَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ. (حج، ۳۲)

○ دوری از طمع و حرص

- قربانی کردن، به معنای از بین بردن آرزو و طمع زیاد و کم کردن حرص و ولع نسبت به دنیا و مادیات است.
- سرّ قربانی این است که حج گزار و قربانی کننده، با تمسک به حقیقت ورع، گلوی دیو طمع را بریده و او را بکشد.

- امام صادق علیه السلام در حدیث مصباح الشریعه می‌فرماید: **وَأَذْبَحْ حَنْجَرَةَ الْهُوَى وَ الطَّمَعِ عَنْكَ عِنْدَ الدَّبِيحَةِ**. (مصباح الشریعه، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۳)

• اسرار منا

○ هماهنگی و همسانی مردم

- واژه «منا» در اصل به معنای علاقه به چیزی با اندازه است. از این رو منا به معنای آرزوست؛ یعنی «منا» سرزمین آرزوهاست.
- **ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَ اسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ**. (بقره، ۱۹۹)
- **فَإِذَا قُضِيَتْ مِنْاسِكُكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ**. (بقره، ۲۰۰)
- با مردم و همراه مردم بودن در طی مسیر الهی نیکوست، و حرکت دسته‌جمعی حاجیان از مشعر به منا، تجلی این همنوایی الهی است.

○ سرزمین ذکر

- امام صادق علیه السلام فرمود: **كَانَ الْمَشْرِبُ كُنَّ يَفْتَخِرُونَ مِنِّي إِذَا كَانَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ فَيَقُولُونَ كَانَ أَبُونَا كَذَا وَ كَانَ أَبُونَا كَذَا فَيَذْكُرُونَ فَضْلَهُمْ فَقَالَ «فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ»**. (الحج و العمره فی الكتاب و السنه، ص ۲۲۷)

○ تولدی نو

- امام صادق علیه السلام فرمود: **إِذَا أَفَاضَ الرَّجُلُ مِنْ مِنًى وَضَعَ مَلَكٌ يَدَهُ بَيْنَ كَتِفَيْهِ ثُمَّ قَالَ لَهُ اسْتَأْنِفْ**. (المحاسن البرقی، ج ۱، ص ۶۶)

○ ظرفیت و فرصت آرزوها و خواستن‌ها

- نوع آرزوهای هر فرد، تابع میزان معرفت و شناخت اوست. گروهی آرزوهای خود را محدود به دنیا می‌کنند و گروهی هم به آخرت و هم به دنیا توجه داشته و می‌گویند: **«رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»**. (بقره، ۲۰۱) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، خیر دنیا و آخرت را در حج خانه خدا می‌دانست.

○ آمرزش و مغفرت

- با توجه به اینکه منا، محل تحقق خواسته‌ها و آرزوهاست و حضور حجاج در آنجا پس از جلب رحمت و غفران خدا در عرفات و مشعر است. پس دیگر

آنجا جای ماندن است؛ یعنی، تا پیش از شمول آمرزش الهی، انسان باید بی‌قرار و در تکاپو باشد و آنگاه که آن را یافت، موعد آرامش او فرامی‌رسد. به‌خصوص که در منا پس از مبارزه جمعی با شیطان، قربانی کرده و نفس خود را می‌کشد و این یعنی، نجات و رستگاری کامل انسان. بهشت نیز - که مکان استقرار و تکون است - پس از شمول مغفرت و رحمت الهی حاصل می‌شود.

• اسرار رمی جمرات

○ مواجهه با شیطان

■ از امام علی علیه السلام و امام صادق علیه السلام نقل شده است: شیطان خود را به ابراهیم علیه السلام نمایاند و جبرئیل به او دستور داد که با هفت سنگ شیطان را براند محل‌هایی که ابراهیم علیه السلام به سوی شیطان سنگ پرتاب کرد، جمرات نامگذاری شد.

■ این عمل ابراهیم علیه السلام آموزه‌ای برای همه نسل‌هاست که با شیطان (و شیطان صفات دنیا) مبارزه کنند.

■ پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز هنگامی که روز عید قربان از مشعر به منارفت، نزد جمره عقبه آمده و آن را با هفت سنگ زد. و همین گونه در مورد جمره اول و دوم عمل کرد. این امر در اسلام نیز سنت گردید.

○ بصیرت و دشمن‌شناسی

■ در منطقه جمرات، شیطان بر آن شد که آدم را فریب دهد؛ ولی موفق نگردید، بعدها شیطان در سه منطقه تصمیم گرفت تا ابراهیم و اسماعیل و هاجر علیهم السلام را گمراه کند؛ ولی از ابراهیم علیه السلام و دست برداشتن او از وظیفه قربانی فرزند، در همان مرحله اول پشیمان گشت.

■ اما هاجر و اسماعیل را در سه نوبت وسوسه نمود و شاید سر اینکه روز دهم حاجی فقط جمره عقبی را رمی می‌کند، ولی در روز یازدهم و دوازدهم هر سه جمره را رمی می‌نماید، اشاره به همین معنا باشد؛ یعنی، مبارزه با شیطان، باید مداوم و مستمر باشد و در آن غفلت و سستی صورت نگیرد.

○ مبارزه با شایطین درونی و بیرونی

- امام سجاد علیه السلام در حدیث شبلی می‌فرماید: قَالَ: فَعِنْدَ مَا رَمَيْتَ الْجِمَارَ نَوَيْتَ أَنَّكَ رَمَيْتَ عَدُوَّكَ إِبْلِيسَ وَغَضِبْتَهُ بِتَمَامِ حَجِّكَ النَّفْسِ؟ قَالَ: لَا.
- امام صادق علیه السلام در حدیث مصباح الشریعه می‌فرماید: وَارْمِ الشَّهَوَاتِ وَالْخَسَاسَةَ وَالدَّنَاءَةَ وَالدِّمِيمَةَ عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ. (مصباح الشریعه، ص ۱۴۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۷۳)
- مسئله رمی جمرات و سنگ زدن به جمره‌ها در حقیقت رمی کردن دیو درون و بیرون و راندن شیطان انس و جن است، تا زمانی که انسان فرشته نشود، شیطان از حریم او بیرون نمی‌رود. اگر فرشته‌خوی شد، آنگاه است که از گزند شیطنت مصون می‌ماند.
- توجه به عظمت خداوند و ضعف شیطان
- در احادیث اهل بیت علیهم السلام آمده است: سنگساری شیطان را با یاد خدا و حمد و ثنای الهی و صلوات بر پیامبر صلی الله علیه و آله همراه سازید و از خدا بخواهید که از شما قبول کند. آری در اسلام مبارزه با دشمن نیز جهت‌دار است و هرگاه شیطان رانده می‌شود، به‌خاطر خدا و به یاد و دستور اوست. (کافی، ج ۴، ص ۴۸۰)
- بزرگداشت شعائر و سنت‌های الهی
- سنگ‌باران شیطان، شیوه ابراهیمی در مبارزه است؛ شیطان بر ابراهیم علیه السلام ظاهر شد و جبرئیل به ابراهیم دستور داد که او را با هفت سنگ بزند. سپس در محل دوم و سوم ظاهر شد و ابراهیم علیه السلام هر بار، با هفت سنگ او را مورد حمله قرار داد. این عمل ابراهیم علیه السلام آموزه‌ای برای همه نسل‌هاست که با شیطان (و شیطان صفتان دنیا) مبارزه کنند.
- اجتناب از تکبر و غرور و عجب و رهایی از پلیدی‌ها
- در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله حکایت شده است: الْحَاجُّ إِذَا رَمَى الْجِمَارَ خَرَجَ مِنْ دُنُوبِهِ. (من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۱۴، ح ۲۱۹۶)
- نمادها و هویت‌سازی
- تقویت هویت دینی

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۰۳

■ مشاعر و شعائر حج، نمادها و رموزواره‌هایی است که هر یک بر اراده خاصی از سوی خداوند دلالت داشته و به انسان می‌آموزد که پس از پشت سر گذاشتن مراحل نمادینی چون احرام در میقات، طواف کعبه و نماز آن، سعی میان صفا و مروه، توقف در عرفات و مشعر، رمی جمرات، قربانی، حلق یا تقصیر در منی و بالاخره بازگشت به کعبه و انجام مناسک پایانی آن، چگونه می‌توان به حریم ربوبیت راه یافته و با درک و برآوردن اراده الهی، از حج جاهلیت (که اسمی خالی از معناست) دوری کرد و با تمسک به ولایت اهل بیت علیهم‌السلام از ربوبیت الهی برخوردار گردید.

○ خطر دائمی شیطان

■ حضور شیطان در سرزمین مکه و منا، آن هم در کنار حضرت ابراهیم علیه‌السلام به ما می‌آموزد که شیطان همه‌جا هست و از هیچ کس دست برنمی‌دارد. از طرفی فاصله‌هایی که در مورد پرتاب سنگ‌هاست، به هم نزدیک است و شاید معنایش این باشد که شیطان زودبه‌زود، به سراغ انسان می‌آید، پس حج‌گزار نیز هر لحظه باید آماده مبارزه علیه شیطان باشد.

اسرار و معارف حج و زیارت: جلسه یازدهم

موضوع: اسرار نفر و وداع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (عربستان)

مکان اجرا: مکه / پس از ایام تشریق و اتمام اعمال حج

سرفصل‌ها:

۱. اسرار نفر

- هجرت
- قطع تعلقات
- نیاز و فقر
- صبر و صبرورت

۲. اسرار طواف نساء و نماز آن

- انفصال و جدایی
- استمرار ذکر و یاد خداوند

۳. کمال حج (لقاء با امام)

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- اسرار نفر

○ قطع تعلقات

- اولین نشانه قبولی حج این است که حاجی عزم خود را برای ترک گناه جدی ببیند. اگر او در خود حالت ترک گناه احساس کرد حشش پذیرفته شده، اما اگر رغبت و احساسی به سمت گناهان پیشین همچنان در او وجود دارد، خداوند این حج را پذیرا نیست و به خود بنده گنهکار بازمی‌گردد.

○ سیورت

- از علامات حج مقبول آن است که بنده گناهان خویش را ترک کند.
- رسول خدا ﷺ: آيَةُ قَبُولِ الْحَجِّ تَرُكُ مَا كَانَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ مُقِيمًا مِنَ الذُّنُوبِ. (فروع کافی، ج ۴، ص ۲۸۰، روایت ۵)
- رسول خدا ﷺ: مِنْ عَلَامَةِ قَبُولِ الْحَجِّ إِذَا رَجَعَ الرَّجُلُ عَمَّا كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْمَعَاصِي، هَذَا عَلَامَةُ قَبُولِ الْحَجِّ. وَ إِنْ رَجَعَ مِنَ الْحَجِّ ثُمَّ انْهَمَكَ فِيمَا كَانَ مِنْ زِنَاءٍ أَوْ خِيَانَةٍ أَوْ مَعْصِيَةٍ فَقَدْ رُدَّ عَلَيْهِ حَجُّهُ. (جعفریات، ص ۶۶)

○ سروداع

- ابواسماعیل به امام صادق علیه السلام عرض کرد که هم اینک در حال خروج از مکه ام، با خانه خدا، از کجا خدا حافظی کنم؟ امام فرمود: تَأْتِي الْمُسْتَجَارَ بَيْنَ الْحَجَرِ وَالْبَابِ، فَتُودَعُهُ مِنْ ثَمٍّ، ثُمَّ تَخْرُجُ فَتَشْرَبُ مِنْ زَمَزَمَ، ثُمَّ تَمْضِي. (الکافی، ج ۴، ص ۵۳۲، ح ۴؛ وسائل الشیعه، ج ۱۰، ص ۲۳۳، ح ۱۹۲۲۴)
- زائر در آخرین دیدار به دیدار کعبه می رود. اگر توانست دست بر در کعبه و حجرالاسود می نهد، طواف وداع می کند، آن گاه خود را به خانه خدا می چسباند، خدا را حمد و ثنا می کند، بر پیامبر ﷺ و اوصیانش درود می فرستد. سپس در حق دیگران آنچه برای خود می خواهد، دعا می کند و با تمام وجود به او می گوید: اَلْمَسْكِينُ عَلَى بَابِكَ فَتَصَدَّقْ عَلَيْهِ بِالْجَنَّةِ. (الکافی، ج ۴، ص ۵۳۲، ح ۵)

• اسرار طواف نساء و نماز آن

○ انفصال و جدایی

- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَوْ لَا مَا مَنَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى النَّاسِ مِنْ طَوَافِ النِّسَاءِ لَرَجَعَ الرَّجُلُ إِلَى أَهْلِهِ وَ لَيْسَ يَحِلُّ لَهُ أَهْلُهُ. (الکافی، ج ۴، ص ۵۱۳)
- بر اساس روایت امام صادق علیه السلام، پس از خطای آدم علیه السلام و حوا و خارج شدن از بهشت و هبوط به زمین، به دوری و جدایی از همدیگر مبتلا شدند. آدم علیه السلام در صفا و حوا در مروه فرود آمد. سپس خداوند آدم علیه السلام را مکلف کرد تا طواف نساء به جای آورد و عامل جدایی از حوا را از خود دور نماید و چون آدم علیه السلام چنین کرد، خداوند گناهش را بخشید و توبه اش را قبول کرد و حوا را بر او حلال نمود.

- استمرار ذکر و یاد خداوند
 - پیامبر ﷺ فرمودند: و أمر بالحج و الطواف لإقامة ذكر الله. (محجة البيضاء، ج ۲، ص ۳۵۰)
 - پیامبر ﷺ می فرماید: إِنَّمَا فُرِضَتِ الصَّلَاةُ وَأُمِرَ بِالْحَجِّ وَالطَّوْفِ وَأُشْعِرَتِ الْمَنَاسِكُ لِإِقَامَةِ ذِكْرِ اللَّهِ، فَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي قَلْبِكَ لِلْمَذْكَورِ الَّذِي هُوَ الْمَقْصُودُ وَالْمُبْتَغَى عَظَمَةٌ وَلَا هَيْبَةٌ فَمَا قِيمَةُ ذِكْرِكَ. (جامع السعادات، ج ۳، ص ۳۲۲)
- کمال حج (لقاء با امام)
 - امام باقر علیه السلام می فرماید: تَمَامُ الْحَجِّ لِقَاءُ الْإِمَامِ. (الكافي، ج ۴، ص ۵۴۹، ح ۲؛ من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۵۷۸، ح ۳۱۶۲)
 - زائر بعد از آنکه اعمال خویش را در موسم تمام کرد، باید نزد امام برود و همبستگی و ولایت خویش را با اهل بیت علیه السلام اعلام کند. او باید نصرت خویش را بر ولی خدا عرضه کند و همچنان که برگردد کعبه طواف کرد، به سوی امام کوچ کرده، اعلام دوستی با اهل بیت علیه السلام نماید.
 - امام صادق علیه السلام شرط کامل شدن حج را دیدار امام می دانست: إِذَا حَجَّ أَحَدُكُمْ فَلْيَخْتِمِ حَجَّهُ بِزِيَارَتِنَا؛ لِأَنَّ ذَلِكَ مِنْ تَمَامِ الْحَجِّ. (علل الشرائع، ص ۴۵۹، ح ۱)
 - ولایت از ارکان اصلی حج است؛ چنان که از ارکان اصلی دین هم به حساب می آید: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا. (مائده، ۳)
 - خداوند ولایت اهل بیت علیه السلام را حقیقت، معنا و مسمای حج قرار داده است.
 - بطلان عبادت بدون ولایت ائمه اطهار علیه السلام در کلام امام سجاد علیه السلام: عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ: قَالَ لَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيُّ الْبَقَاعِ أَفْضَلُ؟ فَقُلْنَا اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ ابْنُ رَسُولِهِ أَعْلَمُ. فَقَالَ لَنَا: «أَفْضَلُ الْبَقَاعِ مَا بَيْنَ الرُّكْنِ وَ الْمَقَامِ وَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا عَمَرَ مَا عَمَّرَ نُوحٌ فِي قَوْمِهِ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا يَصُومُ النَّهَارَ وَ يَقُومُ اللَّيْلَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ ثُمَّ لَقِيَ اللَّهَ بِغَيْرِ وَلاِبَتِنَا لَمْ يَنْفَعَهُ ذَلِكَ شَيْئًا» (وسائل الشيعة، ج ۱، ص ۱۲۲)

فصل پنجم:

اماکن مذهبی

تذکرات اجرایی:

۱. در صورت حضور معین در کاروان، این مبحث توسط ایشان ارائه شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۱۸۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.
۴. به دلیل تفاوت چینش ارائه مطالب در کاروان‌های مدینه اول و مدینه دوم، توجه مضاعف در زمان و مکان ارائه مباحث، مورد انتظار است.

اهداف آموزشی اماکن مذهبی:

آشنایی با تاریخ، تحولات و جایگاه و موقعیت اماکن مذهبی و تاریخی مکه و مدینه به منظور ایجاد معرفت نسبت به مجاهدت‌های پیامبر ﷺ، معصومان علیهم‌السلام و اولیای الهی و در جهت تقویت هویت تاریخی و دینی زائران

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان، مشعر
۲. باقرآن در مکه و مدینه، اکبر دهقان، مشعر
۳. درس‌نامه تاریخ اسلام ۱ و ۲، سید علی میرشریفی، مشعر

توضیحات، رویکردها و روش‌ها در ارائه این بحث:

۱. رویکرد اصلی در طرح مسائل اماکن مقدسه اعم از شهرها، مساجد، مرقد‌های شریف، صرفاً جنبه تاریخی نیست، بلکه یادآوری مجاهدت‌های پیامبر ﷺ و اولیای الهی و اصحاب برگزیده و راستین اوست.
۲. در طرح اماکن صرفاً به جنبه‌های سلبی و مظلومیت اکتفا نشود، به جنبه‌های افتخارآمیز و آثار و برکات و نقش‌آفرینی و عبرت‌آموزی و درس‌های آموختنی آن نیز توجه و تبیین شود. همانند جنگ احد، احزاب، ساخت مسجد قبا، مسجدالنبی ﷺ، هجرت پیامبر ﷺ و...
۳. باتوجه به اقوال مختلف و متعدد در خصوص یک مکان یا یک شخصیت، بهتر است برای ایجاد وحدت رویه از منابع معتبر منتشر شده از سوی بعثه همانند آثار حجت الاسلام والمسلمین رسول جعفریان و درس‌نامه اماکن مذهبی مکه و مدینه دکتر اصغر قائدان، همچنین مسافر قبله ۴ و نرم‌افزار «بلد الامین» که در اختیار شماست، استفاده شود.
۴. در تبیین موقعیت اماکن، ابتدا موقعیت جغرافیایی آن به زبان ساده و باتوجه به موقعیت فعلی آن به درستی توضیح داده شود. همانند کدام نقطه شهر، کشور، نسبت و فاصله با شهرهای مهم دیگر، همچنین به پیشینه و تطور تاریخی آن اشاره شود.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در ایران ۱۰۹

۵. در بیان و ارائه مباحث اماکن مقدس و تاریخی، حتماً از نرم افزار مسافر قبله ۴ استفاده شود.

۶. در طرح و ارائه مسائل مربوط به اماکن، به تناسب نوع سفر (مدینه اول و مدینه دوم) و موقعیت زمانی و مکانی مورد توجه قرار گیرد. به عنوان مثال، اماکن مقدسه مشاعر، قبل از ایام تشریق در روزهای اولیه ذیحجه و در مکه بیان شود. یا معرفی کعبه و مسجدالحرام برای زائران مدینه دوم در ایران و برای زائران مدینه اول در آخرین جلسه مدینه بیان شود. سرفصل های ابلاغی، با این نگاه طراحی و در اختیار قرار گرفته است. توصیه می شود رعایت آن مورد اهتمام قرار گیرد.

۷. در طرح مسائل اماکن، به شبهات عقیدتی، تاریخی و... مطرح شده در این حوزه توجه و بدون بیان شبهه به پاسخ های آن پرداخته شود.

اماکن مذهبی: جلسه اول

موضوع: اهمیت و جایگاه شهر مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. جغرافیای طبیعی، انسانی و مذهبی
۲. مدینه از نگاه قرآن، پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام
۳. مدینه و تشکیل نخستین دولت اسلامی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- استفاده از آیات ذیل در موضوعات اشاره شده:
 - آیه هجرت: وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ. (انفال، ۳۰)
 - برکت حضور پیامبر اکرم ﷺ: وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ مَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ. (انفال، ۳۳)
- جغرافیای طبیعی، انسانی و مذهبی
 - مدینه از شهرهای مهم کشور عربستان، در ۴۵۰ کیلومتری شمال شرقی مکه در ناحیه حجاز قرار دارد که در میان دو رشته حره قرار گرفته که یکی در شرق با نام «حره واقم» و دیگری در غرب با نام «حره وبره» است.
 - پیش از اسلام، دو گروه عرب و یهودی در یثرب زندگی می‌کردند؛ قبایل یهودی: بنی قینقاع، بنی نضیر و بنی قریظه که عمدتاً در جنوب و جنوب شرقی ساکن بودند و گروه عرب: دو طایفه اوس و خزرج. خزر جیان سه برابر اوسیان

بودند و در نواحی مرکزی مدینه می‌زیستند. جمعیت عربِ یثرب، بیش از یهودیان بودند.

• مدینه از نگاه قرآن، پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام

- پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: وَإِنَّ الْمَدِينَةَ حَرَمِي. (الكافی، ج ۴، ص ۵۶۴)
- پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: مَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ هَذَيْنِ الْحَرَمَيْنِ حَرَّمَ اللَّهُ وَحَرَّمَ رَسُولُهُ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم بَعَثَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْأَمْنَيْنِ. (مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۰۸)
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه‌السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم: مَنْ أَتَى مَكَّةَ حَاجًّا وَلَمْ يَزُرْنِي إِلَى الْمَدِينَةِ جَفَوْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَتَانِي زَائِرًا وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَمَنْ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَمَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَمَنْ مَاتَ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حُشِرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ أَصْحَابِ بَدْرٍ. (الكافی، ج ۴، ص ۵۴۸)
- قَالَ عَلَى عليه‌السلام: مَكَّةَ حَرَّمَ اللَّهُ وَالْمَدِينَةَ حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم وَالْكَوْفَةُ حَرَمِي لَا يُرِيدُهَا جَبَّارٌ بِحَادِثَةٍ إِلَّا قَصَمَهُ اللَّهُ. (الكافی، ج ۴، ص ۵۶۳)
- عَنْ الصَّادِقِ عليه‌السلام قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ حَرَمًا وَهُوَ مَكَّةُ وَلِرَسُولِهِ حَرَمًا وَهُوَ الْمَدِينَةُ. (بحار الانوار، ج ۹۹، ص ۲۶۶)
- مدینه محل هجرت و آرامگاه پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است.
- مدینه محل تولد امام حسن، امام حسین، امام سجاد، امام باقر، امام صادق، امام کاظم، امام رضا، امام جواد، امام هادی و امام عسکری علیهم‌السلام است.
- قبرستان بقیع در مدینه است. این شهر محل دفن حضرت زهرا علیها‌السلام و چهار تن از امامان شیعه (امام حسن، امام سجاد، امام باقر و امام صادق علیهم‌السلام) است.
- مسجد النبی و مساجد مهم مسلمانان در مدینه است: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ عَشْرَةَ آلَافِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَإِنَّ الصَّلَاةَ فِيهِ تَعْدِلُ مِائَةَ أَلْفِ صَلَاةٍ. (تهذیب الأحکام ج ۶، ص ۱۵)
- مدینه محل غزوات و اتفاقات مهم تاریخی صدر اسلام است.

• مدینه و تشکیل نخستین دولت اسلامی

- النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ (احزاب، ۶)
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (نساء، ۵۹)
- همچنین می‌توان به آیات ۶۹ و ۱۰۵ سوره نساء نیز اشاره نمود.

○ با ظهور اسلام در مکه، و پس از گسترش دعوت پیامبر ﷺ و هجرت به مدینه، دولت اسلامی به وسیله پیامبر ﷺ تأسیس گردید و آن حضرت، علاوه بر آموزش و تربیت، شخصاً سرپرستی و رهبری جامعه اسلامی را به عهده گرفت.

○ بر اساس اعتقاد مسلمانان، پیامبر اکرم ﷺ در جامعه اسلامی دارای سه نقش است:

الف) نبوت و رسالت؛ یعنی تبلیغ احکام و قوانین الهی.

ب) ولایت؛ یعنی رهبری سیاسی و اجتماعی (مدیریت جامعه و اداره نظام اجتماعی، غیر از بیان احکام است).

ج) قضاوت و داوری

اماکن مذهبی: جلسه دوم

موضوع: مسجدالنبی ﷺ

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هشتم (ایران) مکان: ایران

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (عربستان) مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. ساخت مسجدالنبی ﷺ

- ✓ سابقه و پیشینه
- ✓ درب‌های ورودی
- ✓ ستون‌های مسجدالنبی
- ✓ صفه

۲. اهمیت و جایگاه مسجدالنبی ﷺ

۳. مرقد منور پیامبر ﷺ

۴. روضه منوره

۵. خانه حضرت فاطمه (علیها السلام)

۶. توسعه‌های مسجدالنبی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• ساخت مسجدالنبی ﷺ

○ سابقه و پیشینه

پس از مسجدالحرام، بافضیلت‌ترین مسجد جهان اسلام مسجدالنبی است، توسط

پیامبر اکرم ﷺ در سال اول هجری ساخته شد نخستین توسعه هم مسجد توسط

پیامبر ﷺ، در سال هفتم هجری انجام شد و بعد از پیامبر ﷺ و در دوره‌های مختلف با بیشتر شدن مسلمان‌ها توسعه‌های زیادی یافت.

○ درب‌های ورودی در عصر پیامبر ﷺ

- باب جبرئیل (میانه دیوار شرقی): همان بابی است که جبرئیل در آنجا پیامبر ﷺ را ملاقات و او را به سوی جنگ با یهودیان پیمان‌شکن بنی‌قریظه فراخواند.
- باب النساء (در میان دیوار جنوبی): پیامبر ﷺ برای ورود بانوان، در مسجدالنبی تعبیه کردند.
- باب الرحمة (در شمال دیوار غربی): همان دربی که مردی از اهالی مدینه شتابان به سوی پیامبر ﷺ آمد و تقاضای باران کرد و پس از هفت روز دوباره خدمت پیامبر ﷺ رسید و تقاضای قطع باران کرد. این باب معروف به باب الرحمة شده است.
- به خاطر توسعه‌های زیادی که مسجدالنبی در دوره‌های مختلف پیدا کرده درب‌ها همیشه در حال تغییر است.

○ ستون‌های مسجدالنبی

- سقف مسجد بر ستون‌هایی قرار داشت که، علاوه بر نگهداری از سقف، مورد استفاده رسول خدا ﷺ و اصحاب نیز بود. به خاطر اتفاقات تاریخی خاص جنبه تبرک و تقدس به خود گرفته و با گرفتن نام‌هایی در تاریخ جاودان بماند، مهم‌ترین آنها عبارتند از:
- ۱. ستون توبه (ابولبابه): «وَأَخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (توبه، ۱۰۲) (پذیرش توبه ابولبابه) ابن زبale، در تاریخ مدینه گفته است: پیامبر ﷺ نمازهای نافله خود را مقابل ستون توبه به جای می‌آورد.

۲. ستون سریر: محل اعتکاف رسول خدا ﷺ بوده و در آنجا حضرت ﷺ استراحت می‌کردند.

۳. ستون محرس (علی ابن ابی طالب علیه السلام): موسی بن سلمه می‌گوید: از جعفر بن عبدالله بن حسین پرسیدم که فضیلت استوانه علی بن ابی طالب علیه السلام چیست؟ او گفت: «إِنَّ هَذَا الْمُحْرَسَ كَانَ عَلَى بَنِي أَبِي طَالِبٍ يَجْلِسُ فِي صَفْحَتِهَا الَّتِي تَلِي الْقَبْرَ

مِمَّا يَلِيَّ بَابَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَحْرُسُ النَّبِيَّ» تا آیه «وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ...» (مائده، ۶۷) نازل شد.

۴. **ستون وفود:** در کنار این ستون، ملاقات‌های رسول خدا ﷺ با سران قبایل برای آشنا ساختن آنان با اسلام یا مذاکرات سیاسی انجام می‌شد. آن حضرت در همان مکان، هیأت‌ها را به حضور می‌پذیرفت.

۵. **ستون قرعه:** به خاطر نقل حدیث جناب عایشه از رسول خدا ﷺ درباره اهمیت نماز در کنار این ستون، «ستون عایشه» نامیده می‌شود.

۶. **ستون حنانه یا مخلقه:** محل تکیه رسول خدا ﷺ در زمان ایراد خطبه‌های نماز جمعه.

○ صفة

پیامبر ﷺ فرمودند: برای مهاجران تهی دست که برای سکونت در مدینه مکانی ندارند، ایوان مُسَقَّفی، در آخر مسجد ساخته شود تا بتوانند در آنجا اقامت گزینند. این عده شب‌ها را بر همین ایوان به صبح می‌رساندند.

■ وَ أَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ. (کهف، ۲۸)

• اهمیت و جایگاه مسجدالنبی ﷺ

رسول خدا ﷺ می‌فرماید: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ عَشْرَةَ آلَافِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَإِنَّ الصَّلَاةَ فِيهِ تَعْدِلُ مِائَةَ أَلْفِ صَلَاةٍ. (مستدرک الوسائل، ج ۵، ص ۲۸۱)

• مرقد منور پیامبر ﷺ

عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَتَى مَكَّةَ حَاجًّا وَلَمْ يَزُرْنِي إِلَى الْمَدِينَةِ جَفَوْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَتَانِي زَائِرًا وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَمَنْ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَمَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَمَنْ مَاتَ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ حُشِرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ أَصْحَابِ بَدْرٍ. (الكافي، ج ۴، ص ۵۴۸)

• روضه منوره

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا بَيْنَ مَنْبَرِي وَبُيُوتِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمَنْبَرِي عَلَى ثُرْعَةٍ مِنْ ثُرَعِ الْجَنَّةِ وَصَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي تَعْدِلُ أَلْفَ صَلَاةٍ فِيمَا سِوَاهُ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِلَّا الْمَسْجِدَ

الْحَرَامَ. قَالَ جَمِيلٌ: قُلْتُ لَهُ: «بُيُوتُ النَّبِيِّ وَبَيْتُ عَلِيٍّ مِنْهَا؟» قَالَ: «نَعَمْ وَ أَفْضَلُ.»
(الكافي، ج ۴، ص ۵۵۶، ح ۱۰)

• خانه حضرت فاطمه عليها السلام

- خانه فاطمه و امام علی عليهما السلام دری به سمت شرق؛ یعنی کوچه و دری به سمت غرب؛ یعنی داخل مسجد و به موازات ستون‌های وفود و حرس داشت. در دیوار جنوبی آن، روزنه‌ای به خانه پیامبر صلی الله علیه و آله باز شده بود.
- اکنون در سمت باب جبرئیل، به عنوان در خانه فاطمه مشهور است، همان دری است که به سوی کوچه باز می‌شده است.
- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَرَ بِسَدِّ الْأَبْوَابِ إِلَّا بَابَ عَلِيٍّ. (بحار الأنوار، ج ۳۹، ص ۲۸)
- محل تولد دو نور چشم پیامبر خدا صلی الله علیه و آله؛ یعنی امام حسن و امام حسین عليهما السلام به دنیا آمدند.

• توسعه‌های مسجدالنبی صلی الله علیه و آله

بعد از ساخت مسجدالنبی صلی الله علیه و آله توسط پیامبر صلی الله علیه و آله در طول تاریخ شاهد چندین مرحله به خاطر زیاد شدن مسلمان‌ها توسعه و بازسازی شد. اولین توسعه توسط پیامبر صلی الله علیه و آله انجام شد و در دوره‌های مختلف مسجدالنبی صلی الله علیه و آله توسعه‌های زیادی پیدا کرد.

اماکن مذهبی: جلسه سوم

موضوع: قبرستان بقیع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (ایران) مکان: ایران

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دهم (عربستان) مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. جایگاه و پیشینه تاریخی

۲. مرقد‌های شریف ائمه علیهم‌السلام

۳. مرقد‌های:

○ اصحاب و همسران و اولاد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم

○ فاطمه بنت اسد و ام‌البنین علیها‌السلام

○ شهدای احد

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• جایگاه و پیشینه تاریخی

○ از قبرستان‌های مشهور جهان اسلام در شهر مدینه منوره که با هجرت مسلمانان

به مدینه، تنها قبرستان مسلمانان گردید و به مرور زمان و با دفن تعداد زیادی

از صحابه، تابعین، همسران، دختران، فرزندان و اهل بیت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از

اهمیت ویژه‌ای برخوردار شد. اولین فرد از انصار، اسعد بن زراره و اولین فرد

از مهاجرین، عثمان بن مظعون در بقیع دفن شدند.

○ اهل بهشت: پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: از این قبرستان در آخرت هفتاد هزار نفر

برانگیخته شده و بدون حساب به بهشت می‌روند، در حالی که صورت‌های

آنان مانند ماه شب بدر می‌درخشد.

○ زیارت اهل بقیع توسط پیامبر ﷺ: فَأَمَرَنِي رَبِّي أَنْتِي الْبَقِيعَ فَاسْتَغْفِرَ لَهُمْ قُلْتُ كَيْفَ أَقُولُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ قُولِي: أَلَسْلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ يَرْحَمُ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا وَالْمُسْتَخِرِينَ وَأَنَا أَنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ (سنن نسائي، ج ۴، ص ۹۱)

• مرقد های شریف ائمه علیهم السلام

- امام جعفر صادق علیهم السلام می فرماید: هَذَا مَوْقِفُ نَبِيِّ اللَّهِ بِاللَّيْلِ إِذَا جَاءَ لِيَسْتَغْفِرَ لِأَهْلِ الْبَقِيعِ. (وفاء الوفا، ج ۳، ص ۸۹۰)
- زیارتگاه امام حسن مجتبی، امام زین العابدین، امام باقر و امام جعفر صادق علیهم السلام که در کنار یکدیگر، به ترتیب از جنوب به شمال، قرار دارند.
- در همین زیارتگاه، قبر عباس، عموی پیامبر ﷺ و قبر حضرت فاطمه بنت اسد، مادر امیر مؤمنان علی علیهم السلام، در سمت بالاسر قبور ائمه علیهم السلام وجود دارد.

• مرقد های موجود در بقیع:

- اصحاب و همسران و اولاد پیامبر ﷺ
- دختران پیامبر ﷺ: محل دفن سه دختر رسول خدا ﷺ، به نام های زینب، رقیه و ام کلثوم دانسته شده است.
- همسران پیامبر ﷺ به جز خدیجه و میمونه که در مکه به خاک سپرده شدند.
- عقیل و عبدالله بن جعفر طیار
- ابراهیم فرزند رسول خدا ﷺ از ماریه قبطیه در سال هشتم به دنیا آمد و در کودکی، در زمان حیات پیامبر ﷺ در سال دهم از دنیا رفت و به دستور آن حضرت، در کنار قبر عثمان بن مظعون به خاک سپرده شد.
- مالک بن انس (م ۱۷۹ ق)، امام مذهب مالکی، و نافع، غلام عبدالله بن عمر یا نافع بن عبدالرحمان (م ۱۶۹ ق)، از قُرَای سبعة قرآن، منسوب است.
- عمه های پیامبر ﷺ و حضرت ام البنین علیهم السلام
- شهدای احد و شهدای واقعه حره میان قبرستان بقیع و در شرق قبر ابراهیم، فرزند پیامبر ﷺ، مدفن برخی از شهدای احد و به قول دیگر، قبور برخی از شهدای واقعه حره است.

اماکن مذهبی: جلسه چهارم

موضوع: اماکن مذهبی و تاریخی مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. مساجد (مساجد سبعة، قبا، مباحله، غمامه، شجره)

۲. آوردگاه‌های غزوات و جنگ‌ها

۳. مشربه ام ابراهیم

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• مساجد (مساجد سبعة، قبا، مباحله، غمامه، شجره)

○ مساجد سبعة

■ مساجدی که در دره و دامنه کوه سلع قرار دارند:

۱. مسجد الفتح ۲. مسجد سلمان فارسی، ۳. مسجد علی عليه السلام ۴. مسجد عمر، ۵.

مسجد سعد بن معاذ، (حضرت فاطمه عليها السلام) ۶. مسجد ابی بکر، روایت شده که

پیامبر صلی الله علیه و آله علیه احزاب دعا می‌کرد (نفرین می‌کرد) در هنگام غزوه خندق

درحالی‌که بر بخشی از کوه سلع قرار داشت و خداوند دعای او را در آنجا

مستجاب نمود، به همین دلیل مسجدی که در آن موضع ساخته شده بود «مسجد

الفتح» نامیده شد.

■ کوه سلع محل استقرار رسول خدا صلی الله علیه و آله و لشکر اسلام در زمان جنگ احزاب

یا جنگ خندق بوده است که در آن پیروزی نصیب مسلمانان شد.

○ مسجد قبا

■ در شأن نزول آیات ۱۰۸ و ۱۰۹ سوره توبه، گفته شده که درباره مسجد قبا است و آن را «مسجد تقوی» نیز خوانده‌اند: لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ. (توبه، ۱۰۸)

■ كَانَ النَّبِيُّ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءَ رَاكِبًا وَ مَاشِيًا فَيُصَلِّي فِيهِ رَكَعَتَيْنِ. (کتاب مسلم، باب فضل مسجد قبا، ح ۱۳۹۹)

■ درباره نماز خواندن در آن مسجد فرمودند: مَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ أَتَى مَسْجِدَ قُبَاءَ فَصَلَّى فِيهِ رَكَعَتَيْنِ كَانَ كَأَجْرِ عُمْرَةٍ. (تاریخ المدينة المنورة، ج ۱، ص ۴۰)

○ مسجد عُمَامَه (مصلی)

محل نمازهای عید رسول خدا ﷺ در سال‌های پایانی عمر شریفشان و در جنوب غربی مسجد النبی ﷺ قرار دارد.

○ مسجد شجره (ذوالحلیفه)

هنگامی که پیامبر ﷺ قصد مسافرت به مکه را داشت در این مکان منزل می‌کرد و نماز می‌خواند و محرم می‌شد.

● آوردگاه‌های غزوات و جنگ‌ها

○ پیامبر اکرم ﷺ فرمود: دَعَا مُوسَى وَ آمَنَ هَارُونُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ آمَنَتِ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهِمَا فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ اجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَ مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اسْتُجِيبَ لَهُ كَمَا اسْتُجِيبَ لَكُمَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۱، ص ۷)

○ در مورد تعداد غزوه‌های پیامبر اسلام ﷺ بین سیره‌نویسان اختلاف است. آنها از نوزده تا بیست و نه گفته‌اند، لکن در تعداد غزوه‌های آن حضرت که جنگ و درگیری صورت گرفته است، همگی عدد «نه» را ثبت کرده‌اند، مهم‌ترین آنها عبارتند از:

■ غزوه بدر

پیامبر ﷺ سال دوم هجرت برای حفظ اسلام و دفاع از حقوق مسلمانان و خنثی کردن توطئه‌های قریش اولین نبرد را انجام داد و با وجود اینکه تعداد مسلمانان

یک سوم کفار بود مسلمانان پیروز شدند. علت نبرد، پاسخ به دست‌اندازی و غارت اموال مسلمانان مهاجر در مکه بود. ابوجهل، از مهم‌ترین کشته‌های بدر است، که پیامبر ﷺ او را رأس ائمة الکفر و فرعون امت نامیده بود.

■ غزوه أحد

در شوال سال سوم هجری، مشرکان مکه، با هدف انتقام گرفتن از مسلمانان (به‌خاطر شکست بدر)، با سایر قبایل متحد، با لشکری سه‌هزارنفری به مدینه حمله کردند. در غزوه احد ابتدا پیروزی به نفع مسلمانان بود، ولی در انتها به علت سرپیچی تیراندازان مستقر در جبل الرماث از فرمان رسول خدا ﷺ در ترک نکردن این نقطه استراتژیک به نفع مسلمانان منتهی نشد. در این غزوه ۷۰ نفر از اصحاب پیامبر ﷺ، حضرت حمزه سیدالشهدا علیه السلام به شهادت رسیدند. پس از شکست و فرار مسلمانان، هند، همسر ابوسفیان، شکم حمزه عموی پیامبر ﷺ را درید و جگر وی را به دندان گرفت. مشرکان با بر جای گذاشتن ۲۲ یا ۲۳ کشته، رزمگاه را ترک کردند.

■ برخی آیات نازل شده و روایات صادرشده در این غزوه عبارت‌اند از:

- در جواب عبدالله ابن ابی (منافق): وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ. (آل عمران، ۱۶۷)
- شایعه قتل پیامبر ﷺ و بیان فکر بعضی از مسلمانان از بازگشت به دین پیشین: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ. (آل عمران، ۱۴۴)
- فرار مسلمانان به کوه و دعوت پیامبر ﷺ: إِذْ ذُصِّدُوا وَلَا تَلُودُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَ الرُّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ. (آل عمران، ۱۵۳)
- دلداری به پیامبر ﷺ: لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ. (آل عمران، ۱۲۸)
- رشادت حضرت علی علیه السلام: پیامبر ﷺ می‌فرماید: جبرئیل را بین آسمان و زمین می‌گفت: «لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَلَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ». (بحار الأنوار، ج ۳۱، ص ۳۳۰)

■ غزوه خندق یا احزاب

اهمیت این نبرد از آن رو بود که دشمن، همه توان خود را بسیج کرده بود تا کار مسلمانان را یکسره کند؛ اما شکست خوردند بانیان اصلی نبرد، شماری از بزرگان یهود بنی نضیر بودند که پس از رانده شدن مدینه، با سفر به مکه، مشرکان قریش را به نبرد با مسلمانان فراخواندند. با پیوستن قبایل و تیره‌های دیگر عرب، سپاهی ده‌هزار نفری به فرماندهی ابوسفیان فراهم گشت. با اطلاع رسول خدا ﷺ از توطئه احزاب، ایشان پیشنهاد سلمان را درباره حفر خندق را پذیرفت در شش روز به پایان رسید. برخی عمق آن را به اندازه قامت یک انسان دانسته‌اند.

■ آیه ۲۱۴ سوره بقره، آیات ۵۱-۵۵ سوره نساء و آیات ۹-۲۵ سوره احزاب در شأن غزوه خندق نازل شده است.

- امداد غیبی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا. (احزاب، ۹)
- مشرکان با دلی پر از خشم شکست برگشتند: وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا. (احزاب، ۲۵)
- صلح حدیبیه

حدیبیه، در ۲۵ کیلومتری مسجدالحرام، در غرب مکه قرار دارد و به شُمیسی مشهور است. پیامبر ﷺ در سال ششم هجری که برای انجام دادن عمره راهی مکه شده بود، در حدیبیه توانست قریش را به تعامل و مصالحه با حکومت اسلامی وادارد تا در سایه آن، بتواند دعوت خویش را گسترش دهد به برکت پیمان‌نامه‌ای که در حدیبیه نوشته شد، مسلمانان توانستند در سال بعد، بدون درگیری، عمره بگزارند این پیمان، مقدمه فتح مکه شد.

○ رضایت الهی از از مؤمنان بیعت کننده با پیامبر ﷺ در سفر حدیبیه: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا (فتح، ۱۸)

○ نزول اطمینان و آرامش بر قلب مؤمنان، پس از صلح حدیبیه، نمودی از حاکمیت خداوند بر قوای جهان می‌باشد: **إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ... هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ.** (فتح، ۱ و ۵)

○ زمینه‌ساز عذاب و کیفر منافقان: **وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.** (فتح، ۶)

■ فتح مکه معظمه به دست پیامبر ﷺ

در سال هشتم هجرت «فتح مکه» از مهم‌ترین حوادث تاریخ صدر اسلام، است پس از گذشت نزدیک به دو سال از زمان صلح حدیبیه، بین گروهی از بنی بکر و خزاعیان درگیری اتفاق افتاد. در پی این جریان، بنی بکر با همراهی قریش، شبانه به خزاعیان شبیخون زدند که باعث کشته‌شدن ۲۳ نفر از مردان خزاعی شد. ابوسفیان تلاش کرد پیمان‌نامه را تجدید کند و بر مدت آن بیفزاید؛ اما پیامبر ﷺ نپذیرفت و در نهایت، ابوسفیان دست خالی به مکه بازگشت. سرانجام در پی نقض صلح‌نامه از طرف مشرکین قریش، پیامبر ﷺ دستور فراخوان جهاد را صادر کرد. سرانجام مسلمانان با دادن دو شهید وارد شهر مکه شدند.

■ فتح مبین: **إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا.** (فتح، ۱)

■ تصدیق رؤیای پیامبر ﷺ: **لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.** (فتح، ۲۷)

• مشربه ام ابراهیم

○ مشربه یعنی بستان، محل ولادت ابراهیم فرزند پیامبر ﷺ و محل زندگی ماریه قبطیه، همسر حضرت رسول ﷺ است.

○ عقبه بن خالد گوید از امام صادق ع پرسیدم: ما مساجدی را که پیرامون مدینه هستند، زیارت می‌کنیم، از کدامین مسجد آغاز کنیم بهتر است؟ فرمود: **إِبْدَأْ بِقُبَا فَصَلِّ فِيهِ وَأَكْثِرْ فَإِنَّهُ أَوَّلُ مَسْجِدٍ صَلَّى فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي هَذِهِ الْعَرَصَةِ ثُمَّ أَنْتَ مَشْرَبَةُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ فَصَلِّ فِيهَا وَهِيَ مَسْكَنُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَصْلَاةٌ.** (الکافی، ج ۴، ص ۵۶۰)

اماکن مذهبی: جلسه پنجم

موضوع: شهر مکه و کعبه معظمه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

تذکر: مناسب است در کاروان‌های مدینه دوم، علاوه بر مطالب ذیل، نکاتی درباره «جده و جحفه» همچون: «موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی جده و جحفه» و «جحفه میقات حج گزاران» بیان شود.

سرفصل‌ها:

۱. اهمیت و جایگاه شهر مکه

○ جغرافیای طبیعی، انسانی و فرهنگی

۲. ویژگی‌ها و مختصات کعبه

○ باب کعبه

○ درون کعبه

○ ارکان کعبه

○ حجرالاسود

○ پرده کعبه

○ میزاب (ناودان طلا)

۳. موقعیت‌های پیرامونی کعبه

○ مستجار

○ ملتزم

○ حطیم

○ شاذروان

○ حجر اسماعیل

○ مقام

○ چاه زمزم

○ مطاف

مباحث کلیدی:

✓ آیات فضائل مکه:

■ وَ التَّيْنِ وَ الزَّيْتُونِ * وَ طُورِ سِينِينَ * وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ (تین، ۱-۳)

■ لَا أَقْسَمُ بِهِذَا الْبَلَدِ (بلد، ۱)

■ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْتَيْنِ عَظِيمٍ (زخرف، ۳۱)

■ وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا (قصص، ۵۹)

■ وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا (شوری، ۷)

✓ آیات با موضوع مسجدالحرام و کعبه:

■ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ

سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ. (انفال، ۳۴)

■ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ

مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ. (آل عمران، ۹۷)

■ وَعَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.

(بقره، ۱۲۵)

■ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ. (آل عمران، ۹۶)

■ جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ.

(مائده، ۹۷)

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می شود:

• اهمیت و جایگاه شهر مکه

○ جغرافیای طبیعی، انسانی و فرهنگی

■ مهم ترین عبادتگاهی که حس تقدس و روح عبادت مسلمانها را به سوی خود

فرامی خواند کعبه است، رمز و راز آن مکان مقدس و اسرار بی همتایش،

جایگاهی یگانه به آن بخشیده است.

■ در برخی از روایات، ساخت اولیه کعبه به حضرت آدم عليه السلام نسبت داده شده

و حضرت ابراهیم و حضرت اسماعیل عليه السلام، پایه های خانه را برافراشتند.

■ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ. (آل عمران، ۹۶)

• ویژگی‌ها و مختصات کعبه

○ باب کعبه

حضرت ابراهیم علیه السلام در زمان ساخت کعبه، دو در برای آن، قرار داد. و در زمان بازسازی کعبه به دست قریش، در سال ۳۵ عام الفیل، یک در برای کعبه قرار دادند و دو متر بالاتر از سطح زمین ساختند.

○ درون کعبه

دو سقف و سه ستون دارد؛ در مقابل ستون اول صندوق سنگی از جنس مرمر وجود دارد که جایگاه نگهداری وسایل شستشوی کعبه است و در آخر سمت راست پلکانی برای صعود به بام کعبه قرار دارد. دیوارهای داخل کعبه از پرده‌های سبزرنگ و حدود ۲/۸۵ متر از آن با سنگ مرمرین یشمی است. در داخل کعبه سنگ‌نوشته‌هایی وجود دارد که مربوط به جریان بازسازی خانه خدا که روی دیوار تعبیه شده است، و برخی از اجناس قدیمی به سیم مفتولی کشیدند و در وسط کعبه آویزان کرده‌اند. داخل کعبه چراغ و دستگاه تهویه وجود ندارد.

○ ارکان کعبه

ارکان چهارگانه حجرالاسود، عراقی، شامی و یمانی به ترتیب مسیر طواف است که نقطه شروع و پایان طواف حجرالاسود است.

○ حجرالاسود

- یکی از نشانه‌ها و آیات آشکار خداوند متعال در مسجدالحرام است.
- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: الْحَجَرُ يَمِينُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ مَسَحَ يَدَهُ عَلَى الْحَجَرِ فَقَدْ بَايَعَ اللَّهَ أَنْ لَا يُعْصِيَهُ. (الحج و العمرة في القرآن و الحديث: ۱۸۵/۱۰۲)
- سنگ سفید بهشتی؛ امام باقر علیه السلام می‌فرماید: سه سنگی که از بهشت نازل شده‌اند عبارتند از: مقام ابراهیم، سنگ بنی اسرائیل و حجرالاسود که وقتی خدا آن را به ابراهیم علیه السلام سپرد از کاغذ سفیدتر بود، در اثر خطاهای بنی آدم سیاه شد.

○ پرده کعبه

- امام صادق علیه السلام می‌فرماید: اولین کسی که پرده برای خانه خدا دوخت همسر حضرت اسماعیل علیه السلام بود که با اجازه آن حضرت این کار را انجام داد بعدها قریش این سنت را ادامه داد و منصبی ویژه برای پرده‌داری کعبه قرار داد.

■ آویختن پرده بر روی خانه خدا که باعث رعایت حرمت آن می‌شود، امری مستحب و نیکوست؛ لذا در کتب فقهی بابی تحت عنوان باب استحباب کسوة الکعبة، (ثواب پوشاندن پرده بر کعبه) وجود دارد.

○ میزاب (ناودان طلا)

بهترین مکان حجر اسماعیل علیه السلام زیر ناودان رحمت است. حضرت جبرئیل علیه السلام در مسجد الحرام همواره از زیر ناودان رحمت بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل می‌شد.

• موقعیت‌های پیرامونی کعبه

○ مستجار

دیوار کنار رکن یمانی و درب پشت خانه خدا، محل پناه‌جویی و استغفار برای آمرزش گناهان است و همچنین محل ورود فاطمه بنت اسد به داخل کعبه، برای تولد حضرت علی علیه السلام است، که عظمت خاصی به آنجا بخشیده است.

○ ملتزم

از نظر شیعه، ملتزم و مستجار یکی است.

○ حطیم

الف: محدوده آن را از رکن حجرالاسود تا چاه زمزم و از آنجا تا مقام ابراهیم و از مقام تا حجر اسماعیل علیه السلام و از حجر تا دیوار کعبه، ذکر کرده‌اند.

ب: محدوده آن را میان در کعبه و حجرالاسود ذکر کرده‌اند. (همان ملتزم در میان اهل سنت)

○ کنار در کعبه

■ قال رسول الله صلی الله علیه و آله: أَمْنِي جِبْرِيلُ عِنْدَ بَابِ الْكَعْبَةِ مَرَّتَيْنِ (اخبار مکه للزرقی، ج ۱، ص ۳۵۰)

■ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَلَالٍ الْمَكِّيُّ قَالَ : رَأَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ طَافَ بِالْبَيْتِ ثُمَّ صَلَّى فِيمَا بَيْنَ الْبَابِ وَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ رَكَعَتَيْنِ فَقُلْتُ لَهُ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا مِنْكُمْ صَلَّى فِي هَذَا الْمَوْضِعِ فَقَالَ: هَذَا الْمَكَانُ الَّذِي تَبَّ عَلَى آدَمَ. (الكافي، ج ۴، ص ۱۹۴)

○ شاذروان

در قسمت پایین دیوارهای کعبه سنگ نمای کم‌عرضی وجود دارد که از دیوار بیرون زده، شاذروان می‌گویند.

- شاذروان جزء کعبه است؛ از این رو، واجب است طواف کننده آن را داخل طواف خود قرار دهد.

○ حجر اسماعیل

- نیم‌دایره، میان رکن عراقی و شامی که محل سکونت حضرت اسماعیل علیه السلام و مادرشان را حجر اسماعیل می‌گویند، اسماعیل علیه السلام مادرش را در آن مکان دفن کرد و همچنین اینجا محل دفن حضرت اسماعیل علیه السلام و نیز طبق برخی روایات، مدفن شماری از پیامبران است.

- محل نشستن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز، پس از بعثت، علاوه بر عبادت و تلاوت قرآن، به سؤالات مردم پاسخ می‌داد. همچنین بنابر احادیث مبدأ معراج ایشان از مسجدالحرام، حجر اسماعیل بوده است. امامان علیهم السلام نیز در حجر اسماعیل به دعا و عبادت می‌پرداختند یا در آنجا می‌نشستند و به سؤالات مردم پاسخ می‌دادند در روایات دعا و نیایش کردن و به جا آوردن نماز در حجر توصیه شده است.

- امام صادق علیه السلام می‌فرماید: علی بن الحسین علیه السلام چون به حجر می‌رسید، پیش از رسیدن به روبه‌روی ناودان، سر به آسمان برمی‌داشتند و می‌گفتند: اللَّهُمَّ أَذْخِلْنِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِكَ وَهُوَ يَنْظُرُ إِلَى الْمِيزَابِ وَ أَجْرُنِي بِرَحْمَتِكَ مِنَ النَّارِ وَ عَافِنِي مِنَ السُّقْمِ وَ أَوْسِعْ عَلَيَّ مِنَ الرِّزْقِ الْحَلَالِ وَ اذْرَأْ عَنِّي شَرَّ فُسْقَةِ الْجِنَّ وَ الْإِنْسِ وَ شَرَّ فُسْقَةِ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ. (الكافی، ج ۴، ص ۴۰۷)

○ مقام ابراهیم علیه السلام

- فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَ مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا. (آل عمران، ۹۷)
- وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى (بقره، ۱۲۵)
- سنگ بهشتی در کنار کعبه که نشان جای پای حضرت ابراهیم علیه السلام بر آن نقش بسته است.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در ایران ۱۲۹

- حضرت ابراهیم علیه السلام و اسماعیل علیه السلام در حالی به نماز می ایستادند، که این سنگ ما بین آنها و کعبه قرار می گرفت. رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز در مکه به همین کیفیت نماز می خواندند.

○ چاه زمزم

- در فاصله ۲۱ متری شرق کعبه، بعد از مقام حضرت ابراهیم علیه السلام قرار دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله درباره آن می فرماید: مَاءُ زَمْزَمَ شِفَاءٌ لِّمَا شَرِبَ لَهُ. (مکارم الأخلاق، ج ۱، ص ۱۵۵)

- حضرت علی علیه السلام می فرماید: خَيْرُ مَاءٍ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مَاءُ زَمْزَمَ. (الکافی، ج ۶، ص ۳۸۶)

- مستحب است حج گزار بعد از فراغ از نماز طواف و پیش از سعی، از آب زمزم قدری بیاشامد و به سر و پشت و شکم خود بریزد و بگوید: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ عِلْمًا نَافِعًا وَ رِزْقًا وَاسِعًا وَ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَ سُقْمٍ. (تهذیب الأحکام، ج ۵، ص ۱۴۴)

- نوشیدن آب زمزم پس از طواف وداع مستحب است. بردن آب زمزم به عنوان هدیه و درخواست هدیه دادن آن و شستن کفن با آن نیز استحباب دارد.

○ مطاف

محدوده طواف در مسجدالحرام است که به خاطر زیاد شدن مسلمان ها روز به روز وسعت پیدا می کند که در زمان معاصر طبقاتی شده است.

اماکن مذهبی: جلسه نهم

موضوع: مسجدالحرام

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اهمیت و جایگاه مسجدالحرام در آموزه‌های اسلامی

۲. مسجدالحرام در دوره‌های تاریخی

۳. درب‌های مسجدالحرام

۴. طبقات مسجدالحرام

۵. مسجدالحرام و موقعیت‌های پیرامونی

- مسجدالحرام و کعبه معظمه
- مسجدالحرام و مسعى (و صفا و مروه)
- مسجدالحرام و مولد النبی ﷺ
- مسجدالحرام و شعب ابی طالب ﷺ
- مسجدالحرام و کوه ابوقیس

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اهمیت و جایگاه مسجدالحرام در آموزه‌های اسلامی

- مسجدالحرام مشهورترین و مقدس‌ترین مسجد در جهان اسلام است که کعبه، قبله مسلمانان، عظمت خاصی به آن بخشیده است و از آن پانزده بار در قرآن با نام‌های مختلفی، یاد شده است.
- سبب نام‌گذاری «مسجدالحرام» این است که برخی افعال در مساجد دیگر حرام نیست، ولی در این مسجد و پیرامون آن به لحاظ فقهی حرام شمرده شده، همچنین به‌خاطر حرمت این مکان احکام خاصی برای این مسجد وضع شده است.

- محبوب ترین زمین؛ امام صادق (ع) می فرماید: أَحَبُّ الْأَرْضِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مَكَّةُ. (من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۴۳)
- قبله بندگی و عبادت: فَلَنُؤَلِّينَكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ. (بقره، ۱۴۴)
- وجود کعبه و مطاف در آنجا: وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ. (حج، ۲۹)
- فضیلت نماز در مسجد الحرام: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا تَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ عَشْرَةَ آلَافِ صَلَاةٍ فِي غَيْرِهِ مِنَ الْمَسَاجِدِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَإِنَّ الصَّلَاةَ فِيهِ تَعْدِلُ مِائَةَ أَلْفِ صَلَاةٍ. (تهذیب الأحکام ج ۶، ص ۱۵)

• مسجد الحرام در دوره های تاریخی

مسجد الحرام در زمان پیامبر اکرم ﷺ حدود ۲۲۰۰ متر مربع بوده با گسترش اسلام و افزایش مسلمانان، محدوده طواف وسیع تر شد. لذا مسجد الحرام در طول تاریخ اسلام، چندین بار توسعه پیدا کرده است.

• درب های مسجد الحرام

مسجد الحرام در آغاز تنها یک ورودی داشت که در قرون اولیه اسلامی، به نام باب بنی شیبه شناخته می شد؛ اما بعدها با توسعه مسجد الحرام و ساخت دیوارهایی گرداگرد صحن مسجد، درهای دیگری ایجاد شد. به خاطر افزایش درهای جدید و از بین رفتن درهای قدیمی از آنها با نام های مختلف یاد کرده اند.

• طبقات مسجد الحرام

قبلاً مسجد الحرام طبقاتی نبوده، با گسترش اسلام، تسهیل در رفت و آمد مسلمانان و کثرت مسلمانان در زمان انجام اعمال حج، در دوره آل سعود مسجد الحرام طبقاتی شد.

• مسجد الحرام و موقعیت های پیرامونی

- مسجد الحرام و کعبه معظمه

مسجد الحرام مشهورترین و مقدس ترین مسجد در جهان اسلام است که پانزده بار در قرآن با نام های مختلفی از آن یاد شده است: وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ. (حج، ۲۹) کعبه، قبله مسلمانان و مطاف در آنجا به مسجد الحرام عظمت خاصی بخشیده است.

- مسجدالحرام و مسعی (و صفا و مروه)
 - فاصله میان دو کوه صفا و مروه که حاجیان در آن، عمل سَعی را انجام می‌دهند، امروزه مسعی چندطبقه دارد؛ مسعی جزو مسجدالحرام نیست و احکام مسجد را ندارد.
 - قرآن کریم از صفا و مروه به‌عنوان شعائر الله یاد کرده است: «إِنَّ الصَّفاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ» (بقره، ۱۵۸)
- مسجدالحرام و مولد النبی ﷺ
 - محل ولادت پیامبر اکرم ﷺ است. در حال حاضر، آنجا به کتابخانه مکه مکرمه (مکتبة المكة المكرمة) شهرت دارد. محل فعلی آن در فضای پشت مسعی و روبروی کوه ابوقییس است.
- مسجدالحرام و شعب ابی طالب
 - در شرق مسعی فضایی وجود دارد که مکان شعب ابی طالب است؛ مولد النبی ﷺ (محل تولد پیامبر) و ایستگاه اتوبوس‌های باب علی در داخل آن قرار دارد. امروزه به «شعب علی» معروف شده است. از سال هفتم تا دهم هجری مشرکان مکه، پیامبر خدا ﷺ و بنی هاشم را حدود سه سال، تحریم همه جانبه و در آنجا محصور کردند که شرایط حاکم بر آن بسیار سخت و طاقت‌فرسا بود؛ آن‌چنان که صدای ضجه کودکان از بیرون آن شنیده می‌شد. گاهی به قبرستان ابوطالب (مَعْلَاة) شعب ابی طالب گفته می‌شود. همان‌گونه که گفته شد، محل واقعی شعب ابی طالب جایی است که اکنون با نام شعب علی شناخته می‌شود.
- مسجدالحرام و کوه ابوقییس
 - از کوه‌های مقدس شهر مکه، کوه ابوقییس است که در شمال شرقی مسجدالحرام قرار دارد، کوه ابوقییس نزدیک‌ترین کوه به مسجدالحرام است و دو کوه صفا و مروه در واقع بخشی از این کوه به‌شمار می‌آیند در دوره سعودی، بخشی از این کوه با زمین هموار، و به‌جای آن کاخ بزرگ و مرتفعی مشرف بر کعبه، به نام دارالضیافه ساخته شد. در گذشته در قله کوه ابوقییس مناره و مسجدی منسوب به حضرت ابراهیم علیهِ السلام وجود داشته است که بعدها به نام مسجد بلال تغییر نام یافت و ساختمان آن در دوره سعودی تخریب شد.

اماکن مذهبی: جلسه هفتم

موضوع: اماکن مذهبی مکه مکرمه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه ششم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. قبرستان معلّاه و مدفونین در آن

۲. منزل حضرت خدیجه علیها السلام (مولد حضرت فاطمه علیها السلام)

۳. مشهد شهدای فحّ

۴. غار حرا و کوه ثور

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- **قبرستان معلّاه و مدفونین در آن**

از مشهورترین قبرستان مکه مکرمه و از اماکن مورد توجه مسلمانان به شمار می‌آید که در آن، شماری از اجداد و نزدیکان رسول خدا صلی الله علیه و آله از جمله حضرت خدیجه علیها السلام به خاک سپرده شده‌اند. در دوره اسلامی، مسلمانان مردگان خود را در زمین مقابل همین قبرستان دفن می‌کردند که بعدها به نام «معلّا» یا «معلّاه» شهرت یافت، ایرانی‌ها آن را به نام «قبرستان ابوطالب» می‌شناسند. در دوره عثمانی، روی قبور منسوب به نزدیکان پیامبر صلی الله علیه و آله، در این قبرستان، زیارتگاه‌هایی وجود داشت که ساختمان و گنبد آنها تا زمان تشکیل دولت سعودی، پابرجا بود که وهابی‌ها در سال ۱۳۴۳ قمری، گنبدها را تخریب کردند.

- **منزل حضرت خدیجه علیها السلام (مولد حضرت فاطمه علیها السلام)**

در فاصله اندکی از محل ولادت پیامبر صلی الله علیه و آله، خانه حضرت خدیجه علیها السلام قرار داشت، که حضرت زهرا علیها السلام در آنجا به دنیا آمده است که قبلاً به مولد السیده فاطمة الزهراء علیها السلام مشهور بود که الان اثری از آن بر جای نمانده است.

• مشهد شهدای فحّ

- وادی فحّ در انتهای وادی ذی طوی در ۴ کیلومتری مسجدالحرام و در پایه کوهی به نام فحّ قرار گرفته است.
- قهرمان فحّ «حسین» و کنیه او «ابوعبدالله» است که به شهید فحّ معروف است. حسین فرزند علی فرزند حسن فرزند حسن، فرزند حسن بن علی علیه السلام است. او از جانب مادر نیز با سه واسطه به امام حسین علیه السلام می‌رسد که به دست عباسیان در سال ۶۸ قمری، به شهادت رسید امام جواد علیه السلام فرمود: «لَمْ يَكُنْ لَنَا بَعْدَ الطِّفْلِ مَصْرَعٌ أَعْظَمُ مِنْ فَحّ». (عمدة الطالب، ص ۲۲۳)
- هنگامی که امام موسی بن جعفر علیه السلام را در آن جلسه به اجبار حاضر کردند. امام با رؤیت سر حسین بن علی (شهید فحّ) فرمود: انا لله و انا اليه راجعون. مَضَى واللّه مُسْلِمًا صَالِحًا صَوَامًا قَوَامًا أَمْرًا بِالْمَعْرُوفِ، نَاهِيًا عَنِ الْمُنْكَرِ و ما كان في اهل بيته مثله. (مقاتل الطالبين، ص ۳۸۰)

- امام محمد باقر علیه السلام می‌فرمایند: روزی پیامبر صلی الله علیه و آله از سرزمین فحّ عبور می‌کردند هنگامی که به موضع فحّ رسیدند از مرکب پیاده شدند و در آنجا دو رکعت نماز خواندند و در رکعت دوم بی‌اختیار گریستند. اصحاب نیز به گریه پیامبر صلی الله علیه و آله گریستند. پس از اتمام نماز وقتی علت گریه را جویا شدند پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: جبرئیل بر من نازل شد و به من خبر داد از فرزندان تو در این مکان فردی شهید می‌شود که اجر و ثواب یاران او معادل اجر دو شهید است.

• غار حرا و کوه ثور

- کوه نور و غار حرا
 - کوه نور در شمال شرقی مکه، کنار راه منا به عرفات قرار دارد از آنجایی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هر سال یک ماه در غار حرا معتكف می‌شدند و در آنجا مشغول عبادت بودند، دارای فضیلت و اهمیت ویژه‌ای شده است.
 - در ۲۷ رجب سال ۶۱۰ میلادی هنگامی که پیامبر صلی الله علیه و آله مشغول عبادت در غار حرا بودند جبرئیل بر آن حضرت ظاهر شد و با ابلاغ سوره علق آغاز رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را اعلان نمود.

- امام علی علیه السلام می فرماید: «همانا پیامبر هر سال در غار حرا اعتکاف می کرد و تنها من بودم که او را می دیدم و کسی دیگر غیر من نبود. من نور وحی و رسالت را می دیدم و بوی خوش نبوت را استشمام می کردم».
- بر روی همین کوه بود که حضرت علی علیه السلام فرمود: لَقَدْ سَمِعْتُ رَنَّةَ الشَّيْطَانِ حِينَ نَزَلَ الْوَحْيَ عَلَيْهِ صلى الله عليه وآله. (بحار الأنوار، ج ۶۰، ص ۲۶۴)
- حضرت خدیجه علیها السلام نیز بر به منظور رساندن آب و غذا به پیامبر صلى الله عليه وآله در ایام اعتکاف، به کوه و غار حراء می آمد. روزی جبرئیل پیامبر صلى الله عليه وآله را ندا داد که سلام خدا را به خدیجه علیها السلام برسان.
- ارتفاع غار حرا و طول آن حدود ۲ متر است. این غار درست به سوی مسجدالحرام قرار گرفته است و دهانه آن به سمت بیت المقدس است؛ ضمن اینکه غار در طول روز کاملاً روشن است، اما گرمای سوزان به درون غار وارد نمی شود. علاوه بر پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله که غار را محل اعتکاف و عبادت قرار داده بود.

○ کوه ثور

- در محدوده مکّه قرار دارد در این کوه، غاری به ارتفاع ۱/۳ متر با مساحتی حدود ۳/۵ مترمربع وجود دارد، اهمیت این کوه به حضور پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله بر روی آن بوده است.
- ایشان در سال ۱۳ بعثت به دستور خداوند تعالی به سوی مدینه هجرت کرد.
- مدینه در شمال مکّه قرار دارد، اما پیامبر صلى الله عليه وآله برای گمراه سازی دشمن که کاملاً آن حضرت را تحت نظر داشتند به سوی جنوب مکّه حرکت کردند و به کوه ثور پناه بردند و سه شبانه روز در این کوه پنهان شدند.
- آیه لَیْلَةُ الْمَبِیتِ در جریان هجرت پیامبر اکرم و در شأن امام علی نازل شد: وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ. (بقره، ۲۰۷)

اماکن مذهبی: جلسه هشتم

موضوع: مشاعر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هشتم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه ششم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. عرفات

- موقعیت جغرافیایی عرفات
- اهمیت و قداست عرفات در آموزه‌های اسلامی
- جبل الرحمه
- ۲. مشعرالحرام
 - موقعیت جغرافیایی مزدلفه (مشعرالحرام)
 - وادی محسر

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• عرفات

- موقعیت جغرافیایی عرفات
 - عرفات، سرزمین وسیعی است با مساحت حدود هجده کیلومتر مربع، در مسیر مکه به طائف قرار دارد. عرفات در خارج از محدوده حرم قرار دارد.
 - چنانچه حضرت علی ع می‌فرماید: رمز اینکه عرفات در حرم نیست این است که کعبه اندرون خانه است و حرم خود خانه، چون حجاج رو به خدا می‌آوردند آنان را در آستانه درب نگه می‌دارند تا به درگاهش تضرع کنند. (کنز الفوائد، ج ۲، ص ۸۱)
- اهمیت و قداست عرفات در آموزه‌های اسلامی
 - حجاج بیت‌الله الحرام در روز عرفه؛ یعنی نهم ذی‌حجه، از ظهر تا مغرب شرعی در این منطقه حضور می‌یابند و در اصطلاح فقهی، این حضور وقوف

نامیده می‌شود. این وقوف یکی از ارکان حج تمتع است و در صورت عدم تحقق آن، حج محقق نمی‌شود.

■ اهمیت حضور در عرفات تا آنجاست که گفته‌اند: «الْحَجَّ عَرَفَةٌ» یا «الْحَجَّ عَرَفَاتُ». (سنن ترمذی، ج ۵، ص ۲۱۴، ش ۲۹۷۵)

■ پیامبر ﷺ در زمان حضور در وقوف عرفه، در وادی نمره اقامت می‌کرد. ساختمان قدیمی مسجد، در دوره سعودی به طور کامل تخریب شده و در محل آن، ساختمان جدید، با مساحت ۱۲۴ هزار متر مربع ساخته شده است.

■ امام علی علیه السلام می‌فرماید: «به رسول خدا ﷺ عرض شد کدام گروه از اهل عرفات جریشان بزرگ‌تر است؟ حضرت فرمود: آن کسی که از عرفات خارج می‌شود و هنوز گمان می‌کند خداوند او را نبخشیده است.»

○ جبل الرحمة

■ در انتهای قسمت شرقی عرفات کوهی کوچک با ارتفاع ۶۵ متر وجود دارد؛ رسول گرامی ﷺ بر تخته سنگی از این کوه ایستادند و خطبه معروف عرفات را ایراد فرمودند. امام حسین علیه السلام در کنار این کوه دعای عرفه را با التجا و تضرع خواندند.

■ امام صادق علیه السلام فرمود: همه سرزمین عرفات محل وقوف است، لیکن بهترین مکان برای وقوف پایین کوه می‌باشد و هر چه به جبل الرحمة نزدیک‌تر باشی بهتر است. (وسائل الشیعة، ج ۱۰، ص ۱۹)

● مشعر الحرام

○ موقعیت جغرافیایی مزدلفه (مشعر الحرام)

■ سرزمینی است در حدود دوازده کیلومتری عرفات که در مسیر عرفات به سوی مکه قرار دارد. این سرزمین بین تنگه دو کوه (مازمین) و وادی محسر واقع شده است. توقف در آن، از ارکان حج است.

■ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقْضَيْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ. (بقره، ۱۹۸)

○ وادی محسر

■ مکانی است که ابرهه و لشکرش با فیل برای نابودی کعبه آمدند، آنان وقتی به این رودخانه رسیدند؛ بنا به گفته قرآن، با سنگ‌ریزه‌های «سجیل» از پای درآمدند. (مرتبط با سوره فیل)

اماکن مذهبی: جلسه نهم

موضوع: سرزمین منا

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هفتم (عربستان)

مکان اجرا: مکه / حین تشریق

سرفصل‌ها:

۱. موقعیت جغرافیایی منا
۲. پیشینه تاریخی
۳. جمرات (جمره اولی، جمره وسطی، جمره عقبی)
۴. مسجد الخیف
۵. مسجد البیعه
۶. معیصم (قربانگاه)

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• موقعیت جغرافیایی منا

منا، منطقه‌ای است به طول حدود ۳/۵ کیلومتر و عرض تقریبی پانصد متر که میان دو کوه ممتد قرار دارد و یک سمت آن از وادی محسّر آغاز، و سمت دیگر آن به جمره عقبه ختم می‌شود. منا در فاصله هفت کیلومتری شمال شرقی مسجدالحرام قرار دارد.

• پیشینه تاریخی

پیش از اسلام این سرزمین یکی از مراکز مهم تجاری و بازرگانی محسوب می‌شد. دورترین قسمت آن به مکه، وادی محسّر است که میان مزدلفه و منا قرار دارد و محلی است که گفته می‌شود سپاه ابرهه در آنجا گرفتار عذاب الهی شدند.

پیمان‌های عقبه اول و عقبه دوم برای دعوت پیامبر ﷺ به مدینه در اینجا بسته شد. مسلمانان در فتح مکه در سال هشتم هجری در اینجا مستقر شده بودند و پیامبر ﷺ

پس از فتح، در مکان مسجد خَیْف در منا سخنرانی کرد و ابلاغ آیات برائت توسط علی‌الینبلا در روز عید قربان سال نهم هجری.

- **جمرات (جمره اولی، جمره وسطی، جمره عقبی)**

در منا سه ستون سنگی وجود دارد که هر یک از آنها را اصطلاحاً به نام، «جمره» و هر سه را به نام «جمرات» سه گانه می‌شناسند. فاصله دو جمره اول و دوم از یکدیگر دویست متر، و فاصله جمره دوم و سوم (که به جمره عقبه یا عقبی شناخته می‌شود) ۲۵۰ متر است. حاجیان در روزهای «تشریق» (روزهای یازدهم تا سیزدهم ذی‌الحجه که باید در منا حضور داشته باشند)، «رمی جمرات» را انجام می‌دهند.

- **مسجد الخیف**

خیف زمین نسبتاً مرتفع میان دو کوه است؛ در این مکان، گروهی از پیامبران مدفون هستند، در این مکان، پیامبران فراوانی نماز گزاردند و مردم را به نماز گزاردن در آن توصیه می‌کردند. این مسجد شاهد خطبه مهم پیامبر ﷺ در حجة‌الوداع بود. مسجد خیف در دوره‌های مختلف بارها بازسازی شده است. در دوره سعودی، ساختمان قدیمی مسجد به طور کامل تخریب، و در سال ۱۳۹۲ قمری بازسازی شد.

- **مسجد البیعه**

این مسجد نزدیک جمره عقبه، در غرب منا، قرار دارد و وجه تسمیه‌اش آن است که در محل بیعت اهالی تازه مسلمان یثرب با رسول خدا ﷺ که زمینه‌ساز هجرت آن حضرت به مدینه منوره شد.

- **معیصم (قربانگاه)**

سال ۱۴۲۰ هجری، قربانگاه اصلی به محل دیگری در فاصله ۵۰۰ متری منا به نام مُعِیْصَم انتقال یافته و به صورت مجهز و با تقسیم بخش‌های آن برای حجاج کشورهای مختلف به فعالیت مشغول است.

فصل ششم:

تاریخ و سیره

تذکرات اجرایی:

۱. در صورت حضور معین در کاروان، این مبحث توسط ایشان ارائه شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۱۸۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.

اهداف آموزشی تاریخ و سیره:

آشنا کردن زائران با سیره و زندگی پیامبر ﷺ و اهل بیت او به منظور الگوگیری و سرمشق قرار دادن ایشان در حیات فردی و اجتماعی.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. فرازهایی از تاریخ پیامبر اسلام ﷺ، آیت الله جعفر سبحانی، مشعر
۲. تاریخ تحلیلی اسلام، محمد هادی یوسفی غروی، جامعة المصطفیٰ ﷺ
۳. درس نامه تاریخ اسلام ۱ و ۲، سید علی میرشریفی، مشعر
۴. حیات و سیره امامان شیعه، جمعی از نویسندگان، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

توضیحات، رویکردها و روش ها در ارائه این بحث:

۱. در اهمیت بیان تاریخ از آیات و روایات استفاده شود، همانند:
 - أَقْلَمَ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَأَثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَعْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. (غافر، ۸۲)
 - نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ مَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ. (یوسف، ۳)
 - إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّمُتَوَسِّمِينَ. (حجر، ۷۵)
 - قَالَ عَلَىٰ هَٰذَا: أَيُّ بَنَىٰ آتَىٰ وَ أَنْ لَمْ أَكُنْ عُمَرْتُ عُمَرَ مَنْ كَانَ قَبْلِي فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَ فَكَّرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ وَ سَرْتُ فِي أَثَارِهِمْ حَتَّىٰ عُدْتُ كَاحْدِهِمْ بَلْ كَانِي بِمَا أَنْتَهَىٰ إِلَيَّ مِنْ أُمُورِهِمْ قَدْ عُمَرْتُ مَعَ أَوَّلِهِمْ إِلَىٰ آخِرِهِمْ فَعَرَفْتُ صَفْوَ ذَلِكَ مِنْ كَدَرِهِ وَ نَفْعَهُ مِنْ ضَرَرِهِ. (نهج البلاغه، نامه ۳۱)
۲. باتوجه به اطلاعات قبلی زائران در موضوع تاریخ و سیره به جزئیات پرداخته نشود.
۳. از ورود به طرح مباحث اختلافی و نقل قول های متعدد در تاریخ اجتناب شود و به قول مشهور و معروف اکتفا شود.

۴. در نقل معجزات و کرامات، به درک و ظرفیت مردم توجه شود. ضرورتی به طرح هر نوع مسئله‌ای، ولو درست و صحیح، نیست.
۵. باتوجه به اینکه در موسم حج با زائران کشورهای مختلف و پیروان مذاهب اسلامی، حضور دارند از طرح مسائل تفرقه‌انگیز و تحریک عواطف سایر مردم علیه پیروان مذاهب دیگر، اجتناب شود.
۶. در ارائه بحث‌ها، صرفاً به تاریخ نقلی اکتفا نشود، بلکه تحلیل و بیان سیره و عبرت‌های تاریخی نیز مهم است.
۷. در بیان تاریخ و سیره معصومان علیهم‌السلام به سیره و تاریخ حج‌گزاری آنان اشاره شود.
۸. در طرح مسائل تاریخی، به شبهات مطرح شده در این حوزه توجه و بدون بیان شبهه به پاسخ‌های آن به صورت استدلالی پرداخته شود.
۹. باتوجه به حضور زنان، تاریخ زندگی و نقش‌آفرینی برخی از زنان صدر اسلام نیز در خلال بحث‌های تاریخی، مطرح شود.
۱۰. به جنبه‌های الگو و اسوه بودن پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام و استقامت آنها در راه هدف، و سبک زندگی ایشان پرداخته شود.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۷ هـ

تاریخ و سیره: جلسه اول

موضوع: پیامبر ﷺ از ولادت تا بعثت
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ضرورت آشنایی با سیره و زندگی پیامبر ﷺ و معصومین علیهم‌السلام

۲. از کودکی تا جوانی

○ ولادت پیامبر ﷺ

○ حلف الفضول (پیمان جوانمردان)

○ اشتغال قبل از نبوت

۳. شخصیت و اخلاق پیامبر ﷺ

○ امی

○ امین

○ صادق

○ مهربان و رئوف

۴. دین پیامبر ﷺ قبل از رسالت

مباحث کلیدی:

✓ در طرح زندگی و سیره پیامبر ﷺ از آیات قرآن استفاده شود. از جمله:

- لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ. (احزاب، ۲۱)
- يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا. (احزاب، ۴۴ - ۴۵)
- وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ. (قلم، ۴)
- فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ. (آل عمران، ۱۵۹)

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• **ضرورت آشنایی با سیره و زندگی پیامبر ﷺ و معصومین علیهم‌السلام:**

○ از نظر قرآن، هر مسلمانی از سنت و سیره پیامبر ﷺ به عنوان سرمشق، پیروی کند: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. (احزاب، ۲۱)

○ از نظر قرآن این پیروی از پیامبر ﷺ آثار بسیاری در زندگی بشر دارد که از جمله آنها جلب و جذب محبت الهی به سوی خود است، به گونه‌ای که انسان محبوب خدا می‌شود: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ. (آل عمران، ۳۱ و ۳۲)

• **از کودکی تا جوانی**

○ ولادت پیامبر ﷺ

ولادت پیامبر گرامی ﷺ در عام الفیل، در سال ۵۷۰ میلادی بوده است. عقیده محدثان شیعه این است که آن حضرت در هفدهم ربیع‌الاول، (اهل تسنن روز دوشنبه دوازدهم) روز جمعه، پس از طلوع فجر چشم به دنیا گشود؛ روز هفتم فرارسید. «عبدالمطلب»، در جشن با شکوهی که از عموم قریش دعوت شده بود، نام فرزند خود را «محمد» گذاشت. دلیلش را پرسیدند که این نام در میان اعراب کم‌سابقه است، گفت: خواستم که در آسمان و زمین ستوده باشد.

○ حلف الفضول (پیمان جوانمردان)

■ پیمانی که پیش از اسلام میان برخی طوایف قریش برای حمایت از ستم‌دیدگان در مکه منعقد شد.

پس از اسلام نیز از این پیمان به نیکی یاد شده است، رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرمود: لقد شهدت في دار عبدالله بن جدعان حلفاً ما أحب أن لي به حمر النعم، ولو أَدْعَى به في الإسلام لأجبت. (سیره ابن هشام، ج ۱، ص ۱۳۴)

○ اشتغال قبل از نبوت

■ بازرگانی

پیامبر ﷺ قبل از ازدواج، با خدیجه علیها‌السلام یک قرارداد تجارتی بسته بود. طبق آن قرار داد مضاربه‌ای، پیامبر ﷺ متعهد شده بود که با سرمایه خدیجه به یک سفر

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۵ هـ

تجارتی برود و در مقابل، آن حضرت در منافع کالاهای بازرگانی خدیجه عَلِیْهَا السَّلَام شریک باشد. مقداری وضع زندگی حضرت ابوطالب عَلِیْهِ السَّلَام سر و سامان یابد.

■ دامداری

روزی حضرت رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا رَعَى الْعَنَمَ؛ تمام پیامبران الهی پیش از آنکه به مقام نبوت برسند، مدتی چوپانی کرده‌اند. قالوا: وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ از پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سؤال شد: آیا شما نیز چوپانی کرده‌اید؟ قَالَ: وَ أَنَا كُنْتُ أُرْعَاهَا لِأَهْلِ مَكَّةَ بِالْقَرَارِيطِ؛ فرمود: بله، من مدتی گوسفندان اهل مکه را در سرزمین قراریط به چراگاه برده‌ام. (کنز العمال: ۹۲۴۳)

• شخصیت و اخلاق پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

○ امّی

واژه امّی یکی از القاب رسول اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است که در سوره اعراف دوبار ذکر شده است. «امّی» در لغت به معنی «درس نخواندن و ننوشتن» است، چون اگر می‌توانست بخواند و بنویسد، می‌گفتند که این آیاتی که برای مردم می‌خواند وحی الهی نیست، بلکه یا آنها را از خود می‌گوید یا کسی به او آموخته است و در اذهان مردم شک و تردید ایجاد می‌کردند که قرآن این را از زبان مخالفان بیان کرده است: «وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (نحل، ۱۰۳) ولی نخواندن و ننوشتن پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ این تهمت را خنثی کرد، چنانچه امام رضا عَلِیْهِ السَّلَام در مناظره با علمای ادیان مختلف خطاب به رأس الجالوت (عالم یهودی) فرمودند: «از جمله دلایل صدق پیغمبر ما آن است که او شخصیتی یتیم، تهیدست و چوپان بود هیچ کتابی نخوانده و نزد هیچ استادی نرفته با این حال کتابی آورد که حکایت پیامبران و خبر گذشتگان و آیندگان در آن آمده بود.»

○ امین

■ این مهم در سیره زندگی رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قبل از بعثت و بعد آن مشهود بود به گونه‌ای که ایشان، قبل و بعد از بعثت به «محمد امین» معروف بود قرآن مجید می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا». (نساء، ۵۸)

- امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: سوگند می‌خورم که لحظه‌ای قبل از وفات پیامبر صلی الله علیه و آله، سه بار از او شنیدم که فرمود: «یا أبا الحسن، أدّ الأمانة إلى البرّ و الفاجر فيما قلّ و جلّ، حتّى في الخيط و المِخيط» (بحار الأنوار: ۱/۲۷۳/۷۷)
- توجه به این روایات و امثال آن که در کلمات معصومین علیهم السلام به‌وفور دیده می‌شود، حاکی از اهمیت بسیار زیاد امانت‌داری است که قوام و بقای روابط اجتماعی بر پایه اعتماد عمومی از جمله آثار آن است.

○ صادق

- صداقت و راست‌گویی رسول خدا صلی الله علیه و آله چیزی نبود که از انتظار مردم مخفی بماند همگان می‌دانستند که آن حضرت صلی الله علیه و آله جز راست نمی‌گوید، در روایتی آمده که ابو جهل به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: «ما شخص تو را تکذیب نمی‌کنیم، بلکه آنچه را که آورده‌ای تکذیب می‌کنیم.» همچنین نقل شده، روزی ابو جهل با پیامبر صلی الله علیه و آله ملاقات کرد، در این دیدار، او با حضرت مصافحه کرد، شخصی به او اعتراض کرد که چرا با پیامبر صلی الله علیه و آله مصافحه کردی؟ گفت: به خدا سوگند می‌دانم که او راستگو و پیامبر خداست؛ ولی ما چه زمانی تابع عبدمناف بودیم؟
- به گفته ابن عباس کفار مکه خوب می‌دانستند که رسول خدا صلی الله علیه و آله هرگز دروغ نمی‌گوید؛ او را امین می‌نامیدند؛ اما باز انکارش می‌کردند.

○ مهربان و رئوف

- لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ. (توبه، ۱۲۸)
- رسول خدا صلی الله علیه و آله همه انسان‌ها را دوست می‌داشت و خواهان نجات و سعادت همگان بود، و شدت شفقت و مهربانی او تا بدانجا بود که از کفر و ورزیدن کافران سخت اندوهگین می‌شد که چرا آنان با خود چنین می‌کنند، و این دلسوزی به حدّی بود که خداوند خطاب به آن حضرت فرمود: «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا.» (کهف، ۶)

■ وقتی در جنگ احد، دندان‌های حضرت را شکستند و چهره وی خون‌آلود شد و پیشانی‌اش شکافت، این صحنه بر بسیاری از اصحاب آن حضرت سخت گران آمد و برخی عرض کردند: «ای رسول خدا، نفرینشان کن تا به لعنت الهی گرفتار شوند.» اما پیامبر ﷺ در پاسخ فرمود: «إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لِعَانًا، وَلَكِنِّي بُعِثْتُ دَاعِيًا وَرَحْمَةً. اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ من برانگیخته نشده‌ام تا انسان‌ها را نفرین کنم، بلکه من برای دعوت [به حق] و رحمت برانگیخته شده‌ام. خدایا قوم مرا هدایت کن، زیرا که آنها نمی‌فهمند.» (الشفاء بتعريف حقوق المصطفى: ۱۰۵)

• **دین پیامبر ﷺ قبل از رسالت**

- رسول اکرم ﷺ قبل از سن تکلیف و سرپرستان بزرگوار آن (جناب عبدالمطلب و ابوطالب)، از بازماندگان دین یکتاپرستی و شریعت ابراهیم بوده‌اند که در قرآن «حنفاء» خوانده می‌شوند.
- در منابع اهل سنت آمده که حضرت ﷺ می‌فرماید: «كُنْتُ نَبِيًّا وَ أَدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَ الْجَسَدِ.» (المستدرک، حاکم نیشابوری، ج ۲، ص ۶۰۹)
- نظر صحیح مورد توافق علمای شیعه و سنی این است که پیامبر ﷺ تابع هیچ یک از ادیان و شرایع قبل از اسلام نبود؛ بلکه به شریعت خود عمل می‌کرد و هدایت خاص خداوند، وحی و الهام به او می‌رسید.

تاریخ و سیره: جلسه دوم

موضوع: بعثت و زندگی پیامبر ﷺ در مکه
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها

۱. بعثت پیامبر ﷺ
 - شرایط اجتماعی و سیاسی عصر رسالت
 - اهداف بعثت
 - نخستین ایمان آورندگان
۲. موقعیت و زندگی پیامبر ﷺ در مکه
 - ازدواج با حضرت خدیجه علیها السلام
 - فرزندان پیامبر ﷺ
 - ولادت حضرت زهرا علیها السلام
۳. امام علی علیه السلام در مکه (از کودکی تا هجرت)

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- **بعثت پیامبر ﷺ**
 - شرایط اجتماعی و سیاسی عصر رسالت
 - اعراب زمان جاهلی و به‌خصوص فرزندان عدنان، طبعاً سخی و مهمان‌نواز بودند، کمتر به امانت خیانت می‌کردند؛ پیمان‌شکنی را گناه غیر قابل بخششی می‌دانستند؛ در راه عقیده فداکار بودند و از صراحت لهجه کاملاً برخوردار بودند؛ حافظه‌های نیرومندی برای حفظ اشعار و خطبه‌ها در میان آنان پیدا می‌شد و در فن شعر و سخنرانی سرآمد روزگار بودند؛ شجاعت و جرئت آنان ضرب‌المثل بود؛ در اسب‌دوانی و تیراندازی مهارت داشتند؛ فرار و پشت به دشمن را زشت و ناپسندیده می‌شمردند.
 - ولی در برابر اینها، یک رشته فساد اخلاق، دامنگیر آنها شده بود که جلوه هر کمالی را از بین برده بود و اگر روزنه‌ای از غیب به روی آنان باز نمی‌شد به طور مسلم طومار حیات انسانی آنها درهم پیچیده می‌شد.

- سخنان امیرمؤمنان علیه السلام در بیان اوضاع عرب قبل از اسلام، شاهد زنده ای است که چنین بیان می کند: اِنَّ اللّٰهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صلی الله علیه و آله نَذِيرًا لِلْعَالَمِينَ وَأَمِينًا عَلَي التَّنْزِيلِ وَأَنْتُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ عَلَي شَرِّ دِينٍ وَفِي شَرِّ دَارٍ مُنِيخُونَ بَيْنَ حِجَارَةٍ خُشْنٍ وَحَيَاتٍ صُمٍّ تَشْرَبُونَ الْكَدْرَ وَتَأْكُلُونَ الْجَشِبَ وَتَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَتَقْطَعُونَ أَرْحَامَكُمْ الْأَصْنَامَ فِيكُمْ مَنْصُوبَةٌ وَالْآثَامَ بِكُمْ مَعْصُوبَةٌ. (نهج البلاغه، خطبه ۲۶)

○ اهداف بعثت

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِمْ عَلَيَّكُمْ أَلا تَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ * وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تَكُلْ فُتْسًا إِلَّا وَسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. (انعام، ۱۵۱ و ۱۵۲)

○ نخستین ایمان آورندگان

- سبقت به گرایش به آئین پیامبر صلی الله علیه و آله در صدر اسلام، ملاک فضیلت و برتری بود. از مسلمانات تاریخ این است که خدیجه نخستین زن ایمان آورنده است.
- شهرت قریب به اتفاق میان تاریخ نویسان، اعم از سنی و شیعه این است که نخستین کسی که از مردان ایمان به پیامبر صلی الله علیه و آله آورد، علی علیه السلام بود.
- علی علیه السلام خود در خطبه «قاصعه» در این باره می فرماید: «لَمْ يَجْمَعْ بَيْتٌ وَاحِدٌ يَوْمَئِذٍ فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ رَسُولِ اللَّهِ وَ خَدِيجَةَ وَ أَنَا ثَالِثُهُمَا». (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲ قاصعه))

● موقعیت و زندگی پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه

○ ازدواج با حضرت خدیجه علیه السلام

خدیجه علیه السلام خود، به پیامبر صلی الله علیه و آله پیشنهاد ازدواج داد نسل پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از طریق دختر گرامی او فاطمه زهرا علیه السلام گسترش یافت. پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله خدیجه علیه السلام را از برترین زنان دنیا و همسنگ مریم دختر عمران می دانست که خداوند از طریق جبرئیل بر او سلام ویژه فرستاد. او نخستین زن مسلمان بود. پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله تا پایان عمر پیوسته از خدیجه و خوبی هایش سخن می گفت و به دوستان و آشنایان او نیکی می کرد و سال وفات خدیجه و ابوطالب را «عام الحزن» یعنی سال اندوه نامید.

○ فرزندان پیامبر ﷺ

مادر تمام فرزندان پیامبر ﷺ به جز ابراهیم، خدیجه ﷺ بود. مادر ابراهیم، ماریه قبطیه بود. فرزندان رسول خدا ﷺ، به جز حضرت فاطمه ﷺ، همگی در زمان حیات پیامبر ﷺ در گذشتند و نسل پیامبر ﷺ تنها از طریق فاطمه ﷺ ادامه یافت. فاطمه ﷺ در ۱۱ق، در مدینه شهید شد و نسل رسول خدا ﷺ تنها از وی باقی ماند.

○ ولادت حضرت زهرا ﷺ

- در تاریخ تولد فاطمه ﷺ در بین علمای اسلام اختلاف است. لکن در بین علمای امامیه مشهور است که آن حضرت در روز جمعه بیستم ماه جمادی الثانی سال پنجم بعثت تولد یافته است.
- مکان تولد حضرت زهرا ﷺ در شهر مکه و در خانه خدیجه اتفاق افتاد. این خانه در محله‌ای است که در گذشته به آن «زقاق العطارین» یعنی کوچه عطارها می‌گفتند. رسول خدا ﷺ تا هنگام هجرت، در آن خانه ساکن بود. الان اثری از آن خانه نیست.

• امام علی ﷺ در مکه (از کودکی تا هجرت)

- در یکی از سال‌ها، که قحطی و کم‌آبی مکه و نواحی آن را در بر گرفته بود؛ رسول گرامی ﷺ تصمیم گرفت که به عموی بزرگوار خود ابوطالب کمک کند و هزینه زندگی او را پایین آورد.
- ابوالفرج اصفهانی، مورخ معروف می‌نویسد: عباس، طالب را و حمزه، جعفر را و رسول خدا ﷺ علی ﷺ را به خانه‌های خود بردند. آنگاه رسول خدا ﷺ گفت: من همان را برگزیدم که خدا او را برای من برگزیده است.
- امیرمؤمنان ﷺ، در نهج البلاغه در این مورد می‌فرماید: «همه شماها از موقعیت و نزدیکی من با رسول گرامی آگاهید. او مرا در آغوش خود بزرگ کرد و من خردسالی بودم که مرا به سینه خود می‌چسباند و رختخواب مرا در کنار خود پهن می‌کرد. من بوی خوش آن حضرت را استشمام می‌کردم و هر روز از اخلاق او چیزی می‌آموختم».

تاریخ و سیره: جلسه سوم

موضوع: دعوت مردم به اسلام

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه پنجم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. دعوت خصوصی

۲. دعوت خویشاوندان

۳. دعوت عمومی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• دعوت خصوصی

- قَاٰصِدَعۡ مَا تُؤْمَرُ وَاَعۡرِضۡ عَنِ الْمُشۡرِکِیۡنَ اِنَّا کَفٰیۡنَاکَ الْمُسۡتَهۡزِیۡیۡنَ (حجر، ۹۴)
- پیامبر گرامی ﷺ سه سال تمام به دعوت سرّی پرداخت و در این مدت به جای توجه به عموم مردم، به فردسازی عنایت نمود. مصالح وقت ایجاب می‌کرد که او دعوت خود را آشکار نسازد و با تماس‌های سرّی، گروهی را به آیین خود دعوت نماید و همین دعوت سرّی بود که توانست جمعی را به آیین توحید جلب کند و با پذیرش آنان روبه‌رو گردد.
- پیامبر گرامی ﷺ سه سال تمام، بدون شتاب‌زدگی در تبلیغ سرّی آئین خود می‌کوشید. ابدأ دست به دعوت عمومی نزد، حتی خویشاوندان را نیز به صورت خصوصی دعوت نکرد؛ فقط با افراد تماس‌های خصوصی برقرار می‌کرد و هر کس را شایسته و لایق و مستعد برای پذیرفتن آئین خود می‌دید، دعوت می‌نمود. تا آنجا که توانست در ظرف این سه سال، گروهی را پیرو خود، و عده‌ای را هدایت کند.

• دعوت خویشاوندان

خویشاوندان خود را پیش از دعوت عمومی، به آئین خود خواند و از این راه توانست سنگر مهمی در برابر هرگونه مخاطرات احتمالی به دست آورد. از این رو، خدای بزرگ درباره دعوت خویشاوندان با خطاب زیر او را مخاطب ساخت و فرمود: **وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ**. (شعراء، ۲۱۴)

• دعوت عمومی

سه سال از آغاز بعثت گذشته بود، که پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله پس از دعوت خویشاوندان دست به دعوت عمومی زد. این بار با صدای رسا، عموم مردم را به آئین یکتاپرستی دعوت نمود. روزی در کنار کوه «صفا» روی سنگ بلندی قرار گرفت، و با صدایی بلند گفت: یا صباحاه (این کلمه را به جای زنگ خطر) ندای پیامبر صلی الله علیه و آله جلب توجه کرد، گروهی از قبائل مختلف قریش به حضور وی شتافتند؛ سپس پیامبر صلی الله علیه و آله رو به جمعیت کرد و گفت: ای مردم هرگاه من به شما گزارش دهم که پشت این کوه (صفا) دشمنان شما موضع گرفته‌اند، و قصد جان و مال شما را دارند، آیا مرا تصدیق می‌کنید؟ همگی گفتند: آری! زیرا ما در طول زندگی از تو دروغی نشنیده‌ایم. سپس گفت: ای گروه قریش، خود را از آتش نجات دهید من برای شما در پیشگاه خدا، نمی‌توانم کاری انجام دهم، من شما را از عذاب دردناک می‌ترسانم. سپس افزود: موقعیت من همان موقعیت دیده‌بانی است که دشمن را از نقطه دوری می‌بیند، فوراً برای نجات قوم خود، به‌سوی آنها شتافته و با شعار مخصوصی «یا صباحاه» آنان را از این پیشامد با خبر می‌سازد.

تاریخ و سیره: جلسه چهارم

موضوع: استقامت در راه هدف

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه هفتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. برخورد و مواضع مشرکان در مقابل پیامبر ﷺ
۲. شکنجه و اذیت اصحاب
۳. هجرت مسلمانان به حبشه
۴. محاصره اقتصادی
۵. عام الحزن

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- **برخورد و مواضع مشرکان در مقابل پیامبر ﷺ**
سران قریش، پس از مشورت چنین تصمیم گرفتند؛ که اساس این حزب، و بنیان‌گذار این مکتب را با وسایل مختلف از بین ببرند. گاهی از طریق تطمیع وارد بشوند و او را با وعده‌های رنگارنگ از دعوت خود بازدارند، و احیاناً به وسیله تهدید و آزار از انتشار او جلوگیری کنند. این برنامه ده‌ساله قریش بود که سرانجام تصمیم قتل او را گرفتند و او از طریق مهاجرت به مدینه توانست نقشه آنها را نقش بر آب سازد.
- **شکنجه و اذیت اصحاب**
روزی که پیامبر ﷺ مهر خاموشی را شکست، و سران «قریش» را با سخن معروف خود: «به خدا سوگند اگر خورشید را در دست راست و ماه را در دست چپ من بگذارید که از دعوت خویش دست بردارم، از پای نخواهم نشست، تا خدا دین مرا رواج دهد یا جان بر سر آن گذارم.» تا آن روز قریش در تمام برخوردهای خود

احترام او را حفظ نموده و متانت خود را از دست نداده بودند؛ اما وقتی دیدند که نقشه‌های اصلاح‌طلبانه آنها نقش بر آب شد، ناچار شدند که برنامه را عوض نمایند و از نفوذ آیین «محمد»، به هر قیمتی که شد جلوگیری کنند و در این راه از هر وسیله‌ای استفاده نمایند. از این رو، سران قریش به اتفاق آرا رأی دادند که با مسخره و استهزاء، آزار و اذیت، تهدید و ارباب، او را از ادامه کار بازدارند.

• هجرت مسلمانان به حبشه

○ مهاجرت گروهی از مسلمانان برای رهایی از شر و آزار قریش، به منظور تحصیل یک محیط آرام، برای پیا داشتن شعائر دینی و پرستش خدای یگانه، تصمیم گرفتند، که خاک «مکه» را ترک گویند، با خود فکر کردند که بهتر این است که مطالب را با خود پیامبر ﷺ در میان بگذارند. پیامبری که آیین او بر اساس «إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ» (عنکبوت، ۵۶) بود.

○ پیامبر ﷺ فرمود: هر گاه به خاک حبشه سفر کنید، بسیار برای شما سودمند خواهد بود؛ زیرا بر اثر وجود یک زمامدار نیرومند و دادگر در آنجا به کسی ستم نمی‌شود، شماها می‌توانید در آن خاک به سر ببرید تا خدا فرجی برای شما پیش آرد.

○ ابن اثیر می‌نویسد: تاریخ مهاجرت این گروه در ماه رجب سال پنجم بعثت بود و همگی ماه شعبان و رمضان را در حبشه به سر بردند. وقتی به آنان خبر رسید که قریش از آزار مسلمانان دست برداشته‌اند؛ ماه شوال به مکه بازگشتند، ولی پس از مراجعت اوضاع را خلاف گزارشی که داده بودند یافتند، از این جهت برای بار دوم راه حبشه را پیش گرفتند.

○ هجرت مسلمانان به حبشه فزونی گرفت تا آنجایی که تاریخ‌نویسان تا ۸۵ نفر را ذکر می‌کنند.

• محاصره اقتصادی

○ سران قریش، از نفوذ پیشرفت حیرت‌انگیز آیین یکتاپرستی، سخت ناراحت بودند و در فکر چاره و راه حلی بودند به وسیله «محاصره اقتصادی» که نتیجه آن بریدن رگ‌های حیاتی مسلمانان بود، از نفوذ و پخش اسلام بکاهند و پایه‌گذار و هواداران آیین خداپرستی را در میان این حصار، خفه سازند.

○ بنابراین، سران قریش عهدنامه‌ای، به خط «منصور بن عکرمه» و امضای هیئت عالی قریش نوشتند و در داخل کعبه آویزان کردند و سوگند یاد نمودند که قریش تا دم مرگ طبق این عهدنامه رفتار کنند:

۱- همه گونه خرید و فروش با هواداران «محمد» ﷺ تحریم می‌شود.

۲- ارتباط و معاشرت با آنان اکیداً ممنوع می‌گردد.

۳- کسی حق ندارد با مسلمانان ارتباط زناشویی برقرار کند.

۴- در تمام پیشامدها باید از مخالفان «محمد» ﷺ طرف‌داری کرد.

○ متن پیمان با مواد یاد شده، به امضای تمام متنفذان «قریش» جز «مطعم بن عدی» رسید و با شدت هرچه تمام‌تر به مورد اجرا گذارده شد.

○ یگانه حامی پیامبر ﷺ، «ابوطالب» از عموم خویشاوندان (فرزندان هاشم و مطلب) دعوتی به عمل آورد و یاری پیامبر را بر دوش آن‌ها گذارد و دستور داد که عموم «فامیل»، از محیط «مکه» به دره‌ای که در میان کوه‌های مکه قرار داشت و به «شعب ابی طالب» معروف بود و دارای خانه‌های محقر و سایبان‌های مختصری بود، منتقل شوند.

○ این محاصره سه سال تمام طول کشید، فشار و سخت‌گیری به حد عجیبی رسید. ناله جگرخراش فرزندان «بنی‌هاشم» به گوش سنگ‌دلان «مکه» می‌رسید؛ ولی در دل آن‌ها چندان تأثیر نمی‌کرد. جوانان و مردان، با خوردن یک دانه خرما در شبانه‌روز زندگی می‌کردند. گاهی یک دانه خرما را دو نیم می‌کردند. در تمام این سه سال، فقط در ماه‌های حرام (که امنیت کامل در سرتاسر شبه جزیره حکم‌فرما بود) بنی‌هاشم از شعب بیرون آمده و به دادوستد مختصری اشتغال می‌ورزیدند سپس به داخل دره رهسپار می‌شدند. پیامبر گرامی ﷺ نیز، فقط در همین ماه‌ها توفیق نشر و پخش آیین خود را داشت. ایادی و عمال سران قریش، در همین ماه‌ها وسیله آزار و فشار اقتصادی آن‌ها را به گونه‌ای فراهم می‌آوردند؛ زیرا غالباً بر سر بساط‌ها و فروشگاه‌ها حاضر می‌شدند، و هر موقع مسلمان‌ها می‌خواستند که چیزی را بخرند، فوراً به قیمت گران‌تری آن را می‌خریدند و از این راه قدرت خرید را از مسلمانان سلب می‌نمودند.

○ ابوطالب، امیرالمؤمنین علیه السلام را این‌طور نصیحت می‌کرد: فرزندم، بردباری از نشانه‌های خردمندی است، هر زنده‌ای به سوی مرگ خواهد رفت. من بردباری تو را آزموده‌ام و بلاها سخت دشوار است. تو را فدای زنده ماندن نجیب، فرزند نجیب (محمد بن عبدالله) نموده‌ام. امام علی علیه السلام در جواب پدر فرمود:

أَتَأْمُرُنِي بِالصَّبْرِ فِي نَصْرِ أَحْمَدٍ فَوَاللَّهِ مَا قُلْتُ الَّذِي قُلْتَ جَازِعًا
وَلَكِنِّي أَحْبَبْتُ أَنْ تَرَ نُصْرَتِي لَتَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَزَلْ لَكَ طَائِعًا

(مناقب ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۲۷)

• عام الحزن

○ سال دهم بعثت با تمام حوادث شیرین و تلخ خود سپری شد. در این سال، پیامبر گرامی دو حامی بزرگ و فداکار خود را از دست داد. در مرحله اول، بزرگ خاندان «عبدالمطلب» و یگانه مدافع از حریم رسالت و یکتا شخصیت قبیله قریش، یعنی حضرت «ابوطالب» علیه السلام چشم از این جهان پوشید.

○ هنوز آثار این مصیبت در خاطر پیامبر ۹ بود که مرگ همسر عزیز او «خدیجه» ۳ این داغ را تشدید نمود.

○ در تاریخ یعقوبی است که چون خدیجه ۳ از دنیا رفت، حضرت فاطمه ۳ نزد پدر آمده دست به دامن او آویخت و با چشم گریان می‌گفت: مادرم کجاست؟ در این وقت جبرئیل نازل شده عرض کرد: به فاطمه ۳ بگو: خدای تعالی در بهشت خانه‌ای برای مادرت بنا کرده که در آنجا دیگر هیچ‌گونه دشواری و رنجی ندارد.

تاریخ و سیره: جلسه پنجم

موضوع: هجرت به مدینه و تشکیل دولت اسلامی
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه نهم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. زمینه‌سازی برای هجرت
۲. ليلة المبيت
۳. ورود پیامبر ﷺ به مدینه و اقدامات مهم
۴. تشکیل دولت اسلامی و جامعه دینی
 - انعقاد پیمان با مشرکان و یهودیان
 - عقد اخوت
 - تشکیل دولت

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• زمینه‌سازی برای هجرت

○ پیمان عقبه اول

پیامبر ﷺ با شش تن از مردم یثرب که از قبیله خزرج بودند دیدار کرد. پیامبر به گفتگو با ایشان نشست، برایشان قرآن خواند و اسلام را به آنان معرفی نمود. شنیده‌ها و خبرهای مردم یثرب از یهودیان درباره ظهور پیامبری در مکه باعث روی‌آوری آنان به پیامبر ﷺ شد و این امید را در آنها ایجاد کرد که با حضور پیامبر در یثرب بتوانند به دشمنی و جنگ بین دو قبیله اوس و خزرج پایان دهند و از درگیری‌های آینده پیشگیری نمایند. این آغاز آشنایی مردم یثرب با اسلام گشت. در پی این

ماجرا و که منجر به بیعت اول عقبه شد. این دوازده تن با دلی لبریز از ایمان به سوی مدینه برگشتند و به فعالیت زیادی پرداختند و نامه‌ای به پیامبر نوشتند که برای آنان مبلغی بفرستد تا به آنها قرآن تعلیم کند. پیامبر ﷺ «مصعب بن عمیر» را برای تعلیم و تربیت آنان فرستاد.

○ پیمان عقبه دوم

اسلام در یثرب گسترش یافت و بسیاری از مردم و سران قبایل یثرب به اسلام گرویدند و پس از آن بود که شماری از مردم یثرب در بیعت عقبه دوم با پیامبر ﷺ بیعت کردند. پیامبر ﷺ فرمود: محل ملاقات «منی» است. هنگامی که در شب سیزدهم ذی‌الحجه، دیدگان مردم در خواب فرومی‌رود؛ در پائین «عقبه» به گفتگو بنشینیم و زمینه هجرت محمد به یثرب که بعدها مدینه النبی ﷺ نامیده شد، فراهم گشت.

● لیلۃ المبيت

شبى است که حضرت علی‌الینالیله به جای پیامبر اکرم ﷺ در بستر آن حضرت خوابید تا رسول خدا ﷺ از توطئه قتلى که مشرکان مکه برای او ریخته بودند، بتواند جان سالم به در ببرد و از مکه به مدینه هجرت بنماید. این واقعه در اول ربیع الاول سال چهاردهم بعثت به وقوع پیوست. عمل حضرت علی‌الینالیله در لیلۃ المبيت یکی از فضائل آن حضرت است و در شأن ایشان، آیه ۲۰۷ سوره بقره نازل شد: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ».

○ مشرکان در جستجوی پیامبر ﷺ

■ مَا جَاؤُوا هَذَا الْمَكَانَ إِلَّا أَن يَكُونُوا صَعِدُوا إِلَى السَّمَاءِ أَوْ دَخَلُوا تَحْتَ الْأَرْضِ وَبَعَثَ اللَّهُ الْعَنْكَبُوتَ فَنَسَجَتْ عَلَى بَابِ الْغَارِ وَجَاءَ فَارِسٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ حَتَّى وَقَفَ عَلَى بَابِ الْغَارِ ثُمَّ قَالَ مَا فِي الْغَارِ أَحَدٌ فَتَفَرَّقُوا فِي الشَّعَابِ وَصَرَفَهُمُ اللَّهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ أَذِنَ لِنَبِيِّهِ فِي الْهَجْرَةِ. (اعلام الوری باعلام الهدی، ج ۱، ص ۱۴۸)

■ قریش به جستجوی پیامبر ﷺ پرداختند و کُرُز بن علقمه از ردیابان مجرب عرب را استخدام کردند تا رد پای حضرت را پیدا کند، او رد پای پیامبر ﷺ را تا در غار ثور دنبال کرد. مشرکان نزدیک غار که رسیدند دیدند در غار با تار عنکبوت تنیده و کبوتری نیز در آنجا آشیانه کرده است. گفتند این تار قبل از تولد محمد ﷺ در اینجا تنیده شده است. کُرُز گفت: محمد تا اینجا آمده است، اما از اینجا یا به آسمان پرواز کرده یا به زمین فرو رفته است! ابوبکر به

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۵۹ هـ

وحشت افتاد و سخت ترسید. خداوند در آیه ۴۰ سوره توبه می‌فرماید: **إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَآيَدَهُ يَجُودُ لَمْ تَرَوْهَا.**

■ پس خداوند آرامش خود را بر او فرستاد و وی را با سپاهسانی که شما نمی‌دیدید تأیید کرد. سپس خداوند اجازه هجرت به آن حضرت داد.

• ورود پیامبر ﷺ به مدینه و اقدامات مهم

نخستین اقدام رسول خدا ﷺ تأسیس مسجدی است که امروزه به مسجد النبی ﷺ معروف است. سایر اقدامات آن حضرت عبارت‌اند از:

• تشکیل دولت اسلامی و جامعه دینی

○ انعقاد پیمان با مشرکان و یهودیان

رسول خدا ﷺ عهدنامه‌ای میان مهاجران و انصار از یک طرف و یهودیان مدینه از طرف دیگر نوشت و یهودیان را در دین و دارایی خویش آزاد گذاشت و شرائطی برای ایشان قرار داد که در موقع بروز اختلاف و نزاع، آخرین داور برای رفع اختلاف، شخص رسول خدا ﷺ خواهد بود.

○ عقد اخوت

دیگر اقدام رسول خدا ﷺ در هنگام ورود به مدینه، برقرار ساختن پیمان برادری میان مسلمانان بود، که «مؤاخاة» نامیده می‌شد. به نظر چنین می‌آید که یک بار پیمانی میان مهاجران بسته شده و دیگر بار پیمانی میان مهاجران و انصار به صورت دو به دو. از مشهورترین پیمان‌ها می‌توان به عقد برادری میان: رسول خدا ﷺ با حضرت علی ﷺ، ابوبکر با عمر، حمزه سیدالشهدا با زید بن حارثه و... اشاره کرد.

○ تشکیل دولت

با طلوع اسلام، برای اولین بار، سایه دولت اسلامی، به رهبری پیامبر اکرم ﷺ بر آنان گسترده گردید و نهادهای موردنیاز دولت، در آن دیار و سرزمین تأسیس گردید. در نخستین دولت اسلامی، اداره حکومت، برعهده شخص پیامبر ﷺ بود و آن حضرت مستقیماً در سامان دادن به امور اجتماعی و مدیریت جامعه دخالت داشت. امور سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و قضایی، با نظر آن حضرت و طبق صلاحدید ایشان انجام می‌گرفت.

تاریخ و سیره: جلسه ششم

موضوع: حج گزاری پیامبر ﷺ و اهل بیت 
زمان اجرا در همه کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (ایران)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (ایران)
مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها

۱. عمره قضا
۲. برائت از مشرکین
۳. حجة الوداع
۴. اهل بیت  و حج

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• عمره قضا

عمره‌ای است که حضرت محمد ﷺ و مسلمانان در ذی‌القعدة سال هفتم هجری انجام دادند. نام‌گذاری آن به عمره القضا به این جهت بود که مسلمانان در ذی‌القعدة سال قبل قصد برگزاری عمره داشتند؛ اما مشرکان مکه مانع انجام آن شدند و بر اساس پیمانی که به صلح حدیبیه معروف شد، مسلمانان اجازه یافتند یک سال پس از صلح، عمره را انجام دهند.

• برائت از مشرکین

○ سوره برائت در سال نهم هجرت، توسط امام علی‌علیه‌السلام به مشرکان مکه ابلاغ شد و در آن چهار ماه به مشرکان فرصت داده شد که تکلیف خودشان را در مورد حکومت اسلام تعیین کنند.

○ وَ قَدْ دَفَعَهَا النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَبِي بَكْرٍ لِيُنَبِّذَ بِهَا عَهْدَ الْمُشْرِكِينَ فَلَمَّا سَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ نَزَلَ جَبْرِئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لَهُ إِنَّ اللَّهَ يَقْرِئُكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ لَكَ لَا يُؤَدِّي عَنْكَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ رَجُلٌ مِنْكَ فَاسْتَدْعَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ قَالَ لَهُ ارْكَبْ نَاقَتِي الْعَضْبَاءَ وَ الْحَقِّ أَبَا بَكْرٍ فَخُذْ بَرَاءَةً مِنْ يَدِهِ وَ امْضُ بِهَا إِلَى مَكَّةَ فَانْبِذْ عَهْدَ الْمُشْرِكِينَ إِلَيْهِمْ وَ خَيْرٌ أَبَا بَكْرٍ بَيْنَ أَنْ يَسِيرَ مَعَ رِكَابِكَ أَوْ يَرْجِعَ إِلَيَّ فَرَكِبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ نَاقَةَ رَسُولِ اللَّهِ الْعَضْبَاءَ

و سَارَ حَتَّى لَحِقَ أَبَا بَكْرٍ فَلَمَّا رَأَهُ فَرَعَ مِنْ لُحُوقِهِ بِهِ وَ اسْتَقْبَلَهُ وَ قَالَ فِيمَ جِئْتَ يَا أَبَا الْحَسَنِ أ سَأْتِرُ مَعِيَ أَنْتَ أَمْ لَعِغِرٍ ذَلِكَ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَنِي أَنْ أُلْحَقَكَ فَأُقْبِضَ مِنْكَ الْآيَاتِ مِنْ بَرَاءَةٍ وَ أَتَيْدَ بِهَا عَهْدَ الْمُشْرِكِينَ إِلَيْهِمْ وَ أَمَرَنِي أَنْ أَخِيرَكَ بَيْنَ أَنْ تَسِيرَ مَعِيَ أَوْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ فَقَالَ بَلْ أَرْجِعْ إِلَيْهِ وَ عَادَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ أَهْلَنْتَنِي لِأَمْرِ طَالَتْ الْأَعْنَاقُ فِيهِ إِلَيَّ فَلَمَّا تَوَجَّهْتُ لَهُ رَدَدْتَنِي عَنْهُ مَا لِي أُنْزَلَ فِي قُرْآنٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ لَا وَ لَكِنَّ الْأَمِينَ هَبَطَ إِلَيَّ عَنِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ بِأَنَّهُ لَا يُؤَدِّي عَنْكَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ رَجُلٌ مِنْكَ وَ عَلَيَّ مِنِّي وَ لَا يُؤَدِّي عَنِّي إِلَّا عَلَيَّ. (الارشاد، ج ۱، ص ۶۵)

• حجة الوداع

تنها حج گزاری عمومی مسلمانان به همراه حضرت محمد ﷺ در سال دهم هجری بود که طی آن پیامبر ﷺ بسیاری از احکام و تعلیمات اسلام، از جمله احکام حج و ولایت امام علی علیه السلام را برای جمع پرشماری که او را همراهی می کردند، بیان کرد. برای این حج، نام های متعددی ذکر شده است:

○ حجة الوداع

این حج، از آن جهت حجة الوداع نامیده شد که در آن پیامبر ﷺ با حاضران وداع کرد و با اشاره، آن را واپسین حج خود خواند.

○ حجة الاسلام

این حج، از آن جهت به این نام خوانده شد که تنها حجی است که حضرت محمد ﷺ در دوره حاکمیت اسلام انجام داد.

○ حجة البلاغ

این نام، به تناسب نازل شدن آیه «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ» (مائده، ۶۷) است.

○ حجة الكمال و حجة التمام

این دو نام، می تواند اشاره به آیه سه از سوره مائده باشد که در بازگشت از این سفر نازل شده و کمال دین و تمام نعمت الهی را اعلام کرده است.

• اهل بیت علیهم السلام و حج

○ روایت ها و گزارش های تاریخی گویای اهتمام فراوان اهل بیت به حج گزاری است. زندگی بسیاری از آنان در مدینه و گزارش های فراوان از حضور ایشان

در مراسم حج و جزئیات آن گویای اهمی‌امی ویژه است که به حج و حرمین داشته‌اند. در این میان، تنها به حج گزاری امام حسن عسکری علیه‌السلام اشاره نشده است که می‌تواند به سبب گذراندن بیشتر دوران زندگی در تبعید در شهر سامرا باشد.

○ آداب و دعا‌هایی که از ائمه برای حج و مکه وارد شده نشان از اهمیت حج گزاری توسط ائمه علیهم‌السلام می‌دهد. دعای ویژه هر یک از امامان مانند امام حسین، امام سجاد، امام صادق و امام رضا علیهم‌السلام در عرفات، مناجات برخی از ایشان بالای کوه صفا و رو به کعبه در مسجدالحرام و کعبه کنار حجر اسماعیل و هنگام طواف و وداع با کعبه، تقسیم گوشت قربانی میان فقیران و همسایگان و خانواده خویش، نمونه‌هایی از آداب حج برخی اهل بیت علیهم‌السلام به‌شمار می‌آیند.

تاریخ و سیره: جلسه هفتم

موضوع: مدینه و اهل بیت علیهم السلام

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه اول (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه نهم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. مدینه شهر اهل بیت علیهم السلام
۲. مدینه در نگاه اهل بیت علیهم السلام
۳. ازدواج و زندگی حضرت زهرا علیها السلام در مدینه

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- **مدینه شهر اهل بیت علیهم السلام**

- این شهر محل تولد تعدادی از امامان شیعه است، امام حسن، امام حسین، امام سجاد، امام باقر، امام صادق، امام کاظم، امام رضا، امام جواد، امام هادی، و امام عسکری علیهم السلام در مدینه به دنیا آمده‌اند.
- همین‌طور مرقد تعداد چهار تن از امامان شیعه یعنی، امام حسن، امام سجاد، امام باقر و امام صادق علیهم السلام در این شهر قرار دارد.

- **مدینه در نگاه اهل بیت علیهم السلام**

- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله: خدای متعال، مرا فرمان داد که مدینه را طیبه (پاک) بنامم.
- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله: هر پیامبری را، حرمی است و حرم من، مدینه است.
- پیامبر خدا صلی الله علیه و آله: پروردگارا، ابراهیم، مکه را حرمت نهاد و آن را حرم قرار داد. من نیز مدینه را؛ محدوده دو تنگه آن را حرمت می‌نهم و حرام می‌کنم، تا خونی در آن ریخته نشود، سلاح برای جنگ، همراه برداشته نشود و گیاه آن جز برای

علوفه دام چیده نشود. خدایا، مدینه را بر ما مبارک گردان، خدایا، پیمان ما را (مُدّ و صاع) پربرکت گردان. خدایا، مدینه ما را پربرکت گردان. خدایا با یک برکت، دو برکت قرار بده. سوگند به آن که جانم در دست اوست، هیچ درّه و شکافی در مدینه نیست، مگر آن که دو فرشته مأمور نگهبانی از آن‌اند، تا وارد آن شوید.

- امام علی علیه السلام: مکه، حرم خداست و مدینه، حرم رسول خدا صلی الله علیه و آله است.
- امام صادق علیه السلام: مکه، حرم ابراهیم علیه السلام است و مدینه، حرم محمد صلی الله علیه و آله است.

• ازدواج و زندگی حضرت زهرا علیه السلام در مدینه

- امر ازدواج حضرت فاطمه علیه السلام به دست خدا:
مَا زَوَّجْتُ فَاطِمَةَ إِلَّا بَعْدَ مَا أَمَرَنِي اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِتَزْوِيجِهَا. إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى آخَى بَيْنِي وَ بَيْنَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ زَوْجَهُ ابْنَتِي مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمَاوَاتِهِ وَ أَشْهَدُ عَلَى ذَلِكَ مُقَرَّبِي مَلَائِكَتِهِ. (عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۵۹)
- خواستگاری امیرالمؤمنین علیه السلام از حضرت زهرا علیه السلام
امام علی بن ابی طالب علیه السلام در حالی که بیست و پنج سال سن داشت به خواستگاری صدیقه کبری علیه السلام آمد و مورد پذیرش پیامبر صلی الله علیه و آله و دخترش واقع شد.

- فاطمه علیه السلام به عقد امیرالمؤمنین علیه السلام در می آید.
فِي أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ زَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاطِمَةَ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ. (بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۹۲، ح ۲)

○ ثمره ازدواج

ثمره این پیوند نیک و پسندیده ولادت حضرت امام حسن علیه السلام، حضرت امام حسین علیه السلام، حضرت زینب کبری علیه السلام، امّ کلثوم و محسن شهید (سقط شده) می‌باشد که تا قیامت افرادی مانند آنها، زائیده نشده و نخواهد شد.

○ شرکت در مسائل اجتماعی

بعد از شروع زندگی مشترک حضرت زهرا علیه السلام و علی علیه السلام جنگ احد آغاز گردید. در این جنگ به دلیل تمرد عده‌ای از مسلمین از انجام وظیفه، جنگ به نفع قریش به پایان رسید. حضرت زهرا علیه السلام با خبر شد که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۵۵ هـ

جنگ زخمی شده؛ لذا با گروهی از زنان برخاسته و آب و غذا برمی دارند و به میدان جنگ می روند. فاطمه زهرا علیها السلام جراحات پدر گرامی اش را شست و شو داد؛ ولی خونریزی قطع نشد؛ لذا حصیری را سوزانده و خاکسترش را بر زخم آن حضرت گذاشت و خون قطع شد.

○ قناعت در زندگی

فاطمه زهرا علیها السلام در زندگی مشترک بسیار با قناعت و زهد زندگی می کرد. او نه تنها در پوشاک و خوراک به حداقل قناعت می کرد و بر خود سخت می گرفت، بلکه کارهای خانه را نیز به عهده دیگری نمی گذاشت. از کشیدن آب تا تمیز کردن خانه، آسیاب کردن ذرت یا گندم، نگهداری کودک و غیره را خود بر عهده می گرفت.

امام علی علیه السلام می فرماید: «روزی که با زهرا علیها السلام ازدواج کردم، فرش ما پوست گوسفندی بود که شب بر آن می خوابیدیم و روز شتر آب کش خود را بر روی آن علف می دادیم و جز این شتر، خدمت گذاری نداشتیم.» (طبقات الکبری، ابن سعد، ج ۸، ص ۱۸)

تاریخ و سیره: جلسه هشتم

موضوع: امام علی علیه السلام در مدینه

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه سوم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دهم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. امام علی علیه السلام و پیامبر صلی الله علیه و آله

۲. مباهله

۳. امام علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و آله

○ اقدامات و مواضع

○ هجرت به کوفه

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• امام علی علیه السلام و پیامبر صلی الله علیه و آله

- انتظار پیامبر صلی الله علیه و آله در قبا: فَبَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا فَجَاءَهُ أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَدْخُلُ الْمَدِينَةَ فَإِنَّ الْقَوْمَ مُتَشَوِّقُونَ إِلَى نَزُولِكَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لَا أَرِيكُمْ مِنْ هَذَا الْمَكَانِ حَتَّى يُوَافِيَ أَخِي عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ قَدْ بَعَثَ إِلَيْهِ أَنْ أَحْمِلَ الْأَعْيَالَ وَاقْدَمْ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَحْسَبُ عَلِيًّا يُوَافِي قَالَ بَلَى مَا أَسْرَعَهُ إِنَّ شَاءَ اللَّهُ فَبَقِيَ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا فَوَافِيَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِعِيَالِهِ ... وَبَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بَعْدَ قُدُومِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمًا أَوْ يَوْمَيْنِ ثُمَّ رَكِبَ رَاحِلَةً. (بحار الأنوار، ج ۱۹، ص ۱۰۴)

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۷۰ هـ

○ استقبال از امیرالمؤمنین عَلَيْهِ السَّلَام: وبعد ما كان يسير الليل ويكمن النهار حتى تقطرت قدماه، فَأَعْتَنَقَهُ النَّبِيُّ وَبَكَى رَحْمَةً مِّمَّا رَأَى بِقَدَمَيْهِ مِنَ الْوَرَمِ. (أعيان الشيعة، ج ۱، ص ۳۷۷)

○ برادر رسول الله: لَمَّا آخَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَصْحَابِهِ ... فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ آخَيْتَ بَيْنَ أَصْحَابِكَ وَ لَمْ تَوَاخَ بَيْنِي وَ بَيْنَ أَحَدٍ؟! فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ مَا أَخْرُتُكَ إِلَّا لِنَفْسِي، فَأَنْتَ مِنِّي مَنَزِلَةٌ هَارُونَ مِنْ مُوسَى، إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي، وَأَنْتَ أَخِي وَوَارِثِي. (ينابيع المودة، ج ۱، ص ۱۷۷)

○ همراهی در غزوات

در همه غزوات جز غزوه تبوک همراه پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جنگید. وی به عنوان دومین شخصیت نظامی پس از حضرت محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ایفای نقش کرده است.

● مباهله

○ منطقه نجران

حداصل حجاز و یمن قرار دارد در عصر پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و بعد از فتح مکه تنها منطقه مسیحی نشین حجاز بود

○ پیشنهاد پیامبر به مردم نجران

پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ برای بزرگان این منطقه نامه‌هایی ارسال کرد و آنان را به پذیرش دین اسلام یا پرداخت جزیه (مالیات ویژه اهل کتاب) فراخواند.

○ نمایندگان نجران در مکه

مسیحیان نجران بر اساس فرموده حضرت علی علیه السلام با وضع ساده و عادی بر پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وارد شدند و با آن حضرت به گفتگو پرداختند. پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با آنان درباره توحید و شرک، نحوه آفرینش حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام و ارتباط وی با خدای سبحان و باطل دانستن عقاید مسیحیان گفتگو کرد، اما سران نجران گفتار آن حضرت را نپذیرفته و بر عقاید باطل خویش اصرار ورزیدند.

○ پیشنهاد مباهله

■ مسیحیان برای فرار از پذیرش حق، پیشنهاد مباهله دادند. در همین زمان بر

پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آیه‌ای نازل شد و از مباهله با مسیحیان استقبال کرد: قَمَنْ حَاجَكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ. (آل عمران، ۶۱)

- پیامبر ﷺ به همراه خاندانش به مباحله می آیند
- پیامبر ﷺ به همراه دخترش حضرت فاطمه زهرا علیها السلام و دامادش حضرت امام علی علیها السلام و دو سبطش حضرت امام حسن علیها السلام و امام حسین علیها السلام از مدینه حرکت کرد و به جایگاه مقرر رفت.
- مسیحیان تسلیم می شوند
- بعد از اینکه پیامبر ﷺ را با خاندان خود دیدند در برابر عظمت و حقانیت دین مبین اسلام سر فرود آورده و به یکی از پیشنهاد پیامبر ﷺ یعنی پرداخت جزیه و کمک به مسلمانان در جنگ با دشمنان اسلام رضایت دادند و صلحنامه‌ای در این باب تحریر کرده و طرفین امضا نمودند.

• امام علی علیها السلام پس از پیامبر ﷺ

○ اقدامات و مواضع

- جمع آوری قرآن
- فَلَمَّا قُضِيَ النَّبِيُّ ﷺ جَلَسَ عَلَيَّ فَأَلْفَهُ كَمَا أُنْزِلَ اللَّهُ وَ كَانَ بِهِ عَالِمًا (بحار الانوار، ج ۴۰، ص ۱۵۵)
- راهنمایی خلفا

این راهنمایی در حوزه‌های مختلف سیاسی، نظامی و اعتقادی بود و بیشترین آن در ساحت قضایی گزارش شده است؛ موارد زیادی در تاریخ نقل شده که خلفا احکامی را خلاف حق صادر می کردند و حضرت امیر علیها السلام آنها را به اشتباهشان واقف می نمودند.

■ پاسخ به سؤالات علمای اهل کتاب

سؤال یهودی از ابوبکر: ۱. آن چیست که خدا ندارد؟ ۲. آن چیست که در بارگاه خداوند نیست؟ ۳. آن چیست که خدا نمی داند؟

ابوبکر و حاضران در جلسه نزد علی علیها السلام آمدند حضرت در پاسخ سؤالات وی فرمود: آنچه خدا نمی داند، سخن شما یهودیان است که می گوید: «عزیر» پسر خداست. خدا فرزندی ندارد و چنین پسری را برای خود نمی شناسد. آنچه در بارگاه الهی وجود ندارد، ظلم به بندگان خویش است و آنچه خدا ندارد، شریک است. ابوبکر و مسلمانان علی علیها السلام را «مفرج الکرب» نامیدند.

- فعالیت‌های اقتصادی
- محرومیت اهل بیت علیهم‌السلام از حقوق مالی‌شان
- دستگاه خلافت خمس را که حق اهل بیت است، به کلی از احکام اسلامی حذف کردند. همچنین ضمن محروم کردن حضرت زهرا علیها‌السلام از ارث پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فدک را که بیش از سه سال توسط کارگزاران فاطمه زهرا علیها‌السلام اداره می‌شد، غصب کردند.
- مقابله امیرالمؤمنین علیه‌السلام
- اغلب زمین‌های مدینه حاصلخیز، و آب‌های زیرزمینی آن در سطح بالا قرار دارد. امیرالمؤمنین علیه‌السلام با استفاده از این موهبت، چاه‌هایی حفر و زمین‌هایی را احیا کرد و چندین نخلستان بزرگ احداث نمود و آنها را وقف علویون و اهل بیت علیهم‌السلام قرار داد. بعدها ائمه علیهم‌السلام از درآمد این مزارع و نخلستان‌ها، در راه تبلیغ اسلام و رفع نیاز مستمندان و کمک به موالی خود استفاده می‌کردند. امام بدین وسیله تا حدود زیادی این نقشه شوم را خنثی نمود.
- هجرت به کوفه
- در بیان علت انتخاب کوفه به مرکز خلافت، ادله فراوانی را تاریخ‌نویسان آورده‌اند که مهم‌ترین آن به‌صورت ذیل است:
 - ۱- مدینه، مرکز امتیاز طلبی‌ها و ممتازانی شده بود که هر یک برای خود داعیه‌هایی داشتند و اگر مانند زبیر و طلحه مدعی خلافت نبودند، ولی مانند سعد بن ابی وقاص و عبدالله بن عمر کناره‌گیری کرده و مردم را از امام بیزار می‌کردند و این نوع توطئه‌ها در کنار امام علیه‌السلام سبب به‌هم‌ریختگی پایگاه اسلامی در دل حکومت اسلامی می‌شد.
 - ۲- کوفه یک شهر بین‌المللی شده بود و بسیاری از ساکنان آن یا سربازان مسلمانی بودند که پس از پیروزی بر رومیان و ایرانیان در کوفه ساکن شده بودند یا خاندان و تیره‌هایی از ایرانیان بودند که پس از گشوده شدن ایران به دست مسلمانان، بدان جا کوچ داده شده بودند.
 - ۳- کوفه نسبت به متصرفات جدید مسلمانان از خراسان تا آفریقا و از شام تا یمن، مرکزی نسبتی داشت و زمامدار این شهر، بهتر می‌توانست، کشور را زیر نظارت داشته باشد تا مدینه.

○ بهره‌های مردم از حکومت

الف) احیای دین

فَإِنَّ هَذَا الدِّينَ قَدْ كَانَ أَسِيرًا فِي أَيْدِي الْأَشْرَارِ يُعْمَلُ فِيهِ بِالْهَوَى. (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

ب) مهار ستم و ستم‌ستیزی

در جامعه‌ای که امام خلافت را پذیرفت، قدرت ابزار رفاه گروهی اندک شمرده می‌شد. چنان می‌نماید که هیچ‌کس جز حضرتش نمی‌توانست ستم افسارگسیخته را مهار کند.

ج) عدل‌گستری

امام در همان سخنرانی نخست، سیاست مالی خود را بر سیره رسول خدا ﷺ مبتنی دانست و فضل مهاجر و انصار بر دیگران را برتری معنوی خواند که پاداشش از سوی خدا خواهد بود.

تاریخ و سیره: جلسه نهم

موضوع: ائمه بقیع علیهم السلام

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه چهارم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. حیات و سیره امام حسن مجتبی علیه السلام

۲. حیات و سیره امام سجاد علیه السلام

۳. حیات و سیره امام باقر علیه السلام

۴. حیات و سیره امام صادق علیه السلام

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- حیات و سیره امام حسن مجتبی علیه السلام

○ ولادت: أَصَحُّ مَا قِيلَ فِي وَلَادَتِهِ: إِنَّهُ وُلِدَ بِالْمَدِينَةِ فِي النُّصْفِ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةِ ثَلَاثٍ

مِنْ الْهَجْرَةِ. (بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۱۳۶)

○ همراهی‌ها: هفت سال با رسول خدا صلی الله علیه و آله و مادرشان فاطمه زهرا علیها السلام و حدود سی

سال در کنار امیرالمؤمنین علیه السلام

○ مدت امامت: ده سال

○ امام علی علیه السلام ودایع امامت را به امام حسن علیه السلام تحویل می‌دهد: رَفَعَ إِلَيْهِ الْكِتَابَ

وَالسَّلَاحَ وَقَالَ لَهُ يَا بُنَيَّ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَنْ أُوصِيَ إِلَيْكَ وَأَدْفَعَ إِلَيْكَ كُتُبِي وَ

سِلَاحِي كَمَا أُوصَى إِلَيَّ وَدَفَعَ إِلَيَّ كُتُبَهُ وَسِلَاحَهُ. (كشف الغمة، ج ۱، ص ۵۳۲)

○ شهادت امام حسن علیه السلام: قَالَ الشَّيْخُ الْمُفِيدُ رَحِمَهُ اللَّهُ: تُوِّفِيَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صَفَرِ سَنَةِ خَمْسِينَ مِنَ الْهَجْرَةِ وَ لَهُ يَوْمُئِذٍ ثَمَانٌ وَ أَرْبَعُونَ سَنَةً وَ كَانَتْ خِلَافَتُهُ عَشْرَ سِنِينَ. (كشف الغمة، ج ۱، ص ۵۸۳)

○ بخشی از سیره امام حسن علیه السلام

■ عبادت

امام حسن علیه السلام: إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ رَبِّي أَنْ أَلْقَاهُ وَ لَمْ أَمْشِ إِلَى بَيْتِهِ فَمَشَى عِشْرِينَ مَرَّةً مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ عَلَى رَجُلَيْهِ. (كشف الغمة، ج ۱، ص ۵۵۶)

■ مناجات در هنگام ورود به مسجد

- إِلَهِي ضَيْفُكَ بَابُكَ يَا مُحْسِنُ قَدْ أَتَاكَ الْمُسِيءُ فَتَجَاوَزْ عَنْ قَبِيحِ مَا عِنْدِي بِجَمِيلِ مَا عِنْدَكَ يَا كَرِيمِ. (بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۳۳۹)

- كَانَ علیه السلام لَا يَقْرَأُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا" إِلَّا قَالَ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. (فلاح السائل، ج ۱، ص ۲۶۸)

■ ترس از خدا

كَانَ إِذَا ذَكَرَ الْمَوْتَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْقَبْرَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْبَعْثَ وَ النَّشُورَ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْمَمَرَّ عَلَى الصَّرَاطِ بَكَى وَ إِذَا ذَكَرَ الْعَرَضَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرَهُ شَهِقَ شَهْقَةً يُغْشَى عَلَيْهِ مِنْهَا وَ كَانَ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ تَرْتَعِدُ قَرَائِصُهُ بَيْنَ يَدَيِ رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ. (بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۳۳۱)

■ مهربانی

عَنْ نَجِيجٍ قَالَ: رَأَيْتُ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَأْكُلُ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ كَلْبٌ، كُلَّمَا أَكَلَ لُقْمَةً طَرَحَ لِلْكَلْبِ مِثْلَهَا. فَقُلْتُ لَهُ: يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَ لَا أَرْجُمُ هَذَا الْكَلْبَ عَنْ طَعَامِكَ؟ قَالَ: دَعُهُ إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَكُونَ ذُو رُوحٍ يَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ وَ أَنَا أَكُلُ ثُمَّ لَا أُطْعِمُهُ. (مستدرک الوسائل، ج ۷، ص ۱۹۲)

● حیات و سیره امام سجاد علیه السلام

○ ولادت: وَلَادَتْهُ بِالْمَدِينَةِ فِي الْخَمِيسِ الْخَامِسِ مِنْ شَعْبَانَ سَنَةِ ثَمَانٍ وَ ثَلَاثِينَ مِنَ الْهَجْرَةِ فِي أَيَّامِ جَدِّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام قَبْلَ وَقَاتِهِ بِسَنَتَيْنِ. (بحار الانوار، ج ۴۶، ص ۷)

○ مدت امامت

آن حضرت در محرم سال ۶۱ ه.ق در جریان قیام امام حسین علیه السلام، در سرزمین کربلا حضور داشت، اما به علت بیماری نتوانستند در پیکار شرکت کنند. پس از

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۷۳ هـ

آن فاجعه دردناک، امامت به ایشان منتقل شد و آن حضرت به مدت ۳۴ سال پیشوای شیعیان بود. ایشان در محرم سال ۹۵ هـ.ق به دست ولید بن عبدالملک شهادت رسیدند.

در بخشی از حدیث لوح چنین آمده است: «... جَعَلْتُ كَلِمَتِي التَّامَّةَ مَعَهُ وَ حُجَّتِي أَلْبَالِغَةً عِنْدَهُ بِعَتَرَتِهِ أَثِيبٌ وَ أَعَاقِبُ أَوْلَهُمْ عَلَيَّ سَيِّدُ الْعَابِدِينَ وَ زَيْنُ أَوْلِيَائِي الْمَاضِينَ ...» (الكافی، ج ۱، ص ۵۲۷)

○ حج امام سجاد علیه السلام: حَجَّ عَلَيَّ بَنُ الْحُسَيْنِ (ع) مَاشِيًا فَسَارَ عِشْرِينَ يَوْمًا وَ لَيْلَةً مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ. (كشف الغمة، ج ۲، ص ۸۶)

○ یادآور مصائب کربلا: قال الصادق علیه السلام: الْبُكَاءُ وَ حَمْسَةُ آدَمَ وَ يَعْقُوبَ وَ يُوسُفَ وَ فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ ... أَمَّا عَلِيٌّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیه السلام فَبَكَى عَلَى الْحُسَيْنِ عِشْرِينَ سَنَةً أَوْ أَرْبَعِينَ سَنَةً وَ مَا وَضَعَ بَيْنَ يَدَيْهِ طَعَامًا إِلَّا بَكَى. (عوامل العلوم، ج ۱۸، ص ۱۵۶)

○ شهادت

بَعْدَ أَبِيهِ أَرْبَعًا وَ ثَلَاثِينَ سَنَةً وَ تُوفِّيَ بِالْمَدِينَةِ سَنَةَ خَمْسٍ وَ تِسْعِينَ سَنَةً لِلْهِجْرَةِ وَ لَهُ يَوْمَيْنِ سَبْعَ وَ خَمْسُونَ سَنَةً وَ كَانَتْ إِمَامَتُهُ عِشْرِينَ سَنَةً وَ دُفِنَ بِالْبَقِيعِ مَعَ عَمِّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام. (الإرشاد، ج ۲، ص ۱۳۷)

• حیات و سیره امام باقر علیه السلام

○ ولادت: وَلَدَتْهُ علیه السلام فِي الْمَدِينَةِ فِي ثَالِثِ صَفَرِ سَنَةِ سَبْعَ وَ خَمْسِينَ لِلْهِجْرَةِ قَبْلَ قَتْلِ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ بِثَلَاثِ سِنِينَ. (عوامل العلوم، ج ۱۹، ص ۴۳۸) امام علیه السلام در روز سوم ماه صفر سال ۵۷ هجری ۳ سال قبل از عاشورا به در مدینه دنیا آمدند.

○ سلام رسول خدا صلی الله علیه و آله به امام باقر علیه السلام: قال جابر بن عبد الله: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الْحُسَيْنِ علیه السلام فِي حَجْرِهِ وَ هُوَ يَلَاعِبُهُ فَقَالَ يَا جَابِرُ يَوْلُدُ لِابْنِي الْحُسَيْنِ ابْنٌ يُقَالُ لَهُ عَلِيٌّ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ لِيَقُمْ سَيِّدُ الْعَابِدِينَ فَيَقُومُ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ وَ يَوْلُدُ لِعَلِيِّ ابْنٌ يُقَالُ لَهُ مُحَمَّدٌ يَا جَابِرُ إِنْ رَأَيْتَهُ فَافْرَاهُ مِنِّي السَّلَامَ. (كشف الغمة، ج ۲، ص ۱۱۹)

○ دائم الذکر بودن: امام صادق علیه السلام: كَانَ أَبِي كَثِيرَ الذِّكْرِ لَقَدْ أَمْشَى مَعَهُ وَ أَنَّهُ لَيَذْكُرُ اللَّهَ وَ أَكُلَ مَعَهُ الطَّعَامَ وَ أَنَّهُ لَيَذْكُرُ اللَّهَ وَ لَقَدْ كَانَ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ وَ مَا يَشْغَلُهُ ذَلِكَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ. (کافی، ج ۲، ص ۶۷)

- بخشش امام باقر علیه السلام: کان أبی اذا تصدَّق بشیءٍ وَضَعَهُ فی یدِ السَّائِلِ ثمَّ ارْتَدَّ مِنْهُ فَقَبَّلَهُ وَ شَمَّهُ ثُمَّ رَدَّهُ فی یدِ السَّائِلِ. (کافی، ج ۲، ص ۶۷)
- حج امام باقر علیه السلام: امام صادق علیه السلام می‌فرماید: کان أبی یَقُولُ: مَنْ أُمَّ هَذَا الْبَیْتِ حَاجًّا او مُعْتَمِرًا مُبْرَأً مِنَ الْکِبَرِ، رَجَعَ مِنْ ذَنْبِهِ کَهِیَّتَهُ یَوْمَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ. (کافی، ج ۲، ص ۶۷)
- شهادت: امام باقر علیه السلام هفتم ذیحجه سال ۱۱۴ هجری قمری در پنجاه و هفت سالگی در زمان ستمگر اموی «هشام بن عبدالملک» مسموم و شهید شد.
- ۱۹ سال امر امامت بر عهده این امام بزرگوار بوده است.

• حیات و سیره امام صادق علیه السلام

- ولادت: وَلِدَ علیه السلام بِالْمَدِیْنَةِ یَوْمَ الْاِثْنِیْنِ سَابِعَ عَشَرَ شَهْرَ رَبِیْعِ الْاَوَّلِ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ ثَمَانِیْنِ. (بحار الأنوار، ج ۴۷، ص ۲)
- شرایط اجتماعی
- امامت ایشان هم‌زمان با سال‌های پایانی حکومت بنی‌امیه بود. از آنجا که حکومت بنی‌امیه در این سال‌ها رو به ضعف و سقوط می‌رفت و بنی‌عباس نیز در ابتدای حکومت خود برای جلب نظر بیشتر منش سرکوب را نداشتند، به امام صادق علیه السلام فرصتی دست داد و آن حضرت توانست با استفاده از این فرصت نهضت علمی و فرهنگی بزرگی را شروع نماید و پایه‌های علمی مکتب شیعه را محکم کند تا جایی که از مذهب شیعه اثنی‌عشری با عنوان «مذهب جعفری» و از آن حضرت با عنوان رئیس این مذهب یاد می‌شود.

○ بخشی از سیره امام صادق علیه السلام

- کار و تلاش و دستگیری از مستمندان: رَأَيْتُ أَبَاعَبْدَ اللَّهِ علیه السلام وَ بِيَدِهِ مِسْحَاةٌ وَ عَلَيْهِ إِزَارٌ غَلِيظٌ يَعْمَلُ فِي حَائِطٍ لَهُ وَ الْعَرَقُ يَتَصَابُّ عَنْ ظَهْرِهِ فَقُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ أُعْطِنِي أَكْفِكَ فَقَالَ لِي إِنِّي أَحِبُّ أَنْ يَتَأَذَّى الرَّجُلُ بِحَرِّ الشَّمْسِ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ. (الکافی، ج ۵، ص ۷۶)
- ساده‌زیستی و همرنگی با مردم: يَا بَنَ رَسُولِ اللَّهِ لَيْسَ هَذَا مِنْ لِبَاسِكَ وَ لَا لِبَاسِ آبَائِكَ قَالَ يَا ثَوْرِي كَانَ ذَلِكَ زَمَانِ إِفْتَارٍ وَ افْتِقَارٍ وَ كَانُوا يَعْمَلُونَ عَلَى قَدْرِ إِفْتَارِهِ وَ افْتِقَارِهِ وَ هَذَا زَمَانٌ قَدْ أَسْبَلَ كُلُّ شَيْءٍ عَزَالِيَهُ ثُمَّ حَسَرَ رَدْنَ جُبَّتِهِ فَإِذَا تَحْتَهَا جُبَّةٌ صَوْفٍ بَيَاضٌ يَقْصُرُ الدَّيْلُ عَنِ الدَّيْلِ وَ الرَّدْنُ عَنِ الرَّدَنِ وَ قَالَ يَا ثَوْرِي لَيْسَنَا هَذَا لِلَّهِ

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۷۵ هـ

تَعَالَى وَ هَذَا لَكُمْ فَمَا كَانَ لِلَّهِ أَخْفَيْنَاهُ وَ مَا كَانَ لَكُمْ أَبْدَيْنَاهُ. (كشف الغمة، ج ۲، ص ۱۵۷)

■ شجاعت: وَقَعَ الذَّبَابُ عَلَى الْمَنْصُورِ فَذَبَّهُ عَنْهُ فَعَادَ فَذَبَّهُ عَنْهُ حَتَّى أَضْجَرَ فَدَخَلَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ الْمَنْصُورُ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ لِمَ خَلَقَ الذَّبَابُ قَالَ لِيُذِلَّ بِهِ الْجَبَابِرَةَ. (مناقب آل ابی طالب، ج ۴، ص ۲۵۸)

■ همزیستی و مدارا با مسلمانان: صَلُّوا عَشَائِرَكُمْ وَ أَشْهَدُوا جَنَائِزَهُمْ وَ عُوذُوا مَرَضَاهُمْ وَ أَدُّوا حُقُوقَهُمْ ... فَيَسِّرْني ذَلِكَ وَ يَدْخُلْ عَلَيَّ مِنْهُ السُّرُورُ وَ قِيلَ هَذَا أَدَبُ جَعْفَرٍ. (الكافي، ج ۲، ص ۶۳۶)

■ آخرین وصیت: إِنَّ شَفَاعَتَنَا لَا تَنَالُ مُسْتَخَفًّا بِالصَّلَاةِ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۰۶)

تاریخ و سیره: جلسه دهم

موضوع: پیامبر ﷺ و مکه مکرمه
زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه پنجم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول (عربستان)
مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. فتح مکه
۲. پیامبر ﷺ و قریش
۳. صلح حدیبیه
۴. معراج پیامبر ﷺ قبل از هجرت

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- معراج پیامبر ﷺ قبل از هجرت
 - زمان و مکان معراج
 - در ماه رمضان سال دهم بعثت، پیامبر گرامی ﷺ سفر باشکوه خود را از خانه خواهرش، «امّ هانی» آغاز کرد.
 - معراج در قرآن
 - **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا. (اسراء، ۱)**

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۷۷ هـ

- این آیه به اسراء حضرت ﷺ که سیر شبانه از مکه به بیت المقدس بود، تصریح دارد و روایات متواتر از شیعه و اهل سنت نیز صریح در این است که از آنجا خداوند پیامبر خود را به آسمانها عروج داد.

○ اسراء و معراج در روایات

- ثُمَّ أُسْرِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَ حَمَلَهُ جَبْرَائِيلُ عَلَى الْبُرَاقِ فَأَتَى بِهِ بَيْتَ الْمَقْدِسِ وَ عَرَضَ عَلَيْهِ مَحَارِبَ الْأَنْبِيَاءِ وَ صَلَّى بِهِمْ وَ رَدَّهُ. (اعلام الوری، ج ۱، ص ۵۲)

- إِنْني لَمَّا بَلَغْتُ بَيْتَ الْمَقْدِسِ فِي مِعْرَاجِي إِلَى السَّمَاءِ وَجَدْتُ عَلَى صَخْرَتِهَا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ- مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيْدَتْهُ بُوْزِيرُهُ وَ نَصَرَتْهُ بُوْزِيرُهُ فَقُلْتُ لِحَبْرَتَيْهِ ﷺ مَنْ وَزِيرِي فَقَالَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ. (من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۷۴)

○ بازگشت به مکه

- فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ لِقُرَيْشٍ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أُسْرِيَ بِي إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَأَرَانِي آيَاتِ الْأَنْبِيَاءِ وَ مَنَازِلَهُمْ وَ إِنْني مَرَرْتُ بِبَعِيرٍ [بَعِيرٍ] لِقُرَيْشٍ فِي مَوْضِعٍ كَذَا وَ كَذَا وَ قَدْ أَضَلُّوا بَعِيرًا لَهُمْ فَشَرِبْتُ مِنْ مَائِهِمْ وَ أَهْرَقْتُ بَاقِي ذَلِكَ. (اعلام الوری، ج ۱، ص ۱۲۴)

● صلح حدیبیه

- پیامبر ﷺ در ماه ذی القعدة سال ششم هجرت به قصد عمره به سمت مکه حرکت کرد: خَرَجَ ﷺ فِي نَاسٍ كَثِيرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ يُرِيدُ الْعُمْرَةَ وَ سَاقَ مَعَهُ سَبْعِينَ بَدَنَةً. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۳۶۱)

- ممانعت قریش از ورود به مسجد الحرام در منطقه حدیبیه: فَبَعَثُوا (قریش) خَيْلًا لِيَصُدُّوهَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ كَانَ يَرَى أَنَّهُمْ لَا يُقَاتِلُونَهُ لِأَنَّهُ خَرَجَ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ. (اعلام الوری، ج ۱، ص ۲۰۳)

○ بیعت رضوان

- قَالَ لِأَصْحَابِهِ أَتُبَايَعُونِي عَلَى الْمَوْتِ فَبَايَعُوهُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ عَلَى أَنْ لَا يَفِرُوا مِنْهُ أَبَدًا. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۳۶۱)

- قبل از امضای صلح نامه، پیامبر ﷺ از مسلمانان در کنار درختی بیعت گرفت که در صورت بروز جنگ میان آنها و قریش، از پیامبر ﷺ دفاع کنند. این بیعت به بیعت رضوان یا بیعت شجره معروف است.

○ مفاد صلح حدیبیه

- كَتَبَ عَلَى النَّبِيِّ بِأَسْمِكَ اللَّهُمَّ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَهِيلُ بْنُ عَمْرٍو وَمَنْ مَعَهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۳۳۰)
- به مدت ده سال صلحی بین دو طرف برقرار شود و جنگی در کار نباشد.
- مسلمانان هر که را که بی اجازه قریش به مدینه آمد به نزد قریش پس بفرستند.
- اگر کسی از مسلمانان به نزد قریش رفت، قریش او را پس نخواهد فرستاد.
- هر دو طرف با هر قبیله‌ای که می‌خواهند، مختار به هم پیمانی‌اند.
- سپاه اسلام امسال را به مدینه بازمی‌گردد و سال بعد برای سه روز می‌تواند به مکه بیاید.

● فتح مکه

○ شکستن مفاد صلح نامه حدیبیه توسط مشرکان

- أَعَانَهُمْ كِنَانَةُ قُرَيْشٍ بِالْكَرَاعِ وَالسَّلَاحِ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۱۲۴)
- پس از جنگ موته و شهادت سه تن از فرماندهان لشکر اسلام، قریش تصمیم به توطئه گرفت و با توزیع اسلحه در میان قبیله بنی بکر، آنان را تشویق کرد به قبیله خزاعه حمله کنند.
- فَرَكِبَ عَمْرُو بْنُ سَالِمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَخَبَرَهُ الْخَبَرُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۵)
- قبیله خزاعه، رئیس خود، عمرو سالم را برای دادخواهی نزد پیامبر فرستاد.
- فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «حَسْبُكَ يَا عَمْرُو». ثُمَّ قَامَ فَدَخَلَ دَارَ مَيْمُونَةَ وَقَالَ: «أُسْكِبُوا لِي مَاءً» فَجَعَلَ يَغْتَسِلُ وَيَقُولُ: «لَا نَصْرَ لَنَا أَنْصُرُ بَنِي كَعْبٍ» (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۵)

○ مخفی بودن تصمیم رسول خدا ﷺ

- ثُمَّ اجْمَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَسِيرِ إِلَى مَكَّةَ وَقَالَ: اَللَّهُمَّ خُذِ الْعِيُونَ عَنْ قُرَيْشٍ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۵)
- پیامبر ﷺ تصمیم گرفته بود مکه را فتح کند، ولی تا لحظه حرکت، زمان، مسیر و مقصد سفر برای هیچ کس معلوم نبود.

○ زمان حرکت

■ وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حِينَ صَلَّى الْعَصْرَ لِلْيَلْتَيْنِ مَضَتَا مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۸)

■ روز دهم ماه رمضان سال هشتم هجرت، پیامبر ﷺ فرمان حرکت به سوی مکه را صادر فرمود و مردی به نام ابورهم غفاری را جانشین خود در مکه قرار داد.

○ پیامبر ﷺ در نزدیکی مکه

■ ثُمَّ سَارَ حَتَّى نَزَلَ مَرَّ الظُّهْرَانِ وَ مَعَهُ نَحْوُ مِنْ عَشْرَةِ آلَافٍ رَجُلٍ وَ نَحْوُ مِنْ أَرْبَعِمِائَةِ قَارِسٍ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۹)

■ پیامبر ﷺ در منطقه‌ای به نام مرالظهران که در چند کیلومتری مکه است، مستقر شد و به سربازان اسلام دستور داد در نقاط مرتفع آتش روشن کنند.

○ ملاقات ابوسفیان با پیامبر ﷺ

■ قَالَ الْعَبَّاسُ يُضْرَبُ وَاللَّهِ عُنُقُكَ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ أَوْ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ فَإِنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ لِرَسُولِ اللَّهِ تَلَجَّلَجَ بِهَا قُوهُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۹)

■ ابوسفیان بعد از ملاقات با رسول خدا ﷺ و دیدن عظمت اسلام به رسول خدا ﷺ ایمان آورد و در حالی که لکنت زبان داشت شهادتین را بر زبانش جاری کرد.

○ امان دادن رسول خدا به اهل مکه

■ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَ كَفَّ يَدَهُ فَهُوَ آمِنٌ وَ مَنْ جَلَسَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ وَ وَضَعَ سِلَاحَهُ فَهُوَ آمِنٌ ... مَنْ دَخَلَ دَارَ أَبِي سُفْيَانَ فَهُوَ آمِنٌ ... مَنْ أَعْلَقَ بَابَهُ فَهُوَ آمِنٌ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۹)

■ پیامبر ﷺ فرمود: ابوسفیان می‌تواند به مردم اطمینان دهد که هر کس ایمان بیاورد یا به محیط مسجدالحرام پناهنده شود یا سلاح به زمین بگذارد و بی‌طرفی خود را اعلام کند یا در خانه‌اش را ببندد یا به خانه ابوسفیان پناه برد از تعرض ارتش اسلام محفوظ خواهد ماند.

○ فتح مکه بدون جنگ

■ قَدْ عَاهَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْمُسْلِمِينَ أَنْ لَا يَقْتُلُوا مَكَّةَ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۲۳)

○ رسول خدا ﷺ در کعبه

- لَمْ يَدْخُلْهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَّا يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۳۸۰)
- پیامبر ﷺ با ورود به مکه و خواندن نماز در آن، کعبه را از وجود بت‌ها پاکسازی کرد و همگان را مورد عفو و بخشش خود قرار داد.

• پیامبر ﷺ و قریش

- خداوند از میان قریش، پیامبر خاتم حضرت محمد ﷺ را به نبوت برانگیخت، ولی آنان نه تنها به او ایمان نیاوردند بلکه در شمار سرسخت‌ترین دشمنانش درآمدند و افزون بر آزار و اهانت‌های سیزده‌ساله به او در مکه، جنگ‌های زیادی همچون جنگ بدر، احد و خندق را پس از هجرت پیامبر ﷺ به مدینه، علیه او به راه انداختند، ولی سرانجام در سال هشتم هجرت با فتح مکه همه قریشیان تسلیم شدند و اسلام آوردند.

تاریخ و سیره: جلسه یازدهم

موضوع: غزوات پیامبر ﷺ

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه هفتم (عریستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم (عریستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. غزوات با مشرکان
۲. غزوات با یهود
۳. غزوات و سرایا با رومیان
۴. پیامبر ﷺ و منافقان
 - مسجد ضرار
 - اذیت و آزار پیامبر ﷺ

مباحث کلیدی:

- ✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:
 - غزوه به جنگ‌هایی که به فرماندهی شخص پیامبر اکرم ﷺ بود، و جنگ‌هایی که حضرت در آن حضور نداشته «سریه» یا «بعث» نامیده شده است.

• غزوات با مشرکان

○ جنگ بدر

تاریخ نبرد: فَلَقِيَهُمْ عَلَى بَدْرٍ لِسَبْعِ عَشْرَةَ مِنْ رَمَضَانَ وَكَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ أُوَيْسٌ مَعَ مُصْعَبِ بْنِ عَمِيرٍ وَرَأَيْتُهُ مَعَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۶۸)

■ امداد الهی: أَمَدَّهُمُ اللَّهُ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَكَثَّرَ اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ فِي أَعْيُنِ الْكُفَّارِ وَقَلَّلَ الْمُشْرِكِينَ فِي أَعْيُنِ الْمُؤْمِنِينَ كَيْلًا يَفْشَلُوا وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ كَفًّا مِنْ تَرَابٍ وَرَمَاهُ إِلَيْهِمْ وَقَالَ شَهِتِ الْوُجُوهُ فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ أَحَدٌ إِلَّا اشْتَغَلَ بِفَرْكِ عَيْنَيْهِ. (قصص الأنبياء (للراوندي)، ج ۱، ص ۳۴۰)

- نتیجه جنگ: أَنْ قَتَلَ بَدْرَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ كَانُوا سَبْعِينَ رَجُلًا وَ الْأَسْرَى كَذَلِكَ. (السيرة النبوية، ج ۱، ص ۷۱۴) وَ اسْتَشْهَدَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ «يَوْمَ بَدْرٍ» أَرْبَعَةَ عَشَرَ رَجُلًا. (المعارف، ابن قتيبة الدينوري، ج ۱، ص ۱۵۷)

○ جنگ احد

- تاریخ: ثُمَّ كَانَتْ غَزْوُهُ أُحُدَ عَلَى رَأْسِ سَنَةِ مِنْ بَدْرِ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- تعداد اصحاب رسول خدا ﷺ: كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ سَبْعِمِائَةٍ وَ الْمُشْرِكُونَ أَلْفَيْنِ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- مشورت بر نحوه جدال با مشركان: وَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ أَنْ اسْتَشَارَ أَصْحَابَهُ وَ كَانَ رَأْيُهُ ﷺ أَنْ يُقَاتَلَ الرِّجَالُ عَلَى أَفْوَاهِ السَّكَاكِ وَ يُرْمَى الضَّعَفَاءُ مِنْ فَوْقِ الْبُيُوتِ فَأَبَوْا إِلَّا الْخُرُوجَ إِلَيْهِمْ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- پیمان شکنی منافقان: كَانُوا أَلْفَ رَجُلٍ فَلَمَّا كَانُوا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ انْخَدَلَ عَنْهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَثْلَثٍ النَّاسِ وَ قَالَ: وَاللَّهِ مَا نَذَرِي عَلَى مَا نَقُتِلُ أَنْفُسَنَا وَ الْقَوْمُ قَوْمُهُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- آرایش نظامی: أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُتَهَيِّئًا لِلْقِتَالِ وَ جَعَلَ عَلَى رَايَةِ الْمُهَاجِرِينَ عَلِيًّا ﷺ وَ عَلَى رَايَةِ الْأَنْصَارِ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ وَ قَعَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي رَايَةِ الْأَنْصَارِ ثُمَّ مَرَّ عَلَى الرِّمَاءِ وَ كَانُوا خَمْسِينَ رَجُلًا وَ عَلَيْهِمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُبَيْرٍ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- تأکید بر ماندن بر جبل رماء: فَوَعَظَهُمْ وَ ذَكَرَهُمْ وَ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اصْبِرُوا وَ إِنْ رَأَيْتُمُونَا يَخْطِفُنَا الطَّيْرُ فَلَا تَبْرَحُوا مَكَانَكُمْ حَتَّى أُرْسَلَ إِلَيْكُمْ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- پیروزی ابتدایی به رهبری رسول خدا ﷺ: وَ أَقَامَهُمْ عِنْدَ رَأْسِ الشُّعْبِ وَ كَانَتْ الْهَزِيمَةُ عَلَى الْمُشْرِكِينَ وَ حَسَّهُمُ الْمُسْلِمُونَ بِالسِّيُوفِ حَسًّا. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)
- دنیاطلبی مسلمانان: فَقَالَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُبَيْرٍ الْغَنِيمَةَ ظَهَرَ أَصْحَابُكُمْ فَمَا تَنْتَظِرُونَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ أَنْتَسِيتُمْ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَمَا أَنَا فَلَا أُبْرَحُ مَوْفِي الَّذِي

عَهْدَ إِلَيَّ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ مَا عَهْدَ فَتَرَكُوا أَمْرَهُ وَ عَصَوْهُ بَعْدَ مَا رَأَوْا مَا يُحِبُّونَ وَ أَقْبَلُوا عَلَى الْغَنَائِمِ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)

■ حمله خالد بن ولید: فَخَرَجَ كَمِينُ الْمُشْرِكِينَ عَلَيْهِمْ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فَأَنْتَهَى إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرِ فَقَتَلَهُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)

■ منقلب شدن جنگ به ضرر مسلمانان: ثُمَّ أَتَى النَّاسَ مِنْ أَذْبَاهِهِمْ وَ وَضَعَ فِي الْمُسْلِمِينَ السَّلَاحَ فَأَنْهَزُمُوا وَ صَاحَ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ قَتَلَ مُحَمَّدٌ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)

■ فرار کردن مسلمانان:

- إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ. (آل عمران، ۱۵۳)
- وَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُوهُمْ فِي أُخْرَاهُمْ أَيُّهَا النَّاسُ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ وَعَدَنِي النَّصْرَ فَإِلَى أَيْنَ الْفِرَارُ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۱۷۶)

■ رشادت و پایداری امیر المؤمنین (علیه السلام): قَالَ الصَّادِقُ (علیه السلام): فَتَنَظَرَ (رسول الله) فَإِذَا عَلِيٌّ (علیه السلام) إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ مَا لَكَ لَمْ تَلْحَقْ بِنَبِيِّ أَبِيكَ؟ فَقَالَ عَلِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ كُفِّرَ بَعْدَ الْإِسْلَامِ إِنَّ لِي بِكَ أَسْوَةً؟ فَقَالَ أُمَّا لَا فَاكْفِنِي هَؤُلَاءِ فَحَمَلَ عَلِيٌّ (علیه السلام) فَضْرَبَ أَوَّلَ مَنْ لَقِيَ مِنْهُمْ. فَقَالَ جَبْرِئِيلُ إِنَّ هَذِهِ لَهِيَ الْمَوَاسَاةُ يَا مُحَمَّدُ قَالَ إِنَّهُ مِنِّي وَ أَنَا مِنْهُ قَالَ جَبْرِئِيلُ وَ أَنَا مِنْكُمْ. (إعلام الوری ط - القديمة)، ص ۸۲)

○ جنگ احزاب (خندق)

■ تاریخ: ثُمَّ كَانَتْ غَزْوَةُ الْخَنْدَقِ وَ هِيَ الْأَحْزَابُ فِي شَوَّالِ سَنَةِ أَرْبَعٍ مِنَ الْهَجْرَةِ. (قصص الأنبياء (لرراوندی)، ج ۱، ص ۳۴۴)

■ تعداد لشکریان دشمن: كَانَتْ الْكُفَّارُ فِي حَرْبِ الْأَحْزَابِ عَشْرَةَ آلَافٍ رَجُلٍ وَ بَنُو قُرَيْظَةَ قَائِمُونَ بِنُصْرَتِهِمْ. (بحار الأنوار، ج ۱۸، ص ۶۷)

■ مشورت کردن با مسلمانان و پیشنهاد سلمان: لَمَّا اجْتَمَعَتِ الْأَحْزَابُ مِنَ الْعَرَبِ لِحَرْبِ الْخَنْدَقِ وَ اسْتَشَارَ النَّبِيُّ ﷺ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارَ فِي ذَلِكَ فَقَالَ سَلْمَانُ إِنَّ الْعَجَمَ إِذَا حَزَبَهَا أَمْرٌ مِثْلُ هَذَا اتَّخَذُوا الْخَنْدَاقَ حَوْلَ بُلْدَانِهِمْ وَ جَعَلُوا الْقِتَالَ مِنْ وَجْهِ وَاحِدٍ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ يَفْعَلَ مِثْلَ مَا قَالَ سَلْمَانُ. (بحار الانوار، ج ۱۸، ص ۳۲)

- پیش‌بینی رسول خدا ﷺ: قال سلمان: أَمَّا الْأَوَّلَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ عَلَيَّ بِهَا الْيَمْنَ وَ أَمَّا الثَّانِيَةُ فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ بِهَا عَلَيَّ الشَّامَ وَ الْمَغْرِبَ وَ أَمَّا الثَّالِثَةُ فَإِنَّ اللَّهَ فَتَحَ بِهَا عَلَيَّ الْمَشْرِقَ. (إعلام الوری بأعلام الهدی (ط - القديمة)، ص ۹۱)
- محاصره مدینه: أَقَامُوا مَكَانَهُمْ بِضْعًا وَ عَشْرِينَ لَيْلَةً لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمْ حَرْبٌ إِلَّا الرَّمْيُ بِالنَّبْلِ وَ الْحَصَى. (قصص الأنبياء (للراوندي)، ج ۱، ص ۳۴۴)
- تمام ایمان در برابر تمام کفر
- پیامبر اکرم ﷺ: بَرَزَ الْإِسْلَامُ كُلَّهُ إِلَى الْكُفْرِ كُلِّهِ. (إقبال الأعمال، ج ۱، ص ۴۶۷)
- پیامبر اعظم ﷺ: لَضَرْبَةُ عَلَيَّ يَوْمَ الْخُنْدَقِ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ الثَّقَلَيْنِ. (إقبال الأعمال، ج ۱، ص ۴۶۷)
- امداد الهی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَ تَكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا. (احزاب، ۹)
- فرار مشرکان: فَقَامَ أَبُو سُفْيَانَ إِلَى رَاحِلَتِهِ ثُمَّ صَاحَ فِي قُرَيْشِ النَّجَاءَ النَّجَاءَ ثُمَّ فَعَلَ عَيْيَنُهُ بَنُ حِصْنٍ مِثْلَهَا وَ فَعَلَ الْحَارِثُ بْنُ عَوْفٍ مِثْلَهَا وَ ذَهَبَ الْأَحْزَابُ. (إعلام الوری (ط - القديمة)، ص ۹۳)

○ غزوه حنین

- زمان وقوع: سال هشتم هجرت بعد از فتح مکه
- تعداد لشکریان: وَ هُوَ أَنَّ هَوَازِنَ جَمَعَتْ لَهُ جَمْعًا كَثِيرًا ... فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ فِي ثَلَاثِينَ مِنْ مَكَّةَ وَ عَشْرَةَ آلَافٍ كَانُوا مَعَهُ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۱۶۴)
- نزول آیه: فَقَالَ أَحَدُ أَصْحَابِهِ لَنْ نُغْلِبَ الْيَوْمَ مِنْ قَلَّةٍ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ: «لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَ ضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ» (توبه، ۲۵)
- (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۱۶۴)
- فرار مسلمان‌ها: فَلَمَّا التَقُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ لَمْ يَلْبَثُوا حَتَّى انْهَزَمُوا بِأَجْمَعِهِمْ فَلَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَّا عَشْرَةٌ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۱۵۵)
- رشادت‌های امیرالمؤمنین (علیه السلام): وَلَمَّا قَتَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (علیه السلام) أَبَا جَرُولَ وَ خَذَلَ الْقَوْمَ لِقَتْلِهِ وَ ضَعَ الْمُسْلِمُونَ سَبُوقَهُمْ فِيهِمْ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ (علیه السلام) يَقْدُمُهُمْ حَتَّى قَتَلَ أَرْبَعِينَ رَجُلًا مِنَ الْقَوْمِ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۱۵۵)

- امداد الهی: نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْبَغْلَةِ ثُمَّ قَبَضَ قَبْضَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اسْتَقْبَلَ بِهِ وُجُوهَهُمْ وَ قَالَ شَهِتَ الْوُجُوهَ فَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْهُمْ إِنْسَانًا إِلَّا مَلَأَ عَيْنَيْهِ تُرَابًا بِتِلْكَ الْقَبْضَةِ فَوَلَّوْا مُدْبِرِينَ فَاتَّبَعَهُمُ الْمُسْلِمُونَ فَكَتَلُوهُمْ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۳۲)

• غزوات با یهود

○ جنگ بنی النضیر

- زمان: این واقعه در سال چهارم هجرت اتفاق افتاد.
- تصمیم به ترور پیامبر ﷺ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَشَى إِلَى كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ يَسْتَقْرِضُهُ، فَقَالَ مَرْحَبًا بِكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ وَ أَهْلًا فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَ أَصْحَابُهُ. فَقَامَ كَأَنَّهُ يَصْنَعُ لَهُمْ طَعَامًا وَ حَدَّثَ نَفْسَهُ أَنَّ يَقْتُلَ رَسُولَ اللَّهِ. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۱۶۳)
- خبردار شدن پیامبر ﷺ از کید یهودیان: فَنَزَلَ جَبْرِئِيلُ فَأَخْبَرَهُ بِمَا هُمْ بِهِ الْقَوْمُ مِنَ الْعَدْرِ فَقَامَ كَأَنَّهُ يَقْضِي حَاجَةً وَ عَرَفَ أَنَّهُمْ لَا يَقْتُلُونَ أَصْحَابَهُ وَ هُوَ حَيٌّ فَأَخَذَ الطَّرِيقَ نَحْوَ الْمَدِينَةِ. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۱۶۳)
- دستور به ترک دیارشان به مدت سه روز: ثُمَّ بَعَثَ مُحَمَّدٌ بْنُ مَسْلَمَةَ إِلَيْهِمْ يَأْمُرُهُمُ بِالرَّحِيلِ وَ الْجَلَاءِ عَنْ دِيَارِهِمْ وَ أَمْوَالِهِمْ وَ أَمَرَهُ أَنْ يُؤَجِّلَهُمْ فِي الْجَلَاءِ ثَلَاثَ لَيَالٍ. (بحار الأنوار، ج ۲۰، ص ۱۶۳)

○ غزوه بنی قریظه

- چرایی: بنی قریظه به خاطر کمک به مشرکان در جنگ احزاب پیمانی را که با پیامبر ﷺ بسته بودند، شکستند.
- محاصره بنی قریظه: فَحَاصَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَمْسًا وَ عَشْرِينَ لَيْلَةً. (سعد السعود، ج ۱، ص ۱۳۹)
- گردن نهادن به حکم نماینده رسول خدا ﷺ: حَتَّى نَزَلُوا عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَحَكَمَ فِيهِمْ بِقَتْلِ الرِّجَالِ وَ سَبْيِ الدَّرَارِيِّ وَ النِّسَاءِ وَ قِسْمَةِ الْأَمْوَالِ. (إعلام الوری (ط - القديمة)، ص ۹۴)

○ غزوه خیبر

- تاریخ: أَنَّهَا كَانَتْ أَوَّلَ سَنَةِ سَبْعٍ مِنَ الْهَجْرَةِ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۲۱)
- تعداد یهودیان: حَاصَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَضْعًا وَ عَشْرِينَ لَيْلَةً وَ بِخَيْرٍ أَرْبَعَةَ عَشَرَ أَلْفَ يَهُودِيٍّ فِي حُصُونِهِمْ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَفْتَتِحُهَا حِصْنًا حِصْنًا. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۲۱)

■ سخت‌ترین دژ: وَ كَانَ مِنْ أَشَدِّ حُصُونِهِمْ وَ أَكْثَرَهَا رِجَالًا الْقُمُوصُ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۲۱)

■ فرماندهی محبوب‌ترین فرد: فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ رَايَةَ الْمُهَاجِرِينَ فَقَاتَلَ بِهَا ثُمَّ رَجَعَ مِنْهُمْ ثُمَّ أَخَذَهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنَ الْغَدِ فَرَجَعَ مِنْهُمْ مَرَّاً يُجِبُّ النَّاسَ وَ يُجِبُّونَهُ حَتَّى سَاءَ رَسُولَ اللَّهِ ذَلِكَ فَقَالَ لَأَعْطِينَ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلًا كَرَارًا غَيْرَ قَرَارٍ يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لَا يَرْجِعُ حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَى يَدِهِ. (إعلام الوری ط - القديمة، ص ۱۰۰)

■ رضایت خدا و رسولش از امیرالمؤمنین (علیه السلام): فَخَرَجَ عَلَيَّ يَتَلَقَّاهُ فَقَالَ قَدْ بَلَغَنِي نَبُؤُكَ الْمَشْكُورُ وَ صَنِيعُكَ الْمَذْكُورُ قَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ وَ رَضِيتُ أَنَا عَنْكَ فَبَكَ عَلَيَّ (علیه السلام) فَقَالَ لَهُ مَا يُبْكِيكَ يَا عَلِيٌّ قَالَ فَرَحًا بِأَنَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ عَنِّي رَاضِيَانِ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۲۲)

■ فتح فدک: قَالَ (رسول الله ﷺ) يَا عَلِيٌّ قُمْ ... فَبَعَثَ بِهِ إِلَى فِدْكِ فَصَالَحَهُمْ عَلَى أَنْ يَحْقِنَ دِمَاءَهُمْ فَكَانَتْ حَوَائِطُ فِدْكِ لِرَسُولِ اللَّهِ خَاصًّا خَالِصًا. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۰۸)

■ اعطای فدک به فاطمه (علیه السلام): فَنَزَلَ جَبْرِئِيلُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَأْمُرُكَ أَنْ تُؤْتِيَ دَوِي الْقُرْبَى حَقَّهُ فَقَالَ يَا جَبْرِئِيلُ وَ مَنْ قَرَابَاتِي وَ مَا حَقُّهَا قَالَ فَاطِمَةُ فَأَعْطَاهَا حَوَائِطُ فِدْكِ وَ مَا لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ فِيهَا قَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَاطِمَةَ (علیه السلام) وَ كَتَبَ لَهَا كِتَابًا. (إعلام الوری ط - القديمة، النص، ص ۱۰۱)

• غزوات و سرایا با رومیان

○ سریه موته

■ تاریخ: كَانَتْ غَزْوَةُ مُؤْتَةَ فِي جُمَادَى مِنْ سَنَةِ ثَمَانٍ بَعَثَ جَيْشًا عَظِيمًا. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۲)

■ فرماندهی لشکر: أَمَرَ عَلَى الْجَيْشِ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ ثُمَّ قَالَ فَإِنْ أُصِيبَ زَيْدٌ فَجَعْفَرُ فَإِنْ أُصِيبَ جَعْفَرُ فَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَإِنْ أُصِيبَ فَلْيَرْتَضِ الْمُسْلِمُونَ وَاحِدًا. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۲)

■ فرونی دشمن: أَنَّ هِرَقْلَ مَلِكَ الرُّومِ قَدْ نَزَلَ بِمَأْرَبَ فِي مِائَةِ أَلْفٍ مِنَ الرُّومِ وَ مِائَةِ أَلْفٍ مِنَ الْمُسْتَعْرِبَةِ. (بحار الأنوار، ج ۲۱، ص ۵۵)

- **تعداد لشکر مسلمانان:** فَتَهِيتُوا وَ هُمْ ثَلَاثَةُ آلَافٍ حَتَّى بَلَغُوا جُمُوعَ الرُّومِ بِقَرْيَةٍ مِنْ قُرَى الْبَلْقَاءِ يُقَالُ لَهَا شَرْفٌ ثُمَّ انْحَاَزَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى مُؤْتَةِ قَرْيَةٍ فَوْقَ الْأَحْسَاءِ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۳)
- **شهادت جعفر:** أُصِيبَ يَوْمَئِذٍ جَعْفَرٌ وَ بِهِ خَمْسُونَ جِرَاحَةً خَمْسٌ وَ عِشْرُونَ مِنْهَا فِي وَجْهِهِ. (المناقب، ج ۱، ص ۲۰۵)
- **مزد شهادت جعفر:** إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لِجَعْفَرٍ جَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّةِ. (إعلام الوری، ج ۱، ص ۲۱۳)

○ غزوه تبوك

نفوذ اسلام در عربستان و فتوحات درخشان پشت دشمنان اسلام را به لرزه می انداخت و روم آن روز تنها حریف زورمند ایران بود که نیروی نظامی بزرگی داشت و از فتوحاتی که در نبرد با ایران نصیبش شده بود سخت مغرور بود. در سال نهم ارتش روم مجهز به آخرین نمونه از سلاح های آن روز در نوار مرزی شام مستقر شدند و قبایل مرزنشینی چون عامله و غسان به آنان پیوستند. این خبر به گوش پیامبر ﷺ رسید و حضرت چاره ای جز اینکه با لشکری عظیم پاسخ متجاوزان را بدهند. سپاه اسلام، سرانجام در سال نهم هجری به سرزمین تبوک گام نهاد، اما اثری از سپاه روم نبود. گویا سران روم از افزونی سپاه اسلام و شهادت و فداکاری کم نظیر آنان که نمونه کوچک آن را در نبرد موده دیده بودند، آگاهی یافته و صلاح دیده بودند سپاه خویش را به داخل کشور بازگردانند و چنین وانمود کنند که هرگز فکر حمله ای نبودند. پیامبر ﷺ بعد از مشورت با افراد عالی رتبه نظامی تصمیم گرفت سپاه اسلام را برای تجدید قوا به مدینه بازگرداند. مسلمانان به هدف خود که رعب و هراس افکندن در دل رومیان بود رسیده بودند، و این هراس تا مدت ها آنان را از فکر حمله و تشکیل سپاه بازمی داشت.

• پیامبر ﷺ و منافقان

- قال النبی ﷺ: إِنِّي لَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي مُؤْمِنًا وَلَا مُشْرِكًا أَمَّا الْمُؤْمِنُ فَيَمْنَعُهُ اللَّهُ بِإِيمَانِهِ وَ أَمَّا الْمُشْرِكُ فَيُخْزِيهِ اللَّهُ وَ يَقْمَعُهُ بِشْرِكِهِ وَ لَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ كُلَّ مُنَافِقٍ حَلَوِ اللِّسَانِ يَقُولُ مَا تَعْرِفُونَ وَ يَفْعَلُ مَا تُنْكِرُونَ لَيْسَ بِهِ خَفَاءٌ. (بحار الأنوار، ج ۳۳، ص ۵۸۱)

○ اقدامات منافقان در احد: كَانُوا أَلْفَ رَجُلٍ فَلَمَّا كَانُوا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ انْخَدَلَ عَنْهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَثْلَثٍ النَّاسِ وَقَالُوا وَاللَّهِ مَا نَدْرِي عَلَى مَا نَقْتُلُ أَنْفُسَنَا وَالْقَوْمَ قَوْمَهُ. (قصص الأنبياء (للاوندی)، ج ۱، ص ۳۴۱)

○ عبدالله بن ابی در روز احد: قَالَ اِحْدِ الْمُسْلِمِينَ: وَيْلَكَ! ارْجِعْ يَسْتَغْفِرْ لَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. قَالَ: وَاللَّهِ مَا أَتَّبِعِي أَنْ يَسْتَغْفِرَ لِي. (تاریخ طبری، ج ۲، ص ۱۷۳)

○ پیوند منافقان و یهودیان: فَلَمَّا سَمِعَ الْمُنَافِقُونَ مَا يَرَادُ بِإِخْوَانِهِمْ وَأَوْلِيَائِهِمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أَرْسَلُوا إِلَيْهِمْ فَقَالُوا لَهُمْ إِنَّا مَعَكُمْ مَحِيانًا وَمِمَّا تَنَا إِن فُوتِلْتُمْ فَلَكُمْ عَلَيْنَا النَّصْرُ وَإِنْ أَخْرَجْتُمْ لَمْ نَتَخَلَّفْ عَنْكُمْ. (تاریخ بیهقی، ج ۳، ص ۱۱۸)

○ منافقان و جنگ احزاب: كَانَ مُحَمَّدٌ يَعِدُنَا أَنْ نَأْكُلَ كُنُوزَ كِسْرَى وَقَيْصَرَ، وَأَحَدَنَا الْيَوْمَ لَا يَأْمَنُ عَلَى نَفْسِهِ أَنْ يَذْهَبَ إِلَى الْغَائِطِ. (سیره ابن هشام، ج ۲، ص ۲۲۲)

○ فتنه ابن ابی در مریسیح: وَاللَّهِ، مَا صِرْنَا وَجَلَابِيبُ فُرَيْشٍ هَذِهِ إِلَّا كَمَا قَالَ الْقَائِلُ «سَمَنْ كَلَبَكَ يَأْكُلُكَ». (واقدی، ج ۲، ص ۲۱۶)

○ فتنه جویی منافقان در جنگ تبوک: وَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ: لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ فَاتَّزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: (قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ). (تاریخ بیهقی، ج ۵، ص ۲۱۴)

○ حدیث منزلت در شأن جانشین پیامبر ﷺ در مدینه: فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ زَعَمَ الْمُنَافِقُونَ أَنَّكَ إِذَا خَلَفْتَنِي تَسْتَقِلُّنِي وَتُخَفُّ مِنِّي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَذَبُوا، وَلَكِنِّي خَلَفْتُكَ لِمَا تَرَكْتَ وَرَأَيْتُ فَارْجِعْ، فَاخْلُفْنِي فِي أَهْلِي وَأَهْلِكَ أَلَّا تَرْضَى يَا عَلِيٌّ أَنْ تَكُونَ مِنِّي مِمَّنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي، فَارْجِعْ إِلَى الْمَدِينَةِ وَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِسَفَرِهِ. (تاریخ بیهقی، ج ۵، ص ۲۲۰)

○ فتنه جویی در زمان گم شدن نافع رسول خدا ﷺ: وَكَانَ فِي رَحْلِهِ زَيْدٌ، وَكَانَ مُنَافِقًا فَقَالَ زَيْدٌ: لَيْسَ مُحَمَّدٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَيُخْبِرُكُمْ خَبَرَ السَّمَاءِ وَهُوَ لَا يَدْرِي أَمْرَ نَاقَتِهِ. (تاریخ بیهقی، ج ۵، ص ۲۳۲)

○ نقشه قتل پیامبر ﷺ: لَمَّا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ مَكَرَ بِهِ أَتَانَسٌ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَاتَّيَمَرُوا أَنْ يَطْرَحُوهُ مِنْ عَقَبَةِ فِي الطَّرِيقِ. (واقدی، ج ۳، ص ۱۰۴۲)

○ مسجد ضرار

- در خواست از پیامبر ﷺ جهت اقامه نماز در حال رفتن به غزوه تبوک:
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنِّي عَلَى جَنَاحِ سَفَرٍ وَحَالٍ شُغْلٍ، وَلَوْ قَدِمْنَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَتَيْنَاكُمْ.
(واقدي، ج ۳، ص ۱۰۴۲)
- نزول آیه: لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَيَّ التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ. (توبه، ۱۰۷)
- دستور تخریب: قَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ الْعَجَلَانِيَّ، وَمَالِكَ بْنَ الدَّخْشَمِ السَّالِمِيَّ، فَقَالَ: انْطَلِقَا إِلَى هَذَا الْمَسْجِدِ الظَّالِمِ أَهْلُهُ فَأَهْدِمَاهُ ثُمَّ حَرِّقَاهُ! (واقدي، ج ۳، ص ۱۰۴۲)

تاریخ و سیره: جلسه دوازدهم

موضوع: سیره اخلاقی و تربیتی پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام
زمان اجرا در همه کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه پنجم (عربستان)
مکان اجرا: مکه
سرفصل‌ها:

۱. اخلاق و سیره فردی
۲. اخلاق و سیره اجتماعی
۳. اخلاق و سیره خانوادگی
۴. اخلاق و سیره عبادی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اخلاق و سیره فردی

○ با توجه به اینکه خداوند مبدأ و منبع همه خوبی‌های عالم است و خیر و برکت جز از او نمی‌رسد، پس ارتباط با خدا؛ یعنی ارتباط با منبع خیر. علاوه بر این، انسان ذاکر همواره خویشتن را در پرتو نور خدا می‌بیند و از گزند هر شر و فساد در امان می‌ماند. اخلاق و سیره فردی، می‌توان به «انس با قرآن»، «اخلاص»، «اعتدال»، «توکل»، «تسلیم و رضا»، «زهد و ساده‌زیستی»، «عزت نفس»، «کار و تلاش» و «نظم و انضباط» اشاره کرد.

• اخلاق و سیره اجتماعی

○ حسن معاشرت به عنوان اولین صفت اخلاقی می‌توان بیان کرد مهم‌ترین رسالت انبیا و اولیای الهی را تزکیه نفوس و تربیت و تزکیه انسان‌ها بیان می‌کند که لازمه‌اش آراسته بودن خود انبیا و اولیای الهی به صفات اخلاقی است و در این

راستا، چند نمونه از برخورد زیبای آنان را در خانواده و میان مردم و حتی با مخالفان بیان کرد:

- گروهی از طایفه جهنیه میهمان امام صادق علیه السلام شدند. چون وقت رفتن فرارسید، امام، زاد و توشه راه و عطایایی به آنان بخشید، ولی به خدمتگزارانش فرمود: «از آنان کناره بگیرد و کمکشان نکنید». مهمانان، بار خود را بستند و آماده رفتن شدند. برای وداع، خدمت امام رسیدند و عرض کردند: «ای پسر پیامبر! بسیار نیکو میهمان داری کردی، ولی چرا به خدمتگزارانت دستور دادی ما را کمک نکنند؟» امام پاسخ داد: «ما اهل بیتی هستیم که هیچ گاه میهمان را برای رفتن یاری نمی‌رسانیم». (سیره اخلاقی معصومین علیهم السلام، ص ۱۲۰).
- می‌توان صفات دیگری از اخلاق اجتماعی با عناوین «رأفت و مهربانی»، «تواضع»، «عفو و گذشت»، «غیرت اسلامی»، «روابط اجتماعی»، «خدمت به مردم»، «حمایت از محرومان» و «مشکل‌گشایی و حفظ وحدت» نام برد.

• اخلاق و سیره خانوادگی

- همدلی با خانواده
اِنَّ اَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَحْتَبِطُ وَ يَسْتَقِي وَ يَكْنُسُ وَ كَانَتْ قَاطِمَةُ عليها السلام تَطْحَنُ وَ تَعْجِنُ وَ تَخْزِرُ. (بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۵۱)

○ همسر داری

وفاداری پیامبر صلی الله علیه و آله به حضرت خدیجه علیها السلام، مثال‌زدنی است.

○ مهمان‌نوازی

سلمان فارسی نقل می‌کند: به خانه پیامبر خدا صلی الله علیه و آله رفتم، بالشی که مخصوص خودش بود پشت من قرار داد و این رفتار را با مهمانان دیگر هم داشت. برای آنان زیرانداز می‌انداخت. به‌خصوص اگر خویشاوند بودند، تکریم بیشتری روا می‌داشت. به روایت امام صادق علیه السلام روزی یکی از خواهران رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله به محضر آن حضرت رسید. چون نگاه پیامبر به او افتاد، خیلی خوشحال شد، ردای خود را زیر او پهن کرد و او را روی آن نشانده، با او به گفتگو مشغول شد و شادمانی نشان داد. چون آن زن برخاست و رفت، برادرش آمد. اما پیامبر صلی الله علیه و آله

نسبت به او عنایت و تکریم کمتری داشت. وقتی علت را پرسیدند فرمود: برای آنکه آن خواهر نسبت به پدرش مهربان‌تر از آن برادر بود.

○ هدیه برای خانواده

یکی از راه‌های مهم ایجاد عطوفت و مهربانی بین اعضای خانواده و جلب قلوب، هدیه دادن است که حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «الْهَدِيَةُ تَجْلِبُ الْمَحَبَّةَ». (مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۲۰۷)

○ تأمین هزینه زندگی

امیرمؤمنان علیه السلام با کار و تلاش و حفر چاه و درختکاری و احداث باغ در منطقه ینبع در اطراف مدینه توانست سرمایه فراوانی به دست بیاورد؛ هزار برده آزاد کند و برای عمه‌ها و خاله‌های خود خانه بخرد و زنان و فرزندان خود را آبرومندانه اداره کند. (نامه ۲۴ نهج البلاغه)

○ ایجاد آرامش در خانواده

امام باقر علیه السلام سفارش می‌کند که در خانواده هم احسان و نیکی و خوش رفتاری لازم است و هم اینکه این خوش رفتاری را به بهترین وجه ممکن ابراز کردن؛ لذا می‌فرماید: «مَنْ حَسَنَ بِرَهُ بِأَهْلِهِ زَيْدٌ فِي عُمُرِهِ؛ هر کس با روشی نیکو و پسندیده به همسر و فرزندان خود نیکی کند عمرش طولانی می‌شود.» (عوالم العلوم، ج ۲۰، ص ۸۳۸)

• اخلاق و سیره عبادی

○ زهد و عبادت

زهد امام مجتبی علیه السلام در زمان خود از همه مردمان، بیشتر بود. پیاده به سفر حج می‌رفت و گاهی با پای برهنه راه می‌پیمود. هرگاه از مرگ و نشور و گذشتن بر صراط یاد می‌کرد، می‌گریست و چون عرض اعمال را بر حق تعالی یاد می‌کرد، ناله سر می‌داد و بی‌هوش می‌شد؛ چون به نماز می‌ایستاد، بندهای بدنش می‌لرزید به جهت اینکه خود را در مقابل پروردگار خود می‌دید.

○ اقامه نماز

شیخ حر عاملی روایت کرده که امام حسن علیه السلام در اهتمام به نماز اول وقت سفارش فراوانی نموده و فرموده‌اند: «امْتَحِنُوا شَيْعَتَنَا عِنْدَ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ كَيْفَ مُحَافَظَتُهُمْ عَلَيْهَا» (وسائل الشیعة، ج ۴، ص ۱۱۴)

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هجری

○ اهتمام به روزه

در حدیث قدسی آمده است: الصَّوْمُ لِي وَ أَنَا أُجْزِي بِهِ. (تهذیب الأحکام، ج ۴، ص ۱۵۲)

○ انس با قرآن

امامان علیهم السلام به قرآن بسیار اهمیت می دادند و نه تنها خود با این کتاب آسمانی مأنوس بودند و مرتب قرآن می خواندند، بلکه مردم را نیز به این عبادت والا دعوت می کردند.

○ دعا

هنگام خشکسالی، به همراه برادرش امام حسین علیه السلام برای استسقا و طلب باران، دست به دعا برداشتند که با تمام شدن دعای آن دو بزرگوار، باران آمد که همه جا را شاداب کرد و مردم از شدت و سختی خشکسالی نجات یافتند.

○ زیارت

لَقَدْ حَجَّ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَمْسًا وَعِشْرِينَ حَجَّةً مَاشِيًا وَإِنَّ النَّجَائِبَ لَتُقَادُ مَعَهُ. (بحار الأنوار، ج ۴۴، ص ۱۹۳)

تاریخ و سیره: جلسه سیزدهم

موضوع: واپسین ایام حیات پیامبر ﷺ

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هفتم (عربستان)

مکان اجرا: مکه / پس از ایام تشریق و اتمام اعمال حج

سرفصل‌ها:

۱. حجة الوداع

○ خطبه پیامبر ﷺ در منا (حدیث ثقلین)

○ غدیر خم و بیعت با امام علی علیه السلام

۲. رحلت پیامبر ﷺ

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• اهمیت و جایگاه مسجدالحرام در آموزه‌های اسلامی

○ مسجدالحرام مشهورترین و مقدس‌ترین مسجد در جهان اسلام است که کعبه،

قبله مسلمانان، عظمت خاصی به آن بخشیده است. از مسجدالحرام پانزده بار در

قرآن با نام‌های مختلفی یاد شده است.

○ مَسْعَى: فاصله میان دو کوه صفا و مروه که حاجیان در آن، عمل سَعی را انجام

می‌دهند، امروزه مسعی چندطبقه دارد؛ مسعی جزو مسجدالحرام نیست و احکام

مسجد را ندارد.

• حجة الوداع

○ واپسین حج پیامبر ﷺ: این رسول الله ﷺ اقام بالمدينة عشر سنين لم يحج ثم أنزل الله عز وجل عليه: «وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ». (حج، ۲۷)

○ آموزش به مسلمانان: فَاجْتَمِعُوا لِحَجِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ إِنَّمَا كَانُوا تَابِعِينَ يَنْظُرُونَ مَا يُؤْمَرُونَ بِهِ فَيَتَّبِعُونَهُ أَوْ يَصْنَعُ شَيْئًا فَيَصْنَعُونَهُ. (بحار الأنوار، ج ۹۶، ص ۹۴)
○ ملحق شدن امیرالمؤمنین علی علیه السلام به رسول خدا ﷺ: امیر مؤمنان علیه السلام که در سفر یمن به سر می برد با ۱۲ هزار نفر در مکه به پیامبر ﷺ ملحق شد: وَ قَدِمَ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ الْيَمَنِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَ هُوَ هِمَّةٌ. (الكافی، ج ۴، ص ۲۴۶)

○ حرکت پیامبر ﷺ به سمت عرفات: فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَ أَصْحَابُهُ مُهْلِينَ بِالْحَجِّ حَتَّى أَتَى مِنْى فَصَلَّى الظُّهْرَ وَ الْعَصْرَ وَ الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ وَ الْفَجْرَ ثُمَّ غَدَا وَ النَّاسُ مَعَهُ. (الكافی، ج ۴، ص ۲۴۶)

○ حرکت به سوی مزدلفه: فَوَقَفَ النَّاسُ حَتَّى وَقَعَ الْفَرْصُ فُرْصَ الشَّمْسِ ثُمَّ أَفَاضَ وَ أَمَرَ النَّاسَ بِالِدَّعَةِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْمُزْدَلِفَةِ وَ هُوَ الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ وَ الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَ إِقَامَتَيْنِ ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى صَلَّى فِيهَا الْفَجْرَ. (الكافی، ج ۴، ص ۲۴۶)
○ حرکت به سمت منی: فَلَمَّا أَضَاءَ لَهُ النَّهَارُ أَفَاضَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مِنْى فَرَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ وَ كَانَ الْهَدْيُ الَّذِي جَاءَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرْبَعَةً وَ سِتِّينَ أَوْ سِتَّةً وَ سِتِّينَ وَ جَاءَ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِأَرْبَعَةٍ وَ ثَلَاثِينَ أَوْ سِتَّةً وَ ثَلَاثِينَ فَنَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سِتَّةً وَ سِتِّينَ وَ نَحَرَ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَرْبَعًا وَ ثَلَاثِينَ بَدَنَةً. (الكافی، ج ۴، ص ۲۴۶)

○ خطبه پیامبر ﷺ در منا و بیان حدیث ثقلین: فَلَمَّا كَانَ آخِرُ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَنْزَلَ اللَّهُ: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ» (نصر، ۱)، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نُعِيتَ إِلَيَّ نَفْسِي، ثُمَّ نَادَى الصَّلَاةَ جَامِعَةً فِي مَسْجِدِ الْخَيْفِ فَاجْتَمَعَ النَّاسُ فَحَمِدَ اللَّهُ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ ... أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي تَارِكُ فِيكُمْ الثَّقَلَيْنِ، قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الثَّقَلَانِ قَالَ كِتَابُ اللَّهِ وَ عِرَّتِي أَهْلُ بَيْتِي، فَإِنَّهُ قَدْ نَبَّأَنِي اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ، أَنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضِ. (تفسير القمی، ج ۱، ص ۱۷۱)

○ حرکت پیامبر ﷺ به سمت مدینه

- غدیر خم و بیعت با امام علی (علیه السلام): مراسم حج به پایان رسید: مسلمانان، اعمال حج را از پیامبر ﷺ آموختند. در این هنگام، پیامبر گرامی ﷺ تصمیم گرفت، که مکه را به عزم مدینه ترک گوید. فرمان حرکت صادر گردید.
- دستور الهی نرسیده به جحفه: «بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ» (مائده، ۶۷)
- خطبه پیامبر ﷺ در غدیر خم: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ احِبَّ مَنْ احَبَّهُ وَ ابْغِضْ مَنْ ابْغَضَهُ وَ انْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اخْذِلْ مَنْ خَذَلَهُ وَ ادِرِ الْحَقَّ مَعَهُ حَيْثُ دَارَ» (کافی، ج ۴، ص ۲۴۷)

• رحلت پیامبر ﷺ

○ بیماری پیامبر ﷺ

پس از وفات پیامبر ﷺ، زهرا (علیها السلام) به اصرار عایشه، آنان را از حقیقت گریه و لبخند آگاه ساخت و فرمود: پدرم در نخستین بار مرا از مرگ خود مطلع نمود و اظهار کرد که من از این بیماری بهبودی نمی‌یابم. برای همین جهت به من، گریه و ناله دست داد، ولی بار دیگر به من گفت که تو نخستین کسی هستی که از اهل بیت من، به من ملحق می‌شوی. این خبر به من نشاط و سرور بخشید، فهمیدم که پس از اندکی به پدر ملحق می‌گردم.

○ در آغوش وصی

امیرمؤمنان (علیه السلام)، در یکی از خطبه‌های خود به این مطلب تصریح کرده و می‌فرماید: «وَلَقَدْ قَبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَ أَنَّ رَأْسَهُ لَعَلَى صَدْرِي... وَ لَقَدْ وُلِّيتُ غُسْلَهُ ﷺ وَ الْمَلَائِكَةُ أَعْوَانِي...» بحار الأنوار، ج ۲۲، ص ۵۴۰

○ آخرین جمله

گروهی از محدثان نقل می‌کنند پیامبر ﷺ در آخرین لحظات زندگی خود فرمود: «لا، مع الرفیق الاعلی». گویا فرشته وحی او را در موقع قبض روح، مخیر ساخته است که بهبودی یابد و بار دیگر به این جهان بازگردد یا پیک الهی، روح او را قبض کند و به سرای دیگر بشتابد.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۹۷ هـ

○ روز رحلت

روح مقدس و بزرگ آن سفیر الهی، نيمروزِ دوشنبه در بيست و هشتم صفر، سال ۱۱ هجری به آشیان خلد پرواز نمود.

○ اميرالمؤمنين عليه السلام مأمور غسل

اميرمؤمنان عليه السلام بدن مطهر پيامبر صلى الله عليه وآله را غسل داد و کفن کرد؛ زیرا پيامبر صلى الله عليه وآله فرموده بود که نزديک‌ترين فرد مرا غسل خواهد داد، و اين شخص جز علي عليه السلام کسی نبود.

○ آخرين ديدار

قال علي عليه السلام: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ انْقَطَعَ مَوْتِكَ مَا لَمْ يَنْقَطِعْ مَوْتِ غَيْرِكَ مِنْ النَّبُوءَةِ وَالْإِنْبَاءِ وَأَخْبَارِ السَّمَاءِ. (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۵)

فصل، هفتم:

تفسیر آیات حج

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۹۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آنها نوشته شده است.

اهداف آموزشی تفسیر آیات حج:

آشنا کردن زائران با اهمیت و نظام و ابعاد مختلف حج در قرآن کریم.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. تفسیر المیزان، علامه سید محمدحسین طباطبائی
۲. تفسیر نمونه، آیت الله ناصر مکارم شیرازی
۳. حج و عمره در قرآن و حدیث، محمد محمدی ری شهری، مشعر
۴. حج و حرمین شریفین در تفسیر نمونه، سید علی قاضی عسکر، مشعر
۵. درس نامه تفسیر آیات حج، محمد فاکر میبدی، مشعر
۶. درس گفتارهایی از تفسیر آیات حج، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی بعثه

توضیحات، رویکردها و روش ها در ارائه این بحث:

۱. با توجه به فرصت کوتاه و محدود جلسات، می توانید آیات منتخب از بخش های مختلف را ارائه کنید یا بخش هایی از سرفصل ها را انتخاب نمایید.
۲. در تفسیر، ابتدا آیات ترجمه و شأن نزول آن بیان و سپس ابعاد مختلف آن تبیین و توضیح داده شود.
۳. در تبیین و توضیح، از ورود به مسائل اختلافی و ادبی و تخصصی تفسیری اجتناب شود.
۴. در جلسه اول، نقش و اهمیت قرآن در حج و ضرورت انس و فهم آن توضیح داده شود؛ همچون مواردی که امام راحل (ره) تذکر داده اند: (صحیفه امام خمینی (ره)، ج ۲۰، ص ۹۱-۹۴).

تفسیر آیات حج: جلسه اول

موضوع: آیات فقهی حج

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. تشریع حج
۲. زمان حج
۳. مکان حج
۴. اعمال حج
۵. محرمات
۶. کفارات

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• تشریع حج

- وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ. (حج، ۲۷)
- وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. (آل عمران، ۹۷)
- سئل أبو عبد الله عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا. فَقَالَ عليه السلام: «مَا يَقُولُ النَّاسُ؟» قَالَ: فَقِيلَ لَهُ: الزَّادُ، وَ الرَّاحِلَةُ. قَالَ: فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: «قَدْ سئل أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ هَذَا فَقَالَ: هَلْكَ النَّاسُ إِذْنُ، لَئِنْ كَانَ مَنْ كَانَ لَهُ زَادٌ وَ رَاحِلَةٌ قَدَرَ مَا يَقُوتُ عِيَالَهُ، وَ يَسْتَعِينِي بِهِ عَنِ النَّاسِ، يَنْطَلِقُ إِلَيْهِ، فَيَسْلُبُهُمْ إِيَّاهُ، فَقَدْ هَلَكُوا». فَقِيلَ لَهُ: فَمَا السَّبِيلُ؟ فَقَالَ: «السَّعَةُ فِي الْأَمَالِ، إِذَا كَانَ يَحُجُّ بَعْضُ وَ يَبْقِي بَعْضًا يَقُوتُ بِهِ عِيَالَهُ، أَلَيْسَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ الزَّكَاةَ، فَلَمْ يَجْعَلْهَا إِلَّا عَلَى مَنْ يَمْلِكُ مِائَتِي دِرْهَمٍ؟» (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۶۶۳)

• زمان حج

- يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ. (بقره، ۱۸۹)
- الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ. (بقره، ۱۹۷)
- عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام، قَالَ: «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ: شَوَّالٌ وَ ذُو الْقَعْدَةِ وَ ذُو الْحِجَّةِ لَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَحُجَّ فِيهَا سِوَاهُنَّ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۴۲۶)
- وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ. (بقره، ۲۰۳)
- وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ. (حج، ۲۸)
- عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ: وَ يَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ، قَالَ: «أَيَّامُ الْعَشْرِ». وَ قَوْلُهُ: وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ، قَالَ: «أَيَّامُ التَّشْرِيقِ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۷۵)

• مکان حج

- وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ. (بقره، ۱۲۵)
- وَ طَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ. (حج، ۲۶)

• اعمال حج

- نماز طواف: وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى. (بقره، ۱۲۵)
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، قَالَ: «لَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يُصَلِّيَ رَكَعَتَيِ طَوَافِ الْفَرِيضَةِ إِلَّا خَلْفَ الْمَقَامِ، لِقَوْلِ اللَّهِ: وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى إِنْ صَلَّيْتَهُمَا فِي غَيْرِهِ فَعَلَيْكَ إِعَادَةُ الصَّلَاةِ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۳۲۶)
- سعى: إِنَّ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَ مَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ. (بقره، ۱۵۸)
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام - فِي حَدِيثِ حَجِّ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله: «أَنَّهُ عليه السلام بَعْدَ مَا طَافَ بِالْبَيْتِ وَ صَلَّى رَكَعَتَيْهِ، قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ، فَأَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ، وَ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا يَطْنُونُ أَنَّ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ شَيْءٌ صَنَعَهُ الْمَشْرُكُونَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ: إِنَّ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۳۶۳)

○ حلق و تقصیر: ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ. (حج، ۲۹)

- قَالَ أَبُو الْحَسَنِ الرضا عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَ لِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ ، قَالَ: «الْتَفَتُ: تَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَ طَرَحُ الْوَسَخِ، وَ طَرَحُ الْإِحْرَامِ عَنْهُ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۷۶)

○ وقوف در عرفات، مشعر و منا: فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ قَادُكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ... ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَقَاضَ النَّاسُ. (بقره، ۱۹۸ و ۱۹۹)

○ قربانی:

- لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ ... وَ الْبُذُنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ قَادُكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافً. (حج، ۳۶)
- فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ. (بقره، ۱۹۶)
- عن معاوية بن عمار، عن أبي عبد الله عليه السلام، في قوله: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ. قَالَ: «لِيَكُنْ كَبْشًا سَمِينًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَعِجْلًا مِنَ الْبَقَرِ، وَ الْكَبْشُ أَفْضَلُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَمَوْجُوءًا مِنَ الضَّأْنِ، وَ إِلَّا مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۴۲۳)

○ طواف:

- وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ. (حج، ۲۹)
- عن أبي عبد الله عليه السلام، في قول الله عز و جل: وَ لِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ، قَالَ: «طواف النساء». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۷۶)

● محرمات

○ مباشرت و دروغ و نزاع در حال احرام:

- فَلَا رَفَثَ وَ لَا فُسُوقَ وَ لَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ. (بقره، ۱۹۷)
- قال أبو عبد الله عليه السلام: إِذَا أَحْرَمْتَ فَعَلَيْكَ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَ ذِكْرِ اللَّهِ كَثِيرًا، وَ قَلَّةِ الْكَلَامِ إِلَّا بِخَيْرٍ، فَإِنَّ مِنْ تِمَامِ الْحَجِّ وَ الْعُمْرَةِ أَنْ يَحْفَظَ الْمَرْءُ لِسَانَهُ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ، كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ: فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَ لَا فُسُوقَ وَ لَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ. وَ أَلْفَتْ: الْجَمَاعُ، وَ الْفُسُوقُ: الْكُذْبُ وَ السَّبَابُ، وَ الْجِدَالُ: قَوْلُ الرَّجُلِ: لَا وَ اللَّهِ، وَ بَلَى وَ اللَّهِ، وَ اعْلَمْ أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا حَلَفَ ثَلَاثَ أَجْمَانٍ وَلَاءٌ فِي مَقَامٍ وَاحِدٍ وَ هُوَ

مُحْرِمٌ، فَقَدْ جَادَلَ، فَعَلَيْهِ دَمٌ يَهْرِيْقُهُ، وَ لِيَتَصَدَّقَ بِهِ، [وَ إِذَا حَلَفَ مِيْنًا وَاحِدَةً كَاذِبَةً
فَقَدْ جَادَلَ، وَ عَلَيْهِ دَمٌ يَهْرِيْقُهُ وَ يَتَصَدَّقُ بِهِ]. (البرهان فى تفسير القرآن، ج ۱،
ص ۴۲۷)

○ صيد در حال احرام:

- وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا. (مائده، ۲)
- لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ. (مائده، ۹۵)
- عن أبي عبد الله عليه السلام قَالَ: إِذَا أُحْرِمْتَ فَأَتَيْتَ قَتْلَ الدَّوَابِّ كُلِّهَا إِلَّا الْأَفْعَى وَ الْعَقْرَبَ وَ
الْفَارَةَ أَمَّا الْفَارَةُ فَإِنَّهَا تُوهِي السَّقَاءَ وَ تُحْرِقُ عَلَى أَهْلِ الْبَيْتِ، فَأَمَّا الْعَقْرَبُ فَإِنَّ النَّبِيَّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ مَدَّ يَدَهُ إِلَى الْحَجَرِ فَلَسَعَتْهُ عَقْرَبٌ فَقَالَ لَعَنَكَ اللَّهُ لَا بَرًّا
تَدْعِينِ وَ لَا فَاجِرًا، وَ الْحَيَّةُ إِذَا أَرَادَتْكَ فَاقْتُلْهَا، وَ إِنْ لَمْ تُرِدْكَ فَلَا تُرِدْهَا، وَ الْكَلْبُ
الْعَقُورُ وَ السَّبُعُ إِذَا أَرَادَكَ فَإِنْ لَمْ يُرِيدَكَ فَلَا تُرِدْهُمَا، وَ الْأَسْوَدُ الْعَدِرُ فَاقْتُلْهُ عَلَى كُلِّ
حَالٍ، وَ اِرْمِ الْعُرَابَ رَمِيًّا وَ الْحِدَاةَ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرِكَ. (تفسير نور الثقلين، ج ۱،
ص ۶۷۲)

● كفارات

- كفاره حلق پیش از قربانی: فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ
حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ
صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ. (بقره، ۱۹۶)

○ كفاره صيد در حال احرام:

- وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا
بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ.
(مائده، ۹۵)
- عن أبي عبد الله عليه السلام، قَالَ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ، قَالَ:
«فِي النَّعَامَةِ بَدَنَةٌ، وَ فِي حِمَارٍ وَ حَشٍ بَقَرَةٌ، وَ فِي الطَّيْرِ شَاةٌ، وَ فِي الْبَقَرَةِ بَقَرَةٌ». (البرهان
فى تفسير القرآن، ج ۲، ص ۳۶۴)

تفسیر آیات حج: جلسه دوم

موضوع: آیات مرتبط با اماکن و مشاعر

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. مکه و اسامی آن

۲. مسجدالحرام و اسامی آن

۳. کعبه

۴. مقام ابراهیم علیه السلام

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- مکه و اسامی آن

- بلد امین:

- وَ هَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ. (تین، ۳)

- عن أبي الحسن موسى بن جعفر، عن أبيه، عن آبائه عليهم السلام قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اخْتَارَ مِنَ الْبُلْدَانِ أَرْبَعَةً، فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: وَالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ * وَطُورِ سَيْنِينَ * وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ؛ التَّيْنُ: الْمَدِينَةُ، وَالزَّيْتُونُ: بَيْتُ الْمَقْدِسِ، وَطُورُ سَيْنِينَ: الْكُوفَةُ، وَهَذَا الْبَلَدُ الْأَمِينُ: مَكَّةُ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۵، ص ۶۹۲)

- بلد حرام: هَذِهِ الْبَلَدَةُ الَّتِي حَرَّمَهَا. (نمل، ۹۱)

- ام القرى: وَ لَتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا. (انعام، ۹۲)

- قریه:

- وَ قَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ. (زخرف، ۳۱)

■ الامام الحسن بن علي عليه السلام قَالَ: «قُلْتُ لِأبي عليٍّ بنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام: فَهَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَنْظُرُهُمْ إِذَا عَانَتْهُ وَ يَحَاجَّهُمْ؟ قَالَ: بَلَى، مِرَاراً كَثِيرَةً، مِنْهَا مَا حَكَى اللَّهُ مِنْ قَوْلِهِمْ: ... وَ قَالُوا لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرِيبَيْنِ عَظِيمٍ ... ثُمَّ قِيلَ لَهُ فِي آخِرِ ذَلِكَ: ... فَأَبْتَدَأَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ - وَ ذَكَرَ مَا طَلَبَهُ مِنْ مُحَمَّدٍ ﷺ وَ مَا أَجَابَهُ بِهِ - فَقَالَ: وَ أَمَّا قَوْلُكَ: لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرِيبَيْنِ عَظِيمٍ، أَلَوْلَيْدُ بْنُ الْمُغِيرَةِ مَكَّةَ، أَوْ عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ بِالطَّائِفِ. (البرهان في تفسير القرآن، ج ۴، ص ۸۵۸)

○ مسجد الحرام: ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ. (بقره، ۱۹۶)

○ حرم امن: أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا. (عنكبوت، ۶۷)

● مسجد الحرام و حکم آن

○ جنگ با مشرکان: وَ لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ. (بقره، ۱۹۱)

● کعبه

○ تاریخ کعبه

■ نخستین خانه: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَ هُدًى لِّلْعَالَمِينَ. (آل عمران، ۹۶)

■ بازسازی:

- وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْمَاعِيلُ. (بقره، ۱۲۷)

- وَ إِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ. (حج، ۲۶)

- عن أبي عبد الله عليه السلام قَالَ: لَمَّا بَلَغَ إِسْمَاعِيلُ مَبْلَغَ الرِّجَالِ أَمَرَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَبْنِيَ الْبَيْتَ فَقَالَ: يَا رَبِّ فِي أَيِّ بُقْعَةٍ؟ قَالَ: فِي بُقْعَةٍ الَّتِي أَنْزَلْتُ عَلَى آدَمَ الْقُبَّةَ، فَأَضَاءَ لَهَا الْحَرَمَ فَلَمْ تَزَلِ الْقُبَّةُ الَّتِي أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَلَى آدَمَ قَائِمَةً حَتَّى كَانَ أَيَّامُ الطُّوفَانِ أَيَّامُ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَلَمَّا غَرِقَتِ الدُّنْيَا رَفَعَ اللَّهُ تِلْكَ الْقُبَّةَ وَ غَرِقَتِ الدُّنْيَا إِلَّا مَوْضِعَ الْبَيْتِ، فَسَمَّى الْبَيْتَ الْعَتِيقَ، لِأَنَّهُ أُعْتِقَ مِنَ الْغَرَقِ، فَلَمَّا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِبْرَاهِيمَ أَنْ يَبْنِيَ الْبَيْتَ وَ لَمْ يَدْرِ فِي أَيِّ مَكَانٍ يَبْنِيهِ فَبَعَثَ اللَّهُ جَبْرِئِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَخَطَّ لَهُ مَوْضِعَ الْبَيْتِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْجَنَّةِ، وَ كَانَ الْحَجَرُ الَّذِي أَنْزَلَهُ اللَّهُ عَلَى

آدمَ أَشَدَّ بَيَاضاً مِنَ الثَّلْجِ، فَلَمَّا مَسَّهُ أُيْدِي الْكُفَّارِ سُودَ، فَبَنَى إِبْرَاهِيمُ الْبَيْتَ وَ نَقَلَ
إِسْمَاعِيلَ الْحَجَرَ مِنْ ذِي طُوًى، فَرَفَعَهُ فِي السَّمَاءِ تِسْعَةَ أَذْرُعَ، ثُمَّ دَلَّهُ عَلَى مَوْضِعِ
الْحَجَرِ فَاسْتَخَرَجَهُ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ وَضَعَهُ فِي مَوْضِعِهِ الَّذِي هُوَ فِيهِ الْآنَ، فَلَمَّا
بَنَى جَعَلَ لَهُ بَابَيْنِ، بَاباً إِلَى الْمَشْرِقِ وَ بَاباً إِلَى الْمَغْرِبِ، وَ الْبَابُ الَّذِي إِلَى الْمَغْرِبِ
يُسَمَّى الْمُسْتَجَارَ، ثُمَّ أُلْقِيَ عَلَيْهِ الشَّجَرُ وَ الْإِذْخِرُ، وَ عَلَّقَتْ هَاجِرٌ عَلَى بَابِهِ كِسَاءً كَانَ
مَعَهَا، وَ كَانُوا يَكْنُسُونَ تَحْتَهُ. (تفسير نور الثقلين، ج ١، ص ١٢٩)

■ قبله گاه:

- فَلَنُؤَلِّينَكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ. (بقره، ١٤٤)
- قال ابو محمد الحسن العسكري عليه السلام لَمَّا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله مَكَّةَ أَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ
يَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْبَيْتِ الْمُقَدَّسِ فِي صَلَوَتِهِ، وَ يَجْعَلَ الْكَعْبَةَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا إِذَا أُمِنَ، وَ إِذَا
لَمْ يَتِمَّكَانِ اسْتَقْبَلَ الْبَيْتَ الْمُقَدَّسَ كَيْفَ كَانَ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ
يَفْعَلُ ذَلِكَ طَوَّلَ مُقَامِهِ بِهَا ثَلَاثَةَ عَشْرَةَ سَنَةً، فَلَمَّا كَانَ بِالْمَدِينَةِ وَ كَانَ مُتَعَبِّدًا
بِاسْتِقْبَالِ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ اسْتَقْبَلَهُ وَ انْحَرَفَ عَنِ الْكَعْبَةِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سِتَّةَ عَشَرَ
شَهْرًا، وَ جَعَلَ قَوْمٌ مِنْ مَرَدَةِ الْيَهُودِ يَقُولُونَ، وَ اللَّهُ مَا نَدْرِي مُحَمَّدٌ كَيْفَ يُصَلِّي حَتَّى
صَارَ يَتَوَجَّهُ إِلَى قِبْلَتِنَا وَ يَأْخُذُ فِي صَلَوَتِهِ بِهَدْيِنَا وَ نُسْكِنَا، وَ اشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ
صلى الله عليه وآله لَمَّا اتَّصَلَ بِهِ عَنْهُمْ وَ كَرِهَ قِبْلَتَهُمْ، وَ أَحَبَّ الْكَعْبَةَ، فَجَاءَ جَبْرِئِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ
فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله: يَا جَبْرِئِيلُ لَوَدِدْتُ لَوْ صَرَفَنِي اللَّهُ عَنْ بَيْتِ الْمُقَدَّسِ إِلَى
الْكَعْبَةِ، فَقَدْ تَأَذَّيْتُ مِمَّا يَتَّصِلُ بِي مِنْ قِبَلِ الْيَهُودِ مِنْ قِبْلَتِهِمْ، فَقَالَ جَبْرِئِيلُ عَلَيْهِ
السَّلَامُ، فَاسْأَلْ رَبَّكَ أَنْ يُحَوِّلَكَ إِلَيْهَا فَإِنَّهُ لَا يَرُدُّكَ عَنْ طَلِبَتِكَ وَ لَا يُخَيِّبُكَ مِنْ بُغْيَتِكَ،
فَلَمَّا اسْتَتَمَّ دُعَاءَهُ صَعِدَ جَبْرِئِيلُ ثُمَّ عَادَ مِنْ سَاعَتِهِ فَقَالَ اقْرَأْ يَا مُحَمَّدٌ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ
وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُؤَلِّينَكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ
مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ. (تفسير نور الثقلين، ج ١، ص ١٣٣)

○ اوصاف كعبه

- مسجد الحرام: وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ. (بقره، ۱۵۰)
- بکبه:

- إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَ هُدًى لِّلْعَالَمِينَ. (آل عمران، ۹۶)
- عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: أَنَّ بَكَّةَ مَوْضِعُ الْبَيْتِ. (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۳۶۶)
- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَنَانٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام لِمَ سُمِّيَتِ الْكَعْبَةُ بَكَّةً؟ فَقَالَ: «لِبُكَاءِ النَّاسِ حَوْلَهَا وَ فِيهَا». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۶۵۷)
- بيت عتيق:
- وَ لِيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ. (حج، ۲۹)
- عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ: لِمَ سُمِّيَ الْبَيْتُ الْعَتِيقُ؟ قَالَ: «لِأَنَّهُ بَيْتٌ حُرٌّ عَتِيقٌ مِنَ النَّاسِ، وَ لَمْ يَمْلِكْهُ أَحَدٌ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۸۰)
- كعبه:

- جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ. (مائده، ۹۷)
- وَ رَوَى عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ لِمَ سُمِّيَتِ الْكَعْبَةُ كَعْبَةً؟ قَالَ: لِأَنَّهَا مُرَبَّعَةٌ، فَقِيلَ لَهُ: وَ لِمَ صَارَتْ مُرَبَّعَةً؟ قَالَ: لِأَنَّهَا بِحِذَاءِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَ هُوَ مُرَبَّعٌ، فَقِيلَ لَهُ، وَ لِمَ صَارَتْ الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ مُرَبَّعًا؟ قَالَ، لِأَنَّهَا بِحِذَاءِ الْعَرْشِ وَ هُوَ مُرَبَّعٌ فَقِيلَ لَهُ: وَ لِمَ صَارَ الْعَرْشُ مُرَبَّعًا؟ قَالَ. لِأَنَّ الْكَلِمَاتِ الَّتِي بُنِيَ عَلَيْهَا أَرْبَعٌ، وَ هِيَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ. (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۶۸۰)
- بيت: وَ مَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَ تَصْدِيَةً. (انفال، ۳۵)

• مقام ابراهيم عليه السلام

- فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ. (آل عمران، ۹۷)
- عَنْ ابْنِ سَنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَ هُدًى لِّلْعَالَمِينَ * فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ» مَا هَذِهِ الْآيَاتُ الْبَيِّنَاتُ؟ قَالَ: مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ حَيْثُ قَامَ عَلَى الْحَجَرِ فَأَثَرَتْ فِيهِ قَدَمَاهُ، وَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدُ وَ مَنْزِلُ إِسْمَاعِيلَ عليه السلام (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۳۶۷)

تفسیر آیات حج: جلسه سوم

موضوع: منافع و ابعاد سیاسی حج در قرآن
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه هشتم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. حج و مبارزه با کفر و شرک و طاغوت

- ممنوعیت ورود مشرکان به مسجدالحرام
- براءت از مشرکان
- مرکز قیام
- خانه امن

۲. منافع حج

- منافع اقتصادی
- منافع معنوی
- منافع امنیتی و سیاسی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• حج و مبارزه با کفر و شرک و طاغوت

○ ممنوعیت ورود مشرکان به مسجدالحرام:

- إِيْمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا تَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا. (توبه، ۲۸)
- عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): «لَنْ بَقِيَتْ لَأَخْرِجَنَّ الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۲، ص ۸۷۷)

○ براءت از مشرکان:

- أَنْ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ. (توبه، ۳)

- وَ قَدْ رَوَى عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام حَدِيثًا طَوِيلًا وَ رَوَى أَنَّهُ عليه السلام: لَمَّا نَادَى فِيهِمْ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ قَالَ الْمُشْرِكُونَ: نَحْنُ نَبْرَأُ مِنْ عَهْدِكَ وَ عَهْدِ ابْنِ عَمِّكَ. (تفسير نور الثقلين، ج ۲، ص ۱۸۷)

○ مرکز قیام:

- جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ. (مائده، ۹۷)
- فِي كِتَابٍ عَلَى الشَّرَائِعِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنَّ نَاسًا مِنْ هَؤُلَاءِ الْقَصَاصِ يَقُولُونَ: إِذَا حَجَّ رَجُلٌ حَجَّةً ثُمَّ تَصَدَّقَ وَ وَصَلَ كَانَ خَيْرًا لَهُ؟ فَقَالَ: كَذَبُوا لَوْ فَعَلَ هَذَا النَّاسُ لَتَعَطَّلَ هَذَا الْبَيْتُ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جَعَلَ هَذَا الْبَيْتَ قِيَامًا لِلنَّاسِ. (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۶۸۰)
- خانه امن: وَ إِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنًا. (بقره، ۱۲۵)

• منافع حج

○ منافع اقتصادی، منافع معنوی، منافع امنیتی و سیاسی:

- لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ. (حج، ۲۸)
- عَنْ الرَّبِيعِ بْنِ خُثَيْمٍ قَالَ: شَهِدْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ هُوَ يُطَافُ بِهِ حَوْلَ الْكَعْبَةِ فِي مَحْمِلٍ وَ هُوَ شَدِيدُ الْمَرَضِ، فَكَانَ كُلَّمَا بَلَغَ الرُّكْنَ الْيَمَانِي أَمَرَهُمْ فَوَضَعُوهُ بِالْأَرْضِ، فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ كُوَّةِ الْمَحْمِلِ حَتَّى يَجْرَهَا عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَقُولُ: ارْفَعُونِي فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ مَرَارًا فِي كُلِّ شَوْطٍ قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّ هَذَا يَشُقُّ عَلَيْكَ! فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ: لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ. فَقُلْتُ: مَنَافِعَ الدُّنْيَا أَوْ مَنَافِعَ الْآخِرَةِ؟ فَقَالَ: الْكُلُّ. (تفسير نور الثقلين، ج ۳، ص ۴۸۹)

تفسیر آیات حج: جلسه چهارم

موضوع: حج، اخلاق و معنویت در قرآن
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دهم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. حج و توحید
 - تعظیم خداوند
 - یاد خدا
 - خشوع و خضوع
۲. تعظیم شعائر
۳. زاد و توشه سفر معنوی حج
۴. عبادت
 - نماز
 - دعا
 - انجام مناسک به قصد قربت

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- حج و توحید
 - تعظیم خداوند: لَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ. (حج، ۲۸)
 - یاد خدا: فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا ... وَ اذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ. (بقره، ۲۰۰)

■ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ : فِي قَوْلِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى : « وَ أَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ » . قَالَ : أَيَّامُ التَّشْرِيقِ كَانُوا إِذَا قَامُوا مِنِّي بَعْدَ النَّحْرِ تَفَاحَرُوا ، فَقَالَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ : كَانَ أَبِي يَفْعَلُ كَذَا وَ كَذَا فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى : « فَإِذَا أَقْضَيْتُمْ مِنْ عَرَافَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا » . قَالَ : وَ التَّكْبِيرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ لِلَّهِ الْحَمْدُ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا هَدَانَا اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا رَزَقَنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ . (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۱۹۸)

○ خُشُوعٌ وَ خُضُوعٌ : وَ بَشَرِ الْمُخْتَبِينَ * الَّذِينَ إِذَا ذَكَرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ . (حج، ۳۴)

• تعظیم شعائر

○ ذَلِكَ وَ مَنْ يُعْظِمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ . (حج، ۳۲)

• زاد و توشه سفر معنوی حج

○ « وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى » . (بقره، ۱۹۷)

• عبادت

○ انجام مناسک به قصد قربت:

■ وَ أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ . (بقره، ۱۹۶)

■ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَدِينَةَ قَالَ : كَتَبْتُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَسَائِلَ بَعْضِهَا مَعَ ابْنِ بُكَيْرٍ وَ بَعْضُهَا مَعَ أَبِي الْعَبَّاسِ ، فَجَاءَ الْجَوَابُ بِإِمْلَائِهِ ... وَ سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ، « وَ أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ » ، قَالَ ، يَعْنِي بِتَمَامِهِمَا أَدَاءَهُمَا وَ اتِّقَاءَ مَا يَنْتَفِي الْمَحْرُمُ فِيهِمَا . (تفسير نور الثقلين، ج ۱، ص ۱۸۲)

تفسیر آیات حج: جلسه پنجم

موضوع: ابعاد اجتماعی حج در قرآن
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (عربستان)
مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. حج و جامعه

- تعلق خانه خدا به همه مردم
- تساوی حقوق حجاج
- دستگیری و گره‌گشایی از مسلمین
- وحدت
- خدمت‌رسانی به حجاج
- تجارت در حج

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• حج و جامعه

○ تعلق خانه خدا به همه مردم: جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ. (حج، ۲۵)

○ تساوی حقوق حجاج:

- سَوَاءُ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ. (حج، ۲۵)
- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: سَوَاءُ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ. فَقَالَ: «لَمْ يَكُنْ يَنْبَغِي أَنْ تُوضَعَ عَلَى دُورِ مَكَّةَ أَبْوَابٌ، لِأَنَّ لِلْحَاجِّ أَنْ يَنْزِلُوا مَعَهُمْ فِي سَاحَةِ الدَّارِ حَتَّى يَقْضُوا مَنَاسِكَهُمْ، وَإِنَّ أَوَّلَ مَنْ جَعَلَ لِدُورِ مَكَّةَ أَبْوَاباً مُعَاوِيَةُ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۶۸)

○ دستگیری و گره‌گشایی از مسلمین:

- فَكُلُّوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ. (حج، ۲۸)

- فَكُلُوا مِنْهَا وَاطْعَمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ. (حج، ۳۶)
- عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ تَنَاضُؤُهُ: فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاطْعَمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ ، قَالَ: «الْقَانِعُ: الَّذِي يَفْنَعُ بِمَا أُعْطِيَتْهُ، وَ الْمُعْتَرُّ: الَّذِي يَعْتَرِيكَ، وَ السَّائِلُ: الَّذِي يَسْأَلُكَ فِي يَدَيْهِ، وَ الْبَائِسُ: هُوَ الْفَقِيرُ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۳، ص ۸۸۵)

○ خدمت‌رسانی به حجاج:

- سِقَايَةُ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ (توبه، ۱۹)
- عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ: فِي وَصِيَّةٍ لَهُ: يَا عَلِيُّ إِنَّ عَبْدَ الْمُطَّلِبِ سَنَّ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خَمْسَ سُنَنِ أَجْرَاهَا اللَّهُ لَهُ فِي الْإِسْلَامِ، إِلَى قَوْلِهِ: وَ لَمَّا حَفَرَ زَمَزَمَ سَمَاهُ سِقَايَةَ الْحَاجِّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: «أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ» (تفسير نور الثقلين، ج ۲، ص ۱۹۳)

- عَنْ صَفْوَانَ ابْنِ يَحْيَى عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عَلَيْهِمَا السَّلَامُ: فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ: «أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ». نَزَلَتْ فِي حَمْرَةَ وَ عَلِيٍّ وَ جَعْفَرٍ وَ الْعَبَّاسِ وَ شَيْبَةَ أَنَّهُمْ فَخَرُوا بِالسَّقَايَةِ وَ الْحِجَابَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ ذِكْرُهُ: «أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ كَانَ عَلِيٌّ وَ حَمْرَةُ وَ جَعْفَرٌ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ) الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ (تفسير نور الثقلين، ج ۲، ص ۱۹۳)

○ تجارت در حج:

- لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ. (بقره، ۱۹۸)
- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): فِي قَوْلِ اللَّهِ: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ: «يَعْنِي الرِّزْقَ، إِذَا أَحَلَّ الرَّجُلُ مِنْ إِحْرَامِهِ وَ قَضَى نُسُكَهُ، فَلْيَشْتَرِ وَ لْيَبِيعْ فِي الْمَوْسِمِ». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۱، ص ۴۳۱)

فصل هشتم:

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی

تذکرات اجرایی:

۱. در صورت حضور معین در کاروان، این مبحث توسط ایشان ارائه شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، ۱۲۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آنها نوشته شده است.

اهداف آموزشی مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی:

آشناکردن زائران با بخشی از مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی، جهت ایجاد نشاط معنوی و حل تعارضات در سفر و راهبری حیات فردی و جمعی بر اساس ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. سبک زندگی اسلامی ایرانی، احمدحسین شریفی، مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا
۲. مهارت‌های گفتاری، جواد ایروانی، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
۳. درس‌نامه اصول ارتباطات و مخاطب‌شناسی، جمعی از نویسندگان، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
۴. مهارت‌های زندگی در حج، مسعود شکوهی، مؤسسه فرهنگی و هنری مشعر

توضیحات، رویکردها و روش‌ها در ارائه این بحث:

۱. اشاره به اینکه یکی از منافع اساسی حج، تمرین زندگی توحیدی و توشه برداشتن برای زندگی سالم بر اساس ارزش‌های اسلامی در طول حیات است، ضروری است.
۲. چون سفر حج، سفری جمعی در مدتی قابل توجه است، منشأ و محلی برای تراحم‌ها و تعارضات خواهد بود. اگر این تعارضات به‌درستی با کسب مهارت، حل نشود، منجر به تنش‌هایی خواهد شد که نشاط معنوی و آرامش را از زائران سلب می‌کند؛ لذا این درس، بیشتر به جنبه‌های کاربردی و عملی مهارت‌های زندگی جمعی در سفر و همچنین برگشت از سفر برای استمرار یک زندگی دینی است؛ لذا نباید به القای مفاهیم و سخنرانی بسنده کرد.
۳. در مقدمه این بحث، با استفاده از نگاه مقام معظم رهبری و امام راحل، به نقش حج در ساخت زندگی اسلامی اشاره شود، همانند جملات زیر:
«زندگی در آینه حج، یک سیر دائمی بلکه یک صیروت دائمی به سوی خداست، و حج، آن درس همیشه زنده عملی و سازنده است که اگر به

هوش باشیم راه‌ورسم زندگی ما را در صحنه‌ای عملی و روشن، ترسیم می‌کند. حج، کانون معارف اسلام و بیان‌کننده سیاست کلی اسلام برای اداره زندگی انسان است. آن‌گاه که ما چشم خرد و عبرت را بگشاییم، این وعده آسمانی، همه گستره زندگی فردی و اجتماعی ما را فرامی‌گیرد».

(مقام معظم رهبری، صحیفه حج، ج ۲، ص ۱۱۸)

۴. برای ارائه مباحث، از پاورپوینت‌های ارائه شده از سوی مدیریت امور آموزشی و فرهنگی که در اختیار است، استفاده کنید.

۵. یکی از انتظارات مهم زائران، به‌ویژه اقشار تحصیل‌کرده، استفاده معنوی از سفر حج است. این کار نیازمند کسب مهارت‌های لازم از خلال آموزش‌های ارائه شده می‌باشد. به همین منظور، بحث مدیریت معنویت‌افزایی در سفر از سرفصل‌های این درس قرار گرفته است. باتوجه‌به پاورپوینت‌های ارائه شده در بحث مهارت‌های مدیریت معنویت‌افزایی، این بحث را با اهتمام خاصی به‌ویژه برای فرهیختگان ارائه کنید. در صورت تشخیص، می‌توانید این مباحث را برای فرهیختگان به‌صورت جداگانه و تفصیلی نیز ارائه کنید.

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه اول

موضوع: اهمیت و جایگاه سبک زندگی در اسلام
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. انواع سبک زندگی
۲. اسلام و سبک زندگی
 - جامعیت اسلام
 - توأمان بودن دین و دنیا در اسلام

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- انواع سبک زندگی
 - تعریف سبک زندگی:

مجموعه‌ای از رفتارهای فردی یا اجتماعی است که متأثر از باورها و ارزش‌های پذیرفته‌شده، امیال فردی، محیط اجتماعی و شرایط اقلیمی، وجهه غالب رفتار فرد، گروه یا جامعه شده باشد.
 - تنوع سبک زندگی:
 - سبک زندگی غربی: نماد سبک زندگی اندیشه اومانیستی
 - سبک زندگی اسلامی: نماد سبک زندگی توحیدی
 - علل و عوامل تنوع و اختلاف سبک زندگی:
 - اختلاف در انسان‌شناسی
 - اختلاف در هدف غایی زندگی
 - اختلاف در راه و شیوه دستیابی به هدف غایی
 - اختلاف در سطح ایمان
 - راه‌های ایجاد سبک زندگی مطلوب؛ تقویت آموزش همگانی
 - اصلاح ساختارها

- استفاده از رسانه‌های جمعی
- اصلاح سیستم اطلاع‌رسانی
- مراوده با ملل و جوامع دیگر
- ترویج عزت فرهنگی
- اصلاح قوانین
- برخورد جدی با مجرمان
- تربیت از راه معرفی الگوها
- بازنگری در شیوه‌های ایجاد و افزایش رفتار مطلوب
- خودشناسی و تقویت شخصیت

• اسلام و سبک زندگی

اسلام به‌عنوان یک مکتب، سیستمی است که دارای زیرسیستم‌های متعدد اجتماعی، اخلاقی، تربیتی، اقتصادی و سیاسی می‌باشد؛ سبک زندگی، اعم از ابعاد مادی و معنوی است.

سبک زندگی، همه حوزه‌های رفتاری را اعم از فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، تربیتی و اخلاقی را شامل می‌شود.

دستورالعمل‌های اخلاقی و حقوقی و فقهی دین در واقع به‌منظور ارائه الگویی از زیست دینی و خداپسندانه است.

دستورالعمل‌هایی که در حوزه پوشش، خوراک، آرایش، رفتار با خانواده، رفتار با همسایگان، رفتار با هم‌کیشان و غیر هم‌کیشان و تعاملات و ارتباطات بین‌الادیانی و بین‌المذهبی در دین مطرح شده است، همگی برای ساختن سبک زندگی دینی است.

انسان مسلمان به‌طور طبیعی مدلی را که بیشترین بندگی در آن اشراب شده باشد و بیشترین هماهنگی را با دستیابی به قرب الهی داشته باشد در زندگی فردی و اجتماعی خود مطلوب می‌داند.

اسلامی بودن آداب و توحیدی بودن شیوه زندگی به این معناست که سبک زندگی بتواند بستر ساز عبودیت الهی در حیات انسان باشند.

به این ترتیب، آداب اسلامی عمدتاً آداب بندگی است؛ یعنی جلوه‌های ظاهری عبودیت و تصویر توحید در ظواهر انسان.

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه دوم

موضوع: مهارت مدیریت زمان

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

مقابله با تنبلی و استفاده از زمان در:

- عبادت
- امور زندگی
- خانواده

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

○ امام کاظم (علیه السلام): اجْتَهِدُوا فِي أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ؛ سَاعَةً لِمُنَاجَاةِ اللَّهِ وَ سَاعَةً لِمُحَافَاةِ الْمَوْتِ وَ سَاعَةً لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ وَ الثَّقَاتِ الَّذِينَ يَعْرِفُونَكُمْ عِيُوبَكُمْ وَ يَخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةً تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ وَ بِهَذِهِ السَّاعَةِ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ سَاعَاتٍ. (تحف العقول، ص ۴۰۹)

• مهم‌ترین اصول مدیریت زمان:

۱. هدف‌گذاری
۲. برنامه‌ریزی
 - اگر با کارهای کوچک خود را خسته کنید، زندگی خود را به کارهای کوچکی که اهمیتی زیادی ندارند پر می‌کنید و هیچگاه وقت کافی و مفید برای کارهای بزرگ و مهم نخواهید داشت.
 - اگر برنامه نداشته باشید، جزئی از برنامه دیگران قرار خواهید گرفت.
۳. اولویت‌بندی کارها
 - تقسیم‌بندی کارها به: غیر مهم / مهم / مهم / اهم

- اهداف انسان نیز به سه گروه: کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت
- کارهای غیر مهم به معنای امور زائد نیست، بلکه گاهی امور روزمره انسان است.
- ۴. صرفه‌جویی در وقت
- ۵. خلوت داشتن
- سعی کنید در تمام ساعات شبانه‌روز، ساعتی که کار کمتری است، لحظاتی را برای تفکر، برنامه‌ریزی، کار با خود و خلوت با خود انتخاب کنید و با استفاده از این زمان ارتباط با خویش، اولویت‌های کاری خود را معلوم سازید و چک‌لیست‌های روزانه، ماهانه و سالانه خود را بررسی، ارزیابی و تکمیل نمایید.
- ۶. توجه به دو وظیفه فعلی
- ۷. استراحت‌های کوتاه و منظم
- استراحت‌های منظم در حکم توقف‌ها و فرصت‌های تنفسی هستند که می‌توانند در شما تجدید قوا نموده و شما را برای یک کار طولانی و سنگین، همواره آماده نگه‌دارند.
- ۸. نظم و انضباط
- پیامدهای نظم: ۱. کاهش استرس و ایجاد آرامش ۲. ایجاد تعادل بیشتر ۳. الگوبرداری دیگران ۴. پیشرفت در زندگی.
- تقید به نماز اول وقت، یکی از بهترین شیوه‌های نظم‌بخشی به زمان و زندگی است.

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه سوم

موضوع: سبک زندگی اجتماعی ۱

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

- مهارت کنترل خشم و پرخاشگری
- تقویت صبر و بردباری

مباحث کلیدی:

- ✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:
 - تعریف خشم؛ خشم (غضب) یکی از هیجاناتی است که به طور طبیعی تجربه می‌کنیم.
 - هیجان، احساس یا حالت انفعالی که معمولاً با واکنش بدنی درونی (مانند متورم شدن رگ‌ها) و بیرونی (مانند قرمز شدن چشم) است.

• مراتب تحول خشم

- ۱- خشم: یک تجربه هیجانی
- ۲- خصومت: خشم + ادراک موضوع
- ۳- پرخاشگری: خشم + ادراک موضوع + رفتار
- مستندات آیات و روایات:

■ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ أَلَّا تَرَوْنَ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنَيْهِ وَانْتِفَاحِ أَوْدَاجِهِ. (بجاء الأنوار، ج ۷۰، ص ۲۷۲)

■ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي تَالِبٍ: الْحِدَّةُ (الغضب) ضَرْبٌ مِنَ الْجُنُونِ. (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۵)

• راهبردهای مدیریت خشم

- ۱- مهارت‌گری نفس و مدیریت خشم (کظم غیظ):
 - مدیریت خشم در موقعیت
- ۲- خویش‌دار شدن در خشم (حلم):
 - مدیریت خشم به عنوان صفت (بالارفتن آستانه پرخاشگری)
 - حلم، نتیجه به کارگیری مستمر گام‌های هفت‌گانه مدیریت خشم است

• مستندات راهبردهای دوجویی

- كَظَمَ الرجلُ غِيظَه: اجتزعه. (لسان العرب، ابن منظور، ج ۱۲، ص ۵۱۹)
- ما مِنْ جَرَعَةٍ أَعْظَمُ أَجْرًا عِنْدَ اللَّهِ، مِنْ جَرَعَةٍ غِيْظٍ كَظَمَهَا عَبْدٌ ابْتِغَاءَ وَجهِ اللَّهِ. (صحيح ابن ماجه، ۳۳۹۶)
- مِنْ أَحَبِّ السَّبِيلِ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ جُرْعَتَانِ: جُرْعَةُ غِيْظٍ تَرُدُّهَا بِحِلْمٍ، وَجَرَعَةُ مُصِيبَةٍ تَرُدُّهَا بِصَبْرٍ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۰)
- اقدامات مدیریت موقعیتی خشم:
- اقدام اول: اصلاح باورهای زمینه‌ساز خشم (آگاهی)
- اقدام دوم: تعهد به خود برای مدیریت پرخاشگری (مشارطه)
- ۱- فهرست کردن معایب و مزایای پرخاشگری
- ۲- نوشتن تعهدنامه
- ۳- نصب تعهدنامه در موقعیت‌های مختلف
- اقدام سوم: شناسایی راه‌اندازهای بدنی خشم (مراقبه بدنی)
- اقدام چهارم: تغییر شرایط بدنی یا محیط فیزیکی
- اقدام پنجم: شناسایی تخیلات محرک خشم (مراقبه فکری)
- اقدام ششم: جایگزین کردن تخیلات محرک خشم با افکار سازنده (مراقبه فکری)
- اقدام هفتم: ابراز سازنده خشم
- ۱. انتخاب زمان و مکان مناسب بیان خشم؛ شرط: مسلط بودن به وضعیت خود.
- ۲. توصیف عینی و دقیق رفتار آزارنده طرف مقابل (زمانی که چنین رفتاری با من شد خیلی ناراحت شدم).
- ۳. بیان احترام‌آمیز احساس خشم با کلمات و جملات مناسب (من از این موضوع خیلی ناراحت هستم).
- ۴. بیان فکر ایجادکننده احساس خشم (چرا من خشمگین شدم؟ چون فکر کردم...)
- ۵. پذیرش مسئولیت فکر و احساس خود (من فکر کردم که ... به این دلیل عصبی شدم).
- ۶. بیان مشخص درخواست (دوست دارم در این موقعیت با من این‌گونه برخورد کنید).

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه چهارم

موضوع: سبک زندگی اجتماعی (۲)

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه هشتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

- مهارت کنترل استرس و مقابله با بحران

مباحث کلیدی:

- ✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:
 - تعریف و ماهیت استرس؛ استرس (stress) فشار روانی یا بدنی‌ای است که توسط شرایط، حوادث، یا تجربه‌های جسمانی، هیجانی، اجتماعی، اقتصادی یا شغلی و به‌طور کلی در پی هرگونه تغییر در وضعیت زندگی ایجاد می‌شود.
 - فرایند بازگشت فرد به کارکرد طبیعی پس از یک رویداد استرس‌زا یا تجربه ناراحت‌کننده اطلاق می‌گردد.

• ارکان استرس و فشار روانی

- احساس و تلقی فشارزا بودن عامل بیرونی
- احساس غیرقابل کنترل یا سخت بودن مدیریت آن
- محاسبه و ارزیابی فرد از موقعیت و ناخوشایند بودن آن

• برخی از نشانه‌های استرس

الف: برخی از نشانه‌های جسمانی

- انقباض عضلانی
- درد ناحیه پشت، گردن
- تنفس نامنظم و نفس‌نفس‌زدن
- تپش قلب
- بی‌قراری و به خود پیچیدن

- لرزش
- سرگیجه
- خستگی
- دل‌درد و حالت آشوب در شکم
- سوءهاضمه
- حالت تهوع
- بی‌خوابی
- زخم معده
- افزایش حساسیت به صدا
- سردی دست‌ها و پاها
- ب: برخی از نشانه‌های شناختی
 - عدم تمرکز حواس و فراموش کاری
 - ناتوانی در به یادآوری وقایع اخیر
 - ناتوانی در یادگرفتن اطلاعات جدید
 - داشتن افکار معیوب – دور باطل (داشتن وسواس فکری)
 - دودلی – تردید
- ج: برخی از نشانه‌های هیجانی
 - دلهره و دل‌شوره
 - وحشت و حملات ناشی از آن
 - احساس تحت ستم بودن و آزرده‌گی داشتن
 - پرخاشگری
 - احساس گناه
- تاب‌آوری
 - تاب‌آوری (resilience) به فرایند بازگشت فرد به کارکرد طبیعی پس از یک رویداد استرس‌زا یا تجربه ناراحت‌کننده اطلاق می‌گردد. افراد تاب‌آور چهار خصیصه اصلی دارند:

- کفایت اجتماعی
- مهارت‌های حل مسئله
- دارای کنترل درونی
- هدفمندی و خوش‌بینی به آینده
- شیوه‌های مقابله با استرس
 - راهکارهای شناختی
 - امتحان دانستن مشکلات و سختی‌ها
 - خداوند نسبت به نیازها آگاه است
 - موقت دانستن مشکلات
 - پاداش اخروی برای تحمل مشکلات
 - نظر خداوند بهترین مصلحت انسان
 - نتیجه‌بخش بودن تغافل و عفو
 - تنش‌زدایی
 - راهکارهای ذهنی (تصویرسازی ذهنی)
 - راهکارهای بدنی (آب‌درمانی / ماساژدرمانی)
 - راهکارهای ذهنی - بدنی (تنش‌زدایی عضلانی)
- مقابله با استرس در سفر حج
 - در موقعیت‌هایی که مشکل یا معضلی رخ می‌دهد نظیر خراب شدن اتوبوس، گم کردن راه، دیر رسیدن به مکه (میقات جحفه)، به وجود آمدن مشکلات مسکن، تغذیه و نظایر آن:
 - حفظ آرامش خود
 - اقدام برای حفظ آرامش حجاج و آرامش‌بخشی
 - ارائه مشاوره به مدیر برای خروج از موقعیت بحران
 - طرف دعوا نشدن در زمان وقوع مشکلات
 - تقویت و افزایش روحیه معنوی حجاج
 - ارائه راه‌حل فقهی و شرعی در صورت نیاز

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه پنجم

موضوع: مهارت‌های معنوی و بهداشت روانی
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دهم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. مهارت معنویت‌افزایی در سفرهای حج و زیارت
۲. مهارت تقویت بهداشت روانی و بدنی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• مهارت معنویت‌افزایی در سفرهای حج و زیارت

○ چیستی معنویت

- معنوی و معنویت به هرآنچه که شامل یا مربوط به معنی و روح باشد گفته می‌شود و مقابل ظاهری و مادی است.
- امروزه معنویت در این معانی به کار برده می‌شود: تمرکز، ایجاد خلأ، آرامش حاصل از تأمین نیازهای مادی، معنای زندگی و هدفمندی آن و غیره.
- **تعریف برگزیده از معنویت:** حالت نورانی ملکوتی و باطنی است که در اثر بندگی و اطاعت از دستورات خداوند و دوری از پلیدی‌ها در انسان ایجاد می‌شود.

- معنویت در آموزه‌های برگرفته از قرآن و مکتب اهل بیت علیهم‌السلام اشاره به توانایی ارتباط معنوی و عرفانی و ابراز فقر و وابستگی و استمداد از خدای متعال در قالب ذکر، دعا، نیایش، توسل و مانند آن دارد: **يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ**. (فاطر، ۱۵)

○ عوامل معنویت

- مربی، مبلغ و استاد
- زائر
- همراهان
- فضا و مکان
- زمان
- امکانات

• مهارت تقویت بهداشت روانی و بدنی

○ ریشه رذایل اخلاقی

- غفلت: وَ لَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَ الْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا فَقَّهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا سَمْعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ. (اعراف، ۱۷۹)

■ هم‌نشینی نامطلوب

- امام صادق علیه السلام: أُولَى النَّاسِ بِالتَّهْمَةِ مَنْ جَالَسَ أَهْلَ التَّهْمَةِ. (مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۳۱۳)
- امام علی علیه السلام: مُجَالَسَةُ أَهْلِ الْهَوَى مَنَسَاةٌ لِلْإِيمَانِ وَ مُحَضَّرَةٌ لِلشَّيْطَانِ. (نهج البلاغه، خ ۸۶)

■ پرهیز از رفتارهای سبک

- امام علی علیه السلام: كُنْ فِي الْمَلَأْ وَ قَوْرًا وَ فِي الْخَلَأْ ذَكُورًا. (غرر الحکم، ج ۱، ص ۵۲۹)
- بِالْوَقَارِ تَكْتَرُ الْهَيْبَةُ. (غرر الحکم، ج ۱، ص ۲۹۶)
- مِنْ تَوَقَّرَ وَ قَرَّ. (غرر الحکم، ج ۱، ص ۵۷۵)

○ گام اول در معرفت افزایی: خودشناسی و خودسازی

- خودشناسی (همه چیز از توجه به خود و معرفت نفس آغاز می‌شود): قَالَ عَلِيٌّ علیه السلام: عَجِبْتُ لِمَنْ يَنْشُدُ ضَالَّتَهُ وَ قَدْ أَضَلَّ نَفْسَهُ فَلَا يَطْلُبُهُ. (غرر الحکم، ص ۴۶۰)
- توجه به خودسازی

■ بهره‌بردن از عمر: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَ اكْفِنِي مَا يَشْغَلُنِي الْاهْتِمَامُ بِهِ، وَ اسْتَعْمِلْنِي بِمَا تَسْأَلُنِي عَدَا عَنْهُ، وَ اسْتَفْرِغْ أَيَّامِي فِيَمَا خَلَقْتَنِي لَهُ. (صحیفه سجادیه، ص ۹۲)

■ مراقبت بر خورد و خوراک

■ خدمت به دیگران

■ گذشت و مردم‌داری: وَ سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ. (آل عمران، ۱۳۳-۱۳۴)

■ پرهیز از گناه

■ حفظ اعمال

• راهکارهای معنویت‌افزایی

○ بهره‌بردن از فضا و مکان: إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامٍ دَهْرَكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَّا فَتَعْرَضُوا لَهَا بِكَثْرَةِ الاسْتِعْدَادِ. (عوالی اللئالی، ج ۴، ص ۱۱۸)

○ تمرین دنیا‌گریزی: قُلِ اللَّهُ تُمَّ ذَرَهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ (انعام، ۹۱)

○ بهره‌بری از فرصت‌ها: إِضَاعَةُ الْفُرْصَةِ غُصَّةٌ. (غررالحکم، ص ۲۹۰)

○ توجه به امام عصر (عج): امیر الحاج امام عصر (عج) و زمان را به یاد داشته باشید و از طرف ایشان زیارت کنید و صدقه بدهید و برای ظهورشان دعا کنید.

○ توجه به اسرار حج

○ رفع و دفع تعلقات راز همه عبادات

○ برنامه تلاوت قرآن

■ توجه به قرائت قرآن و نکته‌های سازنده قرآنی: امام خمینی (ره): با قرآن این کتاب معرفت آشنا شو گرچه با قرائت آن، و راهی از آن به سوی محبوب باز کن.

○ برنامه زیارت و توسل

○ برنامه ذکر

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۲۹ هـ

- برنامه‌های معنویت‌افزا: هر عملی که بیشتر تأثیر معنوی دارد آن را مقدم دارد: چه قرآن چه مناجات و چه دعا، چه ذکر چه نماز و چه سجده، خواندن ادعیه مأثور به‌خصوص تسبیح صدیقه طاهره
- تصدق نمودن در راه خدا به آنچه میسر شود
- دوستی با فقرا و حمایت از ایشان
- زیارت و دین‌علمای ربانی برادران دینی صحبت داشتن با صلحا و عباد و خانواده شهدا
- معاشرت با اهل دل و دنیادیده‌ها و سالخوردگان
- دقت در انتخاب همنشین
- میانه‌روی در همه کارها
- انصاف و مروت
- وفا نمودن به وعده و پیمان
- سخا و بخشش
- تکریم سادات
- نیکی به پدر مادر
- صله رحم
- امر به معروف و نهی از منکر به قدر وسع و طاقت
- نگریستن با نظر رحمت و محبت به همه موجودات، به‌ویژه انسان‌ها: انه لو منع تک القساوة من تأثیر المواعظ فاستعن علیه بدوام التهجد و القيام و كثرة الصلوة و الصيام و قلة المخالطة و الكلام و صلة الارحام و اللطف بالایتام و واطب على النياحة و البكاء.
- (مجله خُلُق، بهمن و اسفند ۱۳۸۷ - شماره ۹، پوینده راه تقوا؛ عارف سالک شیخ محمد بهاری همدانی)

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه هشتم

موضوع: مهارت زندگی جمعی در سفر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. انضباط اجتماعی
۲. احترام به قوانین گروه و جامعه
۳. همکاری و تعاون

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه هفتم

موضوع: مهارت حل تعارض

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه هفتم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. حل تعارض بین کاروانیان
۲. حل تعارض مدیران و روحانیون

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• ریشه‌های تعارض

- هر چه روابط با دیگران از نظر کمی، کیفی و عمق بیشتر باشد، احتمال تعارض و اختلاف بیشتر است.
- افرادی که از نظر سنی ناهمگون و گاه از دو نسل متفاوت‌اند، بیشتر دچار تعارض می‌شوند.
- در سفرها که افراد بیشتر تعامل دارند، اختلاف بیشتر است.
- هر چه انتظارات افراد از هم بیشتر باشد، احتمال تعارض زیادتر می‌شود.
- مواقع بحرانی فشار کاری و تراکم وظایف تعارض، بیشتر است.
- امکانات کمتر مانند مکان استراحت احتمال بروز تعارض را بیشتر می‌کند (مانند ایام تشریق در حج).

• ماهیت و انواع تعارض

- تعارض، امری اجتناب‌ناپذیر و صرفاً نوعی ناهماهنگی میان افراد است (احساسات درهم آمیخته).
- این امور نشانه عدم کفایت یا بی‌عرضگی و سلامت یا بیماری نیست.

- البته برای کارکرد مطلوب در گروه‌ها و افراد ضروری است که تعارض‌ها و ناهماهنگی حل و فصل شود.
- مشکل‌ترین شرایط برای افراد در حل مشکلات، وجود احساسات شدید و درآمیخته است.
- در این شرایط گفتگو به جدل می‌انجامد و افراد نمی‌توانند فکر خود را به امور مهم مشغول کنند و در نتیجه پیشرفت و رشدشان متوقف می‌شود.
- بنابراین درک این احساسات متعارض و درهم‌آمیخته برای حل مسائل ضروری است.
- بسیاری از مؤلفان ویژگی مهم روابط سالم را حل موفق تعارض‌ها می‌دانند.

• انواع تعارض:

- بین اعضای خانواده (زن و شوهر، والدین و فرزندان، خواهر و برادر، خویشان)
- بین همکاران (هم‌ردیف، مانند روحانی و مدیر، و بین خدمه‌ها، یا ناهم‌رتبه مانند روحانی و زائر یا مدیر و زیردست).
- بین خدمت‌رسان و خدمت‌گیرنده (تعارض روحانی، مدیر یا خدمه با زائران، بین فروشنده و خریدار، راننده و مسافر و...).
- بین اعضای یک گروه (افراد یک کاروان یا هم‌اتاقی‌ها).
- بین مأموران و زائران.
- بین افراد دو فرقه (شیعه و اهل سنت).

• اصول حل تعارض

- روی رفتار طرف مقابل تمرکز کنید نه روی شخصیت او؛
- در رفتار و گفتار، احترام و اخلاق خوب را رعایت کنید؛
- کاملاً مرتبط با موضوع صحبت و رفتار کنید؛
- از مهارت‌های برقراری ارتباط حتماً استفاده کنید؛
- از شوخ‌طبعی بهره بگیرید؛
- طرف مقابل را جدی بگیرید؛
- به اکنون و زمان حال پردازید؛

- آرام و خونسرد باشید؛
- بحث و جدل‌ها را خصوصی نگه دارید و به دیگران گسترش ندهید؛
- حتی در صورت مخالفت با فرد، به شخصیت، عقاید و احساساتش احترام بگذارید.

• گام‌های حل تعارض

- زمان و مکان مشخصی برای گفتگو تعیین کنید.
- مسئله مورد مناقشه را برای هم تفهیم کنید.
- بیان کنید که هر کدام چگونه می‌توانید به حل این مشکل کمک کنید.
- تلاش‌های ناموفق گذشته در حل این مشکل را مشخص کنید.
- از فکرهای جدید برای یافتن راه‌های جدید حل مشکل بهره بگیرید.
- راه‌های محتمل را به بحث بگذارید و ارزیابی کنید.
- در مورد یک راه‌حل به توافق برسید.
- توافق کنید که هر یک برای راه‌حل توافقی چه کاری انجام می‌دهید.
- جلسه دیگری برای بحث در مورد میزان پیشرفت بگذارید.
- در هنگام حرکت برای حل مشکل، تلاش‌های هم را تشویق کنید.

• نکات اسلامی (مدارا و حسن خلق) در حل تعارض

- در سخنان اولیای دین بر مدارا بسیار تأکید شده است.
- مدارا در شرایط ناسازگاری طرف مقابل لازم است.
- بسیار توصیه شده در هر شرایط با دیگران مدارا کنند.
- مدارا شامل آرامش بدنی و کلامی، چشم‌پوشی و گذشت است.
- نکته کلیدی آن است که مدارا در وقتی است که موقعیت برخلاف میل ما باشد و نوعی خطا یا کوتاهی از فرد مقابل رخ دهد.

• مراحل تصمیم‌گیری و حل مسئله

- موضوع را به طور واضح، خاص و روشن، تعیین کنید.
- موضوع را بر اساس اصطلاحات رفتاری که اکنون درگیر آن هستید، بیان کنید.
- مسائل پیچیده و بزرگ را به تعدادی امور کوچک‌تر و جزئی تبدیل کنید.
- مطمئن شوید که هر دو با بیان موضوع به این شکل موافق‌اند و می‌خواهند در مورد آن صحبت کنند.

- روشن کنید چرا این مسئله برای شما مهم است و نیاز شما به آن چیست.
- راه‌حل‌های ممکن در این مسئله را طرح کنید.
- یک راه‌حل که مورد توافق هر دو است را برگزینید.
- اگر موقعیتی چند بار روی می‌دهد، یک دوره زمانی برای انجام راه‌حل به طور آزمایشی قرار دهید.

• شیوه گفتگو و مهارت شنیدن

۱. نرم و ملایم صحبت کنید. آهنگ و سرعت گفتگو را متین و آرام کنید.
۲. منطقی، مستدل و بر اساس شواهد و مدارک معتبر سخن بگویید.
۳. کوتاه و مختصر، رسا و گویا صحبت کنید تا طولانی و خسته‌کننده نباشد.
۴. در مسائل کلی و عام سعی کنید با بیان موارد عینی موضوع را روشن کنید.
۵. راست‌گویی و صداقت در گفتگو را در حال شوخی هم رعایت کنید.
۶. از سر خیرخواهی صحبت کنید و دفاعی و حمله‌کننده صحبت نکنید.
۷. از کلمات و عباراتی استفاده کنید که در عرف پسندیده شده است.
۸. از شیوه گفتاری توهین‌آمیز، مسخره و تحقیرکننده خودداری کنید.
۹. کنایه‌آمیز، مبهم و تند سخن نگویید.
۱۰. نق زدن نوعی عیب‌جویی و انتقاد ریز و پیوسته است که گاه اثر منفی آن از انتقاد تند بیشتر است.
۱۱. غرغر و نق زدن را مهار کنید و نکات انتقادی خود را به صورت انتظارات ثبت کنید.
۱۲. در ساعت معینی از شبانه‌روز یک یا دو مورد انتظارات ثبت شده را با همسر در میان بگذارید.
۱۳. گاه بیان احساسات خصوصاً هیجان‌های منفی با نوشتن مناسب‌تر است چون هنگام نوشتن مهار فرد قوی‌تر است و احتمال رفتار نابهنجار کمتر می‌شود.

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه هشتم

موضوع: مهارت‌های ارتباط مؤثر

مدت: ۱۵ دقیقه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه ششم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. مهارت همدلی
۲. مهارت گوش دادن فعال
۳. مهارت ارتباط با زائران ملیت‌های دیگر

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- مجموعه مهارت‌های ارتباطی

- ویژگی‌های کلامی ارتباط مؤثر
 - شروع ارتباط
 - کلمات و جملات مناسب
 - گوش دادن فعال
- ویژگی‌های غیر کلامی ارتباط مؤثر
 - فضایل ارتباط مؤثر
 - همدلی
 - رفتارهای مبتنی بر احسان‌ورزی
 - رفتارهای مبتنی بر شکرگزاری و عفو

○ مهارت گوش دادن فعال

- گوش دادن، فعالیتی انتخابی است که شامل دریافت و تفسیر محرک‌های شنیداری می‌باشد.
- در گوش دادن فعال شنونده باید اقدامات زیر را انجام دهد تا مطمئن گردد که برداشت وی صحیح بوده است:
 - کلام را بشنود
 - فراکلام را دریافت کند
 - معانی را درک کند
 - بازخورد ارائه کند

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه نهم

موضوع: مهارت مدیریت خانواده

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دهم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. مدیریت خانواده

۲. مدیریت در خانه (همسر و فرزندان)

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- مدیریت خانواده:

- اصول اداره خانه

اول: انجام کارهای خانه و نظم و ترتیب آن، لازمه یک زندگی خانوادگی آرام و رضایت‌بخش است.

دوم: زن و شوهر در انجام این وظایف، مسئولیت مشترک دارند و هر دو باید در انجام وظایف خود تلاش کنند.

سوم: رعایت عدالت در تقسیم وظایف خانه بر اساس ظرفیت‌ها و توان زن و مرد است.

چهارم: نگاه اسلامی متناسب با ظرفیت زن و مرد، تأمین مخارج خانواده را به عهده شوهر گذاشته و مسئولیت اصلی زنان در روابط خانوادگی را همسررداری مطلوب اعلام کرده است.

- وظایف زوجین در خانه

- برنامه‌ریزی امور خانه

- در برنامه‌ریزی خانه باید به برخی امور توجه کرد؛ از جمله:
 - وعددهای غذایی، تفریحات و سرگرمی، خواب و استراحت، حضور در خانه و کیفیت با هم بودن.
 - همه این امور فقط با رعایت نظم، دست‌یافتنی است. از سفارش‌های مهم اسلامی نظم در امور زندگی است.
 - مهارت تنظیم و توزیع مناسب اوقات شبانه‌روز برای رسیدگی به همه این امور، در رضایت از زندگی زناشویی نقش دارد.
- روابط عاطفی مثبت، صمیمیت و تفریح
- مدیریت در خانه (همسر و فرزندان)
- برای تثبیت نگرش ارزش معنوی کار مردان در خانه:
- قال رسول الله ﷺ: يَا عَلِيَّ سَاعَةٌ فِي خِدْمَةِ الْعِيَالِ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ أَلْفِ سَنَةٍ وَأَلْفِ حَجٍّ وَأَلْفِ عُمْرَةٍ وَخَيْرٌ مِنْ عِنَقِ أَلْفِ رَقَبَةٍ وَأَلْفِ غَزْوَةٍ وَأَلْفِ عِيَادَةِ مَرِيضٍ وَأَلْفِ جُمُعَةٍ وَأَلْفِ جَنَازَةٍ وَأَلْفِ جَائِعٍ يُشْبِعُهُمْ. (جامع الأخبار، ص ۱۰۳-۱۰۲)
- برای تثبیت نگرش ارزش معنوی کار زن در خانه:
- امام صادق (ع): مَا مِنْ امْرَأَةٍ تَسْقِي زَوْجَهَا شَرْبَةً مِنْ مَاءٍ إِلَّا كَانَ خَيْرًا لَهَا مِنْ عِبَادَةِ سَنَةِ صِيَامٍ نَهَارَهَا وَ قِيَامٍ لَيْلَهَا وَ يَبْنِي اللَّهُ لَهَا بِكُلِّ شَرْبَةٍ تَسْقِي زَوْجَهَا مَدِينَةً فِي الْجَنَّةِ، وَ غَفَرَ لَهَا سِتِينَ خَطِيئَةً. (وسائل الشيعة، ج ۱۲، ص ۱۲۴)

مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی: جلسه دهم

موضوع: مهارت حل تعارض در خانواده

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه یازدهم (عربستان) مکان: مکه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (عربستان) مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. حل تعارض زوجینی

۲. حل تعارض فرزندان و والدین

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• ریشه‌های تعارض

○ هر چه روابط با دیگران از نظر کمی، کیفی و عمق بیشتر باشد، احتمال تعارض و اختلاف بیشتر است.

○ افرادی که از نظر سنی ناهمگون و گاه از دو نسل متفاوت‌اند، بیشتر دچار تعارض می‌شوند.

○ در سفرها که افراد بیشتر تعامل دارند، اختلاف بیشتر است.

○ هر چه انتظارات افراد از هم بیشتر باشد، احتمال تعارض زیادتر می‌شود.

○ مواقع بحرانی فشار کاری و تراکم وظایف تعارض بیشتر است.

○ امکانات کمتر مانند مکان استراحت احتمال بروز تعارض را بیشتر می‌کند (مانند ایام تشریق در حج).

• ماهیت و انواع تعارض

○ تعارض، امری اجتناب‌ناپذیر و صرفاً نوعی ناهماهنگی میان افراد است (احساسات درهم آمیخته).

- این امور نشانه بی‌کفایتی، ناتوانی و سلامت یا بیماری نیست.
- البته برای کارکرد مطلوب در گروه‌ها و افراد ضروری است که تعارض‌ها و ناهماهنگی حل و فصل شود.
- مشکل‌ترین شرایط برای افراد در حل مشکلات، وجود احساسات شدید و درآمیخته است.
- در این شرایط، گفتگو به جدل می‌انجامد و افراد نمی‌توانند فکر خود را به امور مهم مشغول کنند و در نتیجه پیشرفت و رشدشان متوقف می‌شود.
- بنابراین درک این احساسات متعارض و درهم‌آمیخته برای حل مسائل ضروری است.

- بسیاری از مؤلفان ویژگی مهم روابط سالم را حل موفق تعارض‌ها می‌دانند.

• انواع تعارض:

- بین اعضای خانواده (زن و شوهر، والدین و فرزندان، خواهر و برادر، خویشان)
- بین همکاران (هم‌ردیف، مانند روحانی و مدیر، و بین خدمه‌ها، یا ناهم‌رتبه مانند روحانی و زائر یا مدیر و زیردست).
- بین خدمت‌رسان و خدمت‌گیرنده (تعارض روحانی، مدیر یا خدمه با زائران، بین فروشنده و خریدار، راننده و مسافر و...).
- بین اعضای یک گروه (افراد یک کاروان یا هم‌اتاقی‌ها)
- بین مأموران و زائران
- بین افراد دو فرقه (شیعه و اهل سنت)

• اصول حل تعارض

- روی رفتار طرف مقابل تمرکز کنید نه روی شخصیت او؛
- در رفتار و گفتار، احترام و اخلاق خوب را رعایت کنید؛
- کاملاً مرتبط با موضوع صحبت و رفتار کنید؛
- از مهارت‌های برقراری ارتباط حتماً استفاده کنید؛
- از شوخ‌طبعی بهره بگیرید؛
- طرف مقابل را جدی بگیرید؛
- به اکنون و زمان حال پردازید؛

- آرام و خونسرد باشید؛
- بحث و جدل‌ها را خصوصی نگه دارید و به دیگران گسترش ندهید؛
- حتی در صورت مخالفت با فرد، به شخصیت، عقاید و احساساتش احترام بگذارید.

• گام‌های حل تعارض

- زمان و مکان مشخصی برای گفتگو تعیین کنید.
- مسئله مورد مناقشه را برای هم تفهیم کنید.
- بیان کنید که هر کدام چگونه می‌توانید به حل این مشکل کمک کنید.
- تلاش‌های ناموفق گذشته در حل این مشکل را مشخص کنید.
- از فکرهای جدید برای یافتن راه‌های جدید حل مشکل بهره بگیرید.
- راه‌های محتمل را به بحث بگذارید و ارزیابی کنید.
- در مورد یک راه‌حل به توافق برسید.
- توافق کنید که هر یک برای راه‌حل توافقی چه کاری انجام می‌دهید.
- جلسه دیگری برای بحث در مورد میزان پیشرفت بگذارید.
- در هنگام حرکت برای حل مشکل، تلاش‌های هم را تشویق کنید.

• نکات اسلامی (مدارا و حسن خلق) در حل تعارض

- در سخنان اولیای دین بر مدارا بسیار تأکید شده است.
- مدارا در شرایط ناسازگاری طرف مقابل لازم است.
- بسیار توصیه شده در هر شرایط با دیگران مدارا کنند.
- مدارا شامل آرامش بدنی و کلامی، چشم‌پوشی و گذشت است.
- نکته کلیدی آن است که مدارا در وقتی است که موقعیت برخلاف میل ما باشد و نوعی خطا یا کوتاهی از فرد مقابل رخ دهد.

• مراحل تصمیم‌گیری و حل مسئله

- موضوع را به طور واضح، خاص و روشن، تعیین کنید.
- موضوع را بر اساس اصطلاحات رفتاری که اکنون درگیر آن هستید، بیان کنید.
- مسائل پیچیده و بزرگ را به تعدادی امور کوچک‌تر و جزئی تبدیل کنید.

- مطمئن شوید که هر دو با بیان موضوع به این شکل موافق‌اند و می‌خواهند در مورد آن صحبت کنند.
- روشن کنید چرا این مسئله برای شما مهم است و نیاز شما به آن چیست.
- راه‌حل‌های ممکن در این مسئله را طرح کنید.
- یک راه‌حل که مورد توافق هر دو می‌باشد را برگزینید.
- اگر موقعیتی چند بار روی می‌دهد، یک دوره زمانی برای انجام راه‌حل به طور آزمایشی قرار دهید.

• شیوه گفتگو و مهارت شنیدن

۱. نرم و ملایم صحبت کنید. آهنگ و سرعت گفتگو را متین و آرام کنید.
۲. منطقی، مستدل و بر اساس شواهد و مدارک معتبر سخن بگویید.
۳. کوتاه و مختصر، رسا و گویا صحبت کنید تا طولانی و خسته‌کننده نباشد.
۴. در مسائل کلی و عام سعی کنید با بیان موارد عینی موضوع را روشن کنید.
۵. راست‌گویی و صداقت در گفتگو را در حال شوخی هم رعایت کنید.
۶. از سر خیرخواهی صحبت کنید و دفاعی و حمله‌کننده صحبت نکنید.
۷. از کلمات و عباراتی استفاده کنید که در عرف پسندیده شده است.
۸. از شیوه گفتاری توهین‌آمیز، مسخره و تحقیرکننده خودداری کنید.
۹. گوشه و کنایه‌آمیز، مبهم و تند سخن نگویید.
۱۰. نق زدن نوعی عیب‌جویی و انتقاد ریز و پیوسته است که گاه اثر منفی آن از انتقاد تند بیشتر است.
۱۱. غرغر و نق زدن را مهار کنید و نکات انتقادی خود را به صورت انتظارات ثبت کنید.
۱۲. در ساعت معینی از شبانه‌روز یک یا دو مورد انتظارات ثبت شده را با همسر در میان بگذارید.
۱۳. گاه بیان احساسات خصوصاً هیجان‌های منفی با نوشتن مناسب‌تر است چون هنگام نوشتن مهار فرد قوی‌تر است و احتمال رفتار نابهنجار کمتر می‌شود.

فصل نهم:

کلام و عقاید

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۱۵۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آنها نوشته شده است.

اهداف آموزشی کلام و عقاید:

تحکیم و تعمیق اعتقادات اسلامی زائران و رفع شبهات اعتقادی آنان.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. منشور عقاید امامیه، آیت الله جعفر سبحانی، مؤسسه امام صادق علیه السلام
۲. آموزش عقاید، آیت الله محمدتقی مصباح یزدی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
۳. درس نامه گزیده سیمای عقاید شیعه، آیت الله جعفر سبحانی، مشعر
۴. مرزبانی از مکتب اهل بیت علیهم السلام، آیت الله جعفر سبحانی، مشعر
۵. مبانی اعتقادی وهابیت در بوته نقد، سید مهدی موسوی علیزاده، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
۶. درس نامه وهابیت (پیدایش، جریان ها و کارنامه)، سید مهدی موسوی علیزاده، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی
۷. معارف قرآن، آیت الله محمدتقی مصباح یزدی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
۸. معاد، سید عبدالحسین دستغیب، ناس
۹. نزهت قرآن از تحریف، آیت الله عبدالله جوادی آملی، اسراء
۱۰. مصونیت قرآن از تحریف، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

توضیحات، رویکردها و روش ها در ارائه این بحث:

۱. در بیان مسائل اعتقادی به شبهات مطرح شده در این حوزه، توجه و متناظر به آن، پاسخ های مستدل ارائه شود.
۲. از ورود به جزئیات و موارد اختلافی و دیدگاه های شاذّ و موارد غیر مبتلا به و غیرضروری، اجتناب شود.
۳. سعی شود از آیات قرآن کریم برای ارائه مباحث، استفاده شود.
۴. به حسب مخاطبان، می توانید از روش های مختلف برای ارائه بحث، همانند توصیفی، تحلیلی، استدلالی استفاده کنید.
۵. باتوجه به محدودیت زمان، به حسب اهمیت و نیاز مخاطبان، می توانید از بین مسائل فوق با اولویت بخشی از موضوعات را انتخاب و بر آنها تأکید نمایید.
۶. مکه و مدینه برای تبیین و تعمیق باورهای دینی مردم فرصت مناسبی است؛ لذا تقاضا می شود مباحث اعتقادی را علاوه بر جلسات آموزشی در جلسات مختلف بیان شود.

کلام و عقاید: جلسه اول

موضوع: توحید، انواع و آثار آن
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

کلیات و ضرورت شناخت اعتقادات

- توحید و خالقیت خداوند
- توحید و ربوبیت خداوند
- توحید عبادی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• کلیات و ضرورت شناخت اعتقادات

○ دین به معنی اعتقاد به آفریننده‌ای برای جهان و انسان و نیز دستورات عملی متناسب با آن عقاید است. هر دین دو بخش دارد: اول عقاید که در حکم پایه و اساس دین است. دوم دستورات عملی متناسب با آن عقاید و برخاسته از آن. در بخش اول، افراد باید نسبت به آن عقاید تحقیق و جستجو کنند در بخش دوم باید تقلید و پیروی نمایند.

○ ادیان توحیدی دارای سه اصل مشترک اعتقادی‌اند، اعتقاد به خدای یگانه، اعتقاد به بعثت پیامبران از سوی خداوند برای هدایت بشر به کمال نهایی و سعادت دنیا و آخرت، و باور به زندگی ابدی برای انسان در آخرت و دریافت پاداش و کیفر اعمال که از این سه اصل با نام‌های توحید، نبوت و معاد یاد می‌شوند.

○ شناخت صحیح این آموزه‌های اعتقادی زمینه را برای معرفت استوار فراهم می‌سازد و دین‌داری را به کمال می‌رساند و ناآگاهی و عدم شناخت درست آنها انسان را به بیراهه کشانده و گمراه می‌سازد. پس نخستین وظیفه پس از ایمان به خدا و پیامبر ﷺ، شناخت عمیق و تفصیلی اصول و معارف دین است.

• ضرورت شناخت اعتقادی

۱. تعمیق معرفت فطری درباره خدا: قرآن در اثبات وجود خدای متعال تنها به بیان فطری بودن آن اکتفا نکرده، بلکه برای مجاب کردن عقل به استدلال عقلی فلسفی روی آورده است. قرآن در مقام اثبات وجود خدا، علاوه بر آیات فطرت، به برهان امکان و وجوب نیز توجه می‌دهد. قرآن کریم می‌فرماید: «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ.» (طور، ۳۵)

۲. حکم عقل به لزوم دفع ضرر محتمل: عقل انسان جلوگیری از وقوع در زیان و عذاب را و حتی احتمال آن را امری لازم و ضروری می‌داند. عدم شناخت از دین ممکن است انسان را دچار کیفر و عقاب نماید که لازم است از آن اجتناب کند و به تحقیق درباره دین بپردازد.

۳. لزوم سپاسگزاری از منعم: عقل، سپاسگزاری از منعم را لازم می‌شمرد که این امر منوط به شناخت اوست. براین اساس، انسان باید در راه شناخت منعم حقیقی یعنی خدای متعال، گام بردارد.

○ توحید و خالقیت خداوند

■ توحید از مهم‌ترین مسائل ادیان الهی است. در قرآن کریم بیشتر بحث‌های آن حول محور توحید و یگانگی خداوند است؛ به نحوی که می‌توان گفت روح حاکم بر قرآن کریم، روح توحید و یگانگی الهی است. علت این توجه و اهتمام را در چند نکته می‌توان یافت:

۱. توحید زیربنای شناخت صفات الهی است.
۲. تربیت اخلاقی و پرورش صفات انسانی در سایه توحید میسر است. ریشه فضایل انسان در پاک‌سازی وجود از غیر خداست. برای او گام برداشتن و در راه او بودن و از هر انگیزه دیگری پرهیز نمودن، به وسیله توحید ایجاد می‌شود.
۳. توحید خمیرمایه دعوت پیامبران الهی است. دعوت به توحید و نفی شرک و بت‌پرستی وجه مشترک تمامی انبیاست: يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ. (اعراف، ۵۹)

■ آیات توحید:

- روشن‌ترین آیه توحید: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. (آل عمران، ۱۸)

- در بین سوره‌های قرآن، سوره توحید بیشترین و روشن‌ترین دلالت‌ها را بر توحید دارد که خداوند در این سوره «احد» یعنی «یگانه» خوانده شده است. هر آیه که متضمن کلمه مبارکه «لا اله الا الله» باشد در صدد بیان معنایی از توحید است. مثل صافات، ۳۵ و محمد ﷺ، ۱۹. این مضمون در آیات دیگر هم به چشم می‌خورد: یوسف، ۱۱۰؛ انبیاء، ۱۰۸؛ فصلت، ۶؛ بقره، ۱۶۳ و ۲۵۵.

■ **توحید در خالقیت:** خداوند آفریننده همه موجود از جمله انسان است و جز او آفریدگاری در جهان نیست. این آفرینش از روی حکمت و هدفمند است، در نتیجه عبث و بیهوده نیست. جهان خلقت، بهترین هستی است که آفریده اوست. همه آفریده‌ها به خالق وابسته و نیازمندند؛ به‌طوری‌که اگر رابطه هر موجودی در هستی یا کل هستی با خالق لحظه‌ای قطع شود به معنی عدم و نیستی آن موجود خواهد بود. در این آفرینش هیچ موجودی به او کمک نکرده و او بی‌نیاز از یاری دیگران است: اللَّهُ الصَّمَدُ. (توحید، ۲)

■ آیات مرتبط توحید در خالقیت:

- اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ. (رعد، ۱۶)
- ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ (غافر، ۶۲)
- آیات قابل استفاده در این زمینه همچون: انعام، ۱۰۲؛ زمر، ۶۲؛ حشر، ۲۴؛ انعام، ۱۰۱؛ فاطر، ۳.

نکته: توحید در خالقیت نفی کننده اصل سببیت در نظام هستی نیست؛ زیرا تأثیر پدیده‌ها بر یکدیگر منوط به اذن خالق است و سبب و مسبب هر دو مخلوق اوست.

○ توحید و ربوبیت خداوند

اداره جهان هستی و تدبیر امور همه موجودات از افعال خدای یکتاست. جهان رب و مدبری جز خدای متعال ندارد و در عالم آفرینش آفریدگار و کارگردان و تدبیرکننده یکی است، چراکه تدبیر عالم جدای از آفرینش آن نیست. سایر موجود در این امر هیچ‌گونه دخالتی ندارد، مگر به اذن و اراده خدای متعال. به بیان دیگر، هیچ تدبیر مستقلاً در عالم جز تدبیر الهی وجود ندارد.

■ مصادیق ربوبیت:

- حفظ و نگهداری موجودات، حیات و مرگ آنها، روزی داده به کمال رساندن و... است. این مرتبه از ربوبیت را تدبیر تکوینی گویند.
 - إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ. (یونس، ۳)
 - الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ. (رعد، ۲)
 - لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا. (انبیا، ۲۲)
 - وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ. (مؤمنون، ۹۱)
- مرتبه بعدی، ربوبیت تشریعی است که اختصاص به موجود ذی‌شعور و مختار دارد و شامل اموری مثل فرستادن انبیا، نازل کردن کتب آسمانی، تعیین تکالیف و جعل احکام و حکومت و فرمان‌برداری می‌شود. براین اساس، امور شریعت و هدایت همه در دست اوست و کسی بدون اذن او حق تصرف در شریعت را ندارد. پس در شریعت و قوانین تنها خدا و آن کس که خدا تعیین کرده مرجع‌اند. (به آیات مرتبط با جعل احکام در قرآن رجوع شود)

○ **توحید تشریعی:** آیات در موضوع توحید تشریعی: نساء، ۸۰؛ یوسف، ۴۰؛ نساء، ۶۲؛ مائده، ۴۷.

نکته: تاریخ انبیا نشان می‌دهد در زمینه تدبیر امور، عده‌ای دچار شرک شدند و اشیا یا موجودات دیگر را در کنار خدای متعال، مدبر و کارگردان در برخی امور خود دانسته‌اند. (یوسف، ۳۹؛ یس، ۴۷)

○ توحید عبادی

- انسان باید تنها خدا را پرستد و از پرستش غیر او دوری جوید. تعظیم، تکریم و تقدیس صرفاً باید برای او انجام گیرد نه غیر او، و تنها او شایسته عبادت، اطاعت و بندگی است و غیر خدا شایستگی چنین امری را ندارد. این معنا در شعار اصلی اسلام (لا اله الا الله) اخذ شده است. این شعار، شعار یکتاپرستی است، پرستش موجودی یکتا که تنها معبود شایسته پرستش است. دعوت به پرستش خدای یکتا و دوری از پرستش دیگر موجودات در رأس دعوت انبیا

و پیامبران قرار داشته است و اصل مشترک تمامی ادیان الهی است و هدف پیامبران یادآوری و تذکر آن بوده است و در قرآن بر این مطلب بسیار تأکید شده است.

- عبادت یا پرستش، یعنی انسان در برابر موجودی خضوع کند یا این اعتقاد که او به طور مستقل سرنوشت انسان و جهان یا بخشی از آن را در دست دارد. پس اظهار خضوع و تذلل و بندگی در برابر معبود با اعتقاد به اینکه او شایسته الوهیت و خدایی است، پرستش آن موجود به شمار می‌رود. امام خمینی (ره) در بیان معنای عبادت می‌فرماید: «پرستش عبارت است از آنکه کسی را به عنوان خدا ستایش کنند.» (کشف‌الاسرار، ص ۲۹)

- آیات مرتبط:

- أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ ... وَأَنْ اعْبُدُونِي. (یس، ۶۰ و ۶۱)
- وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ فَاعْبُدُوهُ. (مریم، ۳۶)
- إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ. (حمد، ۵)
- و آیات دیگر همچون: نساء، ۵۹ و بینه، ۵

نکته اول: گرایش فطری انسان به پرستش موجود برتر موجب شده از اهداف انبیا و ادیان این باشد که به جامعه و مردم متعلق راستین و شایسته پرستش را معرفی کرده و آنها را در پیدا کردن آن موجود یاری کنند و از انحراف نجات دهند.

نکته دوم: تکریم و تعظیم اولیا و بزرگان با منشأ احسان و نیکی به آنها عبادت نیست و صرفاً تکریم و تعظیم است.

نکته سوم: شرک در عبادت یعنی پرستش اشیاى متعدد با اعتقاد به اینکه شایسته پرستش‌اند. معبوداتی مثل بت‌ها، اجرام آسمانی و پدیده‌های طبیعی در تاریخ مصادیق شرک به شمار می‌روند.

نکته چهارم: اختلاف در توحید عبادی به اختلاف در تعیین مصادیق است که وهابیت با برداشت ناصحیح از این مسئله، بسیاری از مسلمانان را مشرک می‌داند.

کلام و عقاید: جلسه دوم

موضوع: نبوت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ضرورت بعثت انبیا
۲. نقش و جایگاه انبیای الهی در حیات بشر
۳. دلایل اثبات نبوت عامه و پیامبر اکرم ﷺ
۴. عصمت پیامبر ﷺ
۵. معجزات پیامبر ﷺ

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• ضرورت بعثت انبیا

۱. خرد و دانش بشر در شناخت کامل انسان و اسرار هستی و گذشته و آینده‌اش ناقص و نارساست و حال آنکه آفریننده بشر به تمامی زوایا و ابعاد وجود او آشناست: **أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (ملک، ۱۴)**
۲. انسان به مقتضای غریزه و حب ذات به دنبال کسب منفعت و سود خویش است و منافع فردی و گروهی را در زندگی مقدم بر سایر چیزها قرار می‌دهد. پس برنامه‌هایش برای همه، جامع نیست؛ اما پیامبران این گونه نیستند. در نتیجه، انسان‌ها نیاز به راهنمایی از جانب خدا دارند، آنها را هدایت و راهنمایی کنند.

• نقش و جایگاه انبیای الهی در هدایت بشر

۱. آشنا کردن مردم با معارف و پیام‌های الهی و راه و روش تزکیه و تهذیب: **هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ. (جمعه، ۲)**

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۲۵ هـ

۲. تحکیم مبانی توحید و مبارزه با انحراف در این زمینه: وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ. (نحل، ۳۶)
۳. برپاداشتن قسط و عدل در جامعه: لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ. (حدید، ۲۵)
۴. داوری بین مردم در اختلافات آنها: كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ. (بقره، ۲۱۳)
۵. اتمام حجت بر بندگان: رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ. (نساء، ۱۶۵)

• دلایل اثبات نبوت عامه و پیامبر اکرم ﷺ

○ راه شناخت پیامبر ﷺ

پیامبران بایست در ادعای نبوت خود دلایل قاطع و استوار داشته باشند، تا مردم آنها را بپذیرند. مهم ترین دلیل آنها بر پیامبری اعجاز است.

○ تعریف معجزه:

معجزه کار خارق العاده‌ای است که با ادعای پیامبر ﷺ هماهنگ است و گواهی بر صدق مدعای اوست.

○ ویژگی‌های معجزه:

۱. آموزش ناپذیری: آورنده معجزه بدون آموزش دست به اعجاز می‌زند، مانند معجزات موسی علیه السلام در مقابل ساحران
۲. معارضه ناپذیری: معجزه ناشی از قدرت الهی است و مانند کارهایی که از بشر سر می‌زند، نیست.
۳. آورندگان معجزه هم از نظر هدف و هم روحیات با کسانی مثل ساحران که کارهای عجیب می‌کنند تفاوت دارند آنها اهداف الهی و هدایت دارند؛ اما ساحران اهداف دنیوی دارند.
۴. برخلاف امور بشری، معجزه محدودیت ندارد و بسیار متنوع، مختلف و گوناگون است. مثل عصای موسی علیه السلام، ید بیضای موسی، زنده کردن مردگان عیسی علیه السلام، شفا دادن بیماران.

قرآن معجزه پیامبر ﷺ: مهم‌ترین معجزه پیامبر ﷺ کتاب شریف قرآن است که از وحی الهی سرچشمه گرفته است: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ. (شعرا، ۱۹۳ و ۱۹۴)

• عصمت پیامبر ﷺ

- مصونیت پیامبر ﷺ از لغزش‌ها و خطاها تا اینکه مردم به او اطمینان کنند و پیام‌هایش را قبول کنند.
- مراتب عصمت:

- ۱- عصمت در مقام دریافت، حفظ و ابلاغ وحی: در آیات ۲۶ تا ۲۸ سوره جن، خداوند دو نوع نگهبان برای صیانت از وحی گذاشته است:
 ۱. فرشتگانی که پیامبر را احاطه کردند.
 ۲. خداوند متعال که بر هر دو احاطه دارد. علت این مراقبت نیز تحقق یافتن ارسال و ابلاغ صحیح پیام الهی به بشر است.
- ۲- عصمت از گناه و خطا و معصیت:

- وَاجْتَنِبْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ. (انعام، ۸۷)
- وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ. (زمر، ۳۷)
- وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا. (یس، ۶۲)

نکته: این ویژگی در طول کل عمر پیامبران جاری است؛ چه قبل از نبوت و چه بعد از آن. به این سبب که مردم به آنها اعتماد کنند.

- ۳- عصمت از خطا و اشتباه در امور فردی و اجتماعی: آنها در زندگی عادی، مسائل اجتماعی، تشخیص مصالح و مفاسد و موضوعات احکام و... دارای عصمت‌اند.

○ منشأ عصمت:

- ۱- داشتن آگاهی کامل و معرفت تام نسبت به خداوند که در نتیجه رسیدن به رضا و خشنودی خداوند در رأس همه امور است. پس عملی که منافات با آن باشد انجام نمی‌دهند. امام علی (ع) فرمود: «ما رأیت شیئا الا و رأیت الله قبله و بعده و معه». (شرح أصول الکافی، ملاصدرا، ج ۳، ص ۳۹۳)
- ۲- آگاهی داشتن از پیامدهای سوء گناه و خطا که ناشی از علم آنهاست.

نکته: برخی افراد عصمت دارند، ولی پیامبر نیستند مثل مریم عَلِیْهَا السَّلَام یا آصف بن برخیا از یاران سلیمان عَلِیْهِ السَّلَام.

• معجزات پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

معجزه‌های بسیاری به پیامبر اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نسبت داده شده است. معجزات به دو دسته معنوی و حسی تقسیم می‌شوند. قرآن و اخلاق و سیره حضرت، در زمره معجزات معنوی ایشان است و معجزات حسی ایشان مربوط به حوادث آسمانی و زمینی است.

○ معجزه‌های معنوی

■ قرآن کریم، معجزه جاودان پیامبر اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است. معجزه بودن قرآن به معنای آن است که این کتاب از جهات مختلف (لفظ، معنا، ساختار و...) دارای ویژگی‌های فوق بشری است و بشر از آوردن آن ناتوان است. به همین جهت، قرآن ساخته دست بشر نیست، بلکه کلام خداست. برای اثبات اعجاز آن، در آیات متعددی تحدی شده است. تحدی بدین معناست که خداوند در قرآن از منکران خواسته است که اگر قرآن را کلام خدا نمی‌دانند، مانند آن بیاورند و از آنجا که هیچ کس نتوانسته است مانند آن بیاورد، حقانیت کلام الاهی به اثبات می‌رسد.

■ در برخی از منابع، خلق و خوی نیکوی پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در زمره معجزات حضرت دانسته شده است. هر چند از نظر اصطلاحی، این امر را نمی‌توان معجزه دانست؛ اما با این تحلیل که وجود صفات متضاد مانند شجاعت و بردباری، قناعت و ریاست، عبادت و رهبری سیاسی به صورت عادی نمی‌تواند در یک فرد جمع شود. بنابراین، وجود این صفات در حد اعلا و به صورتی که موجب الگو شدن ایشان گردد، نشان‌دهنده خارق‌العاده بودن آنهاست.

○ شق القمر

شق القمر یکی از معجزاتی است که پیامبر اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آنرا در پاسخ به درخواست مشرکان انجام دادند. در این حادثه خارق‌العاده، پیامبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ با انگشت خود به ماه

اشاره کرد و ماه دو نیم شد. زمان انجام آن، سال‌های ابتدایی بعثت بوده است. روایات زیادی در توصیف این معجزه وارد شده است. در سوره قمر به این معجزه اشاره شده است: اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ * وَ اِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَ يَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ. (قمر ۱ و ۲)

○ رد الشمس

یکی از معجزاتی که در روایات نقل شده است، مسئله رد الشمس است. در این واقعه، خورشید برای حضرت علی علیه السلام به چند لحظه قبل بازگشت تا حضرت نماز عصر خویش را در وقت ادای خود بخواند.

○ دیگر معجزات

- جاری شدن آب از بین انگشتان پیامبر صلی الله علیه و آله: بخاری از انس بن مالک نقل کرده است که یک روز، هنگام نماز عصر، صحابه قصد نماز خواندن با حضرت را داشتند، ولی آبی برای وضو نیافتند. در این هنگام، رسول اکرم صلی الله علیه و آله دست خویش را در ظرفی قرار داد. آب از انگشتان حضرت جاری شد و از آن آب، تمام کسانی که در آنجا بودند وضو گرفتند.
- حرکت درخت به سمت پیامبر صلی الله علیه و آله: حضرت علی علیه السلام در خطبه قاصعه نقل می‌کند روزی گروهی از بزرگان قریش نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و از ایشان خواستند برای اثبات نبوت خویش، از درخت بخواهند که به سمت آنان بیاید. حضرت نیز به درخت امر کرد که به اذن خداوند به سمت آنان بیاید. ناگاه، ریشه‌های درخت از دل خاک بیرون آمد و درخت به سمت حضرت حرکت کرد. با وجود این معجزه آشکار، آن عده به حضرت ایمان نیاوردند و به جای آن، حضرت را جادوگر خطاب کردند.
- بارش شدید باران به دعای پیامبر صلی الله علیه و آله: در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است به دنبال خشکسالی شدید در مدینه، مردم این شهر از رسول الله درخواست کردند تا برای بارش باران دعا کند. حضرت دعا نمود و هنوز دعای ایشان تمام نشده بود که ابر آسمان مدینه را پوشاند و به حدی باران بارید که بیم آن می‌رفت سیل راه بیفتد.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هـ

- تسبیح گفتن دانه‌های سنگ در دستان پیامبر ﷺ: اباذر از عثمان نقل می‌کند او روزی به همراه ابوبکر و عمر نزد رسول الله ﷺ بود. حضرت تعدادی سنگریزه را از روی زمین برداشت و در کف دست خود قرار داد. در آن هنگام، سنگریزه‌ها تسبیح پروردگار گفتند.
- معجزات دیگری نیز از رسول الله ﷺ نقل شده است که برخی از آنها عبارتند از: صحبت کردن حیوانات وحشی و پرندگان با آن حضرت، خبر دادن از چیزهایی که مردم در خانه خود ذخیره کرده‌اند و...

کلام و عقاید: جلسه سوم

موضوع: امامت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه ششم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. جایگاه ائمه و اهل بیت علیهم‌السلام
۲. دلایل اثبات امامت
۳. مرجعیت دینی و علمی اهل بیت علیهم‌السلام
۴. نقش اهل بیت علیهم‌السلام در حفظ اسلام و تمدن اسلامی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• جایگاه ائمه و اهل بیت علیهم‌السلام

- بر اساس آیات و روایات اهل بیت علیهم‌السلام جایگاه ویژه‌ای در بین مسلمانان دارند. آنها همه وظایف پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مانند هدایت دینی، سیاسی و علمی را بر عهده دارند.
- در قرآن، این امر در آیه تبلیغ و اکمال در جریان غدیر، آیه ولایت که حضرت در رکوع انگشتر به سائل دادند، آیه اولی الامر که اطاعت آنها در ردیف اطاعت خدا و پیامبر امت، آیه مودت که برخلاف سایر پیامبران، پیامبر مزد رسالت را مودت اهل بیت قرار داده، آیه مباحله که در برابر شیعیان، برجسته‌ترین افراد را پیامبر حاضر کرد و آیه تطهیر که علاوه بر جایگاه اهل بیت علیهم‌السلام، عصمت آنان را هم شامل می‌شود. علاوه بر آنها، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از سه راه، اهل بیت علیهم‌السلام را معرفی

می‌کند: ۱. تصریح به نام آنها در جریان آیه تطهیر، جمع کردن آنها در زیر کسا و منع دیگران از حضور در آن ۲. هنگام عبور از خانه فاطمه علیها السلام برای برپایی نماز بر اهل بودن آنها تأکید می‌کند.

• دلایل اثبات امامت

۱. قاعده لطف: نصب امام از طرف خداوند امری ضروری است؛ چراکه سبب می‌شود جامعه هدایت یابد و زمینه اطاعت و دوری از گناه و رسیدن به کمال فراهم شود و موجب فلاح و رستگاری امت گردد. پس باید خداوند در حق بندگان لطف کرده و امام برای آنها تعیین کند.

۲. بقا و استمرار مطلوب آیین اسلام در گرو نصب جانشین شایسته برای پیامبر صلی الله علیه و آله است و اگر خدا چنین نکند خلاف حکمت عمل کرده است؛ زیرا موجب نقض غرض از بعثت رسل و ارسال کتب می‌شود. اگر پیامبر صلی الله علیه و آله جانشین تعیین نمی‌کرد در جامعه اسلامی که اختلاف وجود داشت و از سویی شبهات فراوانی هم به چشم می‌خورد و آن را به حال خود واگذار می‌کرد، اسلام دچار سستی و رخوت و در نهایت نابودی می‌شد. پس لازم است خداوند توسط پیامبر صلی الله علیه و آله جانشینی مانند خود تعیین کند تا اسلام و جامعه اسلامی را از خطرات و شبهات و اختلافات حفظ کند..

○ امام رضا علیه السلام می‌فرماید: امامت زمام دین و مایه انتظام مسلمین و رستگاری آنان است. (الکافی، ج ۱، صص ۲۸۳ - ۲۹۰)

• مرجعیت دینی و علمی اهل بیت علیهم السلام

○ با مراجعه به قرآن مجید و تصریح آن به پرسش از کسانی که اهل ذکر هستند و نیز مراجعه به تفاسیر درمی‌یابیم که خداوند مسلمین را به سوی کسانی سوق می‌دهد که آشنا با دین و معارف آن باشند و بتوانند همانند پیامبر صلی الله علیه و آله معلم و مبین وحی باشند. از سوی دیگر، با توجه به حدیث سفینه، اهل بیت علیهم السلام نجات‌دهنده و قرین و همانند کتاب خدا بیان شده‌اند؛ یعنی آنها مهم‌ترین ویژگی کتاب خدا که هدایتگری است را دارا هستند و از سوی دیگر، همراهی و همگامی با آنها و رجوع

به آنها و پیروی از آنها موجب نجات و صلاح است و مانع از هلاکت می‌شود. از طرف دیگر و به شهادت بسیاری از بزرگان اهل سنت و علمای سایر ادیان، امامان علیهم‌السلام در بالاترین درجات علم و فقه و تفسیر و دین قرار دارند. و بر این امر، بارها تأکید کردند در تاریخ اشخاصی مثل شافعی، ابن عساکر، ابوحنیفه و... در افقه بودن و اعلم بودن اهل بیت علیهم‌السلام اعتراف دارند. حاکم نشیابوری آنها را نجات‌دهنده امت از گمراهی می‌داند. (مستدرک، حاکم نشیابوری، ج ۲، ص ۴۴۸) و یا ترمذی آنها را ستارگان زمین می‌داند که اختلاف امت را برطرف می‌سازند. (سنن ترمذی، ج ۵، ص ۳۶۰)

○ در بین منسوبین به پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم تنها علی علیه‌السلام و فرزندان گرامی‌اش، آگاه و عالم به معارف دین و علوم مختلف بودند و سایر منسوبین از همسران، اقوام و نزدیکان چنین موقعیتی را نه داشته‌اند و نه ادعا کرده‌اند و بسیاری از آنها اعتراف کرده‌اند که اهل بیت علیهم‌السلام در علم و آگاهی از ما برترند؛ مثل ابن عباس نسبت به امام علی و...

• نقش اهل بیت علیهم‌السلام در حفظ اسلام و تمدن اسلامی

○ تمدن اسلام با هجرت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از مکه به مدینه شکل گرفت و بر مهم‌ترین پایه تمدن، یعنی علم‌آموزی بسیار تأکید و تشویق کرد که این امر سبب شد مردم به فهم قرآن و علوم آن روی آورند. از سوی دیگر، شکل‌گیری تمدن با وحدت و هبستگی بین انسان‌ها ایجاد می‌شود و در رشد و شکوفایی تمدن نیز نقش بسزایی دارد. در هر دو زمینه، اهل بیت علیهم‌السلام پیشگام بودند. آنها مهم‌ترین رهبران فکری و علمی جامعه بودند و بر حفظ وحدت و همدلی در جامعه بسیار تأکید داشتند. بر این اساس:

۱. با تأسیس علوم و نیز مراکز علمی به پرورش شاگردان و گسترش علوم اقدام کردند.
۲. با مشی اخلاقی و عدالت‌محوری خود، جامعه را به سوی اخلاق و برپایی عدالت سوق دادند.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۹ هـ

۳. در حفظ و صیانت از اسلام و تمدن اسلام بیشترین تلاش‌ها را به ثمر رساند. (فعالیت‌های همه ائمه در اینجا قابل ذکر است)
۴. به آموزش اعتقادات و معارف اسلامی و فرهنگ‌سازی در جامعه همت گماشتند. (خطبه‌های امام علی علیه السلام، دعا‌های امام سجاد علیه السلام)
۵. با مناظرات علمی با مخالفان و مرتدان و بی‌دین‌ها، به رفع شبهات و پاسخ به سؤالات جامعه پرداختند.
۶. با گروه‌ها و جریان‌های فکری معارض و منحرف به مبارزه علمی پرداختند: خوارج، غالیان، شبهه و...

کلام و عقاید: جلسه چهارم

موضوع: وهابیت و نقد آن

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه هشتم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. پیشینه و شکل‌گیری وهابیت
۲. آرا و دیدگاه‌های وهابیت
 - توحید
 - مسائل زنان
 - مسائل نوپدید
 - تکفیر
۳. نقد وهابیت از منظر شیعه
۴. نقد وهابیت از منظر اهل سنت

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• پیشینه و شکل‌گیری وهابیت

- فرقه وهابیت توسط محمد بن عبدالوهاب به وجود آمد و در قرن دوازدهم هجری در زمانی که جهان اسلام درگیر مسائل و مشکلات فراوان از جمله هجوم همه‌جانبه استعمارگران غربی قرار داشت. او مسلمانان را مشرک و بت‌پرست و واجب‌القتل خواند و با عرب‌های بادیه‌نشین هم‌پیمان شد و به شهرها و مناطق شیعه و سنی‌نشین حمله کرد و همه را به خاک و خون کشید؛ از جمله با حمله به کربلا چند هزار نفر را قتل‌عام کرد.
- این فرقه با همکاری آل سعود که تحت سلطه دولت استعماری انگلیس بود گسترش یافت و بر عربستان حاکم شدند. اندیشمندان شیعه و اهل سنت آنان را به خوارج تشبیه کرده‌اند.

• آرا و دیدگاه‌های وهابیت

○ توحید

اولین نقدی که به آنها وارد است درباره مبدأ و صفات خداوند است. آنها تمام چیزهایی که در یک پدیده مادی متصور است برای خداوند قائل هستند؛ از جمله تجسیم و تشبیه. معتقدات آنها برای خدای متعال جسمیت، شباهت، کیفیت، کمیت، محدودیت و عجز را که با عقل و نقل منافات دارد، اثبات می‌کند. علاوه بر این اعتقاد خاص آنها در خصوص توحید در عبادت به طوری است که دایره انسان‌های موحد عملاً بسیار تنگ و محدود می‌شود و عموم مسلمین، مشرک تلقی می‌شوند. آنان هر عملی را که نشان از احترام و تعظیم غیر خدا باشد شرک می‌دانند؛ مثل شفاعت، توسل، تبرک، زیارت قبور انبیا و اولیا، فرستادن صلوات، جشن و شادی برای اولیا، ساختن قبه و قبور برای آنان و...

○ مسائل زنان

در حوزه مسئله زن، وهابیت نگاه تحقیرآمیزی به زنان دارد که دور از شأن انسان و جایگاه انسان است. برخی فتوای وهابیت در حوزه زنان عبارت‌اند از:

- ۱- حرمت رانندگی برای زنان
- ۲- حرمت حضور دختر با پدر در مکان خلوت
- ۳- حرمت زیارت قبور
- ۴- حرمت حق رأی
- ۵- حرمت مسافر بدون محرم
- ۶- حرمت استفاده از اینترنت مگر محرمی همراه او باشد.

○ مسائل نوپدید

وهابیت در قالب مسئله بدعت، تمامی اموری را که در زمان سلف صالح (سه قرن نخستین اسلام) وجود نداشته است، مصداق آن دانسته و حرام می‌دانند که ریشه این امر به تعصبات نابجا و هواپرستی و اعمال سلیقه شخصی در امور دینی برمی‌گردد. بسیاری از اموری که نسبت به شیعه بدعت می‌دانند، نادرست است، مثل خمس، رجعت، تغییر سرنوشت (بدا) و...

○ تکفیر

از مهم‌ترین ویژگی‌های اعتقادی آن، مسئله تکفیر و نسبت کفر دادن به مسلمانان است که بدین وسیله و با تکفیر آنها، جواز کشتار و غصب اموال آنها را صادر

می‌کنند. از زمان شکل‌گیری این فرقه تا امروز، حربه تکفیر از حربه‌های مهم آنان و مورد استفاده آنها بوده که توسط آن به دیگر مسلمین چه شیعه و چه سنی نسبت کفر داده‌لند و مجوز قتل و غارت آنها را فراهم کردند. حال آنکه اجماع مسلمانان بر عدم جواز تکفیر اهل قبله است.

• نقد وهابیت از منظر شیعه

○ در زمینه فکری:

۱. نقد اعتقاد به جهت برای خدا و اندیشه تجسیم و تشبیه
۲. نقد اشکالات آنها به مسئله نبوت و جایگاه آن
۳. نقد اشکالات آنها به انکار فضایل امام علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام
۴. تبیین مفهوم دقیق توحید و شرک (بهترین راه بطلان وهابیت)
۵. رد شبهات آنها نسبت به مسائلی مثل توسل، شفاعت، تبرک، بدعت و...

○ در عرصه‌های عملی:

۱. نقد عملکرد آنها در ایجاد تفرقه در جهان اسلام
۲. همسویی و همکاری آنان با استعمارگران و قدرت‌های ستمگر
۳. نقد آنان در عرصه تکفیر و کشتار مسلمین

• نقد وهابیت از منظر اهل سنت

○ نقد کلی:

- ۱- آن را فتنه‌ای بزرگ و ناگوار در حجاز می‌دانند که باعث ایجاد آشوب و فتنه در جهان اسلام و حجاز شده است.
- ۲- آیین وهابیت را آیین ستم و کشتار می‌دانند که با ستمگری و کشتار و غارت، آیین خود را گسترش دادند.
- ۳- ادعاهای آنان را دروغین و تفرقه‌گرایانه می‌دانند.
- ۴- پیوند با اصحاب قدرت و استعمارگران از ویژگی‌های مهم وهابیت است.

○ نقد مبانی فکری

- ۱- وهابیت، بدعت است نه مذهب.
- ۲- نقد جایگاه سلف و وجود سلف ناصالح.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۲۳ هـ

۳- نقد دیدگاه‌های اعتقادی مثل توحید، شرک، ایمان و کفر و نیز دیدگاه بدعت در نظر آنها.

○ نقد رویکردهای وهابیت

۱- تفرقه‌انگیزی وهابیت در جهان اسلام

۲- فرقه‌ای بر ضد اسلام و آثار اسلامی

۳- نماد تکفیر و خشونت

۴- مخالفت با قرآن و سنت

کلام و عقاید: جلسه پنجم

موضوع: انتظار و مهدویت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها مدینه اول: جلسه دهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. عقیده انتظار
۲. فلسفه غیبت امام عصر (عج)
۳. جامعه آرمانی شیعه
۴. شیعه در عصر غیبت
۵. امام عصر (عج)
 - ولادت و حیات
 - ارتباط شیعیان با امام عصر (عج)
 - نیابت عامه فقها

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• عقیده انتظار

○ انتظار در اصطلاح به معنای اعتقاد به فرجام تاریخ با عدالت و سعادت جهانی است و دو عنصر نفی وضع موجود و ناخشنودی از آن و عنصر اثبات امید به آینده‌ای روشن و بسترسازی برای آن در ماهیت انتظار نهفته است. خاستگاه این مسئله به عصر نبوی بازمی‌گردد که ده‌ها روایت درباره ظهور، نشانه‌های آن، ویژگی موعود و... از پیامبر ﷺ به ما رسیده است. در قرآن آیات ۱۰۵ سوره انبیا، ۵۵ سوره نور، ۹ سوره صف، و ۵ سوره قصص به این امر اختصاص دارد. در

دنیای اسلام، همه مذاهب و نحله‌ها اصل مسئله را پذیرفته‌اند و در تبیین و دفاع از این اندیشه، کتاب‌های بسیاری نوشته شده است. لازم به ذکر است برخی از اهل سنت معتقدند که هنوز مهدی موعود به دنیا نیامده است و در آینده اتفاق خواهد افتاد.

- روایات انتظار: بحارالانوار، ج ۶، ص ۷۴؛ کشف الغمة، ج ۲، ص ۴۴۶؛ کمال‌الدین، صدوق، ج ۱، ص ۳۷۷؛ الکافی، ج ۲، ص ۲۱.
- در منابع اهل تسنن مثل مسند احمد، صحاح، سنن ابی داود، صحیح ترمذی و دیگر کتب، روایات مهدویت ذکر شده است و به مباحثی مثل فضیلت انتظار، آثار آن و منتظران واقعی و آسیب‌شناسی انتظار، توجه شده است.

• فلسفه غیبت امام عصر (عج)

- همه اسرار و ابعاد و حکمت‌های غیبت روشن نیست. مشیت خداوند متعال بر آن تعلق گرفته که امام عصر (عج) در غیبت باشند و بعد از فراهم شدن زمینه‌های ظهور، تحقق خواهد یافت. باتوجه به حکیم بودن خداوند در همه افعالش و نیز اینکه مقوله امامت، امری الهی است، باور داریم که غیبت ایشان کاری حکیمانه است، هرچند که همه اسرار آن برای ما آشکار نباشد. امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «غیبت امام زمان (عج) علتی دارد که مجاز به آشکار کردن آن نیستیم و حکمت غیبت او حکمت غیبت‌های حجت‌های پیشین است و حکمت غیبت پس از ظهور آشکار می‌شود. مانند جریان خضر و موسی (علیه السلام). (بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۹۱؛ اثبات الهداة، ج ۶، ص ۴۳۸)

○ برخی از علل غیبت و فلسفه آن

- **آزمایش و امتحان الهی:** آشکار شدن صف مؤمنان واقعی از افراد سست ایمان. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: دوره غیبت طولانی می‌شود تا حق آشکار شود و ایمان مؤمنان آشکار شده و از ناخالصی‌ها پاک شود. (اثبات الهداة، ج ۳، ص ۴۷۲، ج ۱۵۰؛ بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۱۱۳؛ کمال‌الدین، ج ۲، ص ۲۳۹).
- **حفظ جان امام (علیه السلام) از گزند دشمنان:** امام صادق (علیه السلام) در پاسخ به علت غیبت فرمودند: «به دلیل خوف از کشته شدن.» (کمال‌الدین، صدوق، ص ۴۸۱، ح

۷-۱۰) دشمنان اسلام همواره به دنبال یافتن امام و نابودی او از زمان امام عسکری علیه السلام به بعد بوده‌اند و در صدد قتل او بودند لذا با غیبت امام زمان (عج) این برنامه دشمنان ناکارآمد شد. و به وسیله غیبت، جان حضرت حفظ گردیده است. (اثبات الهداة، ج ۳، ص ۵۸۳، ح ۷۷۷).

■ **رهایی و آزادی از بیعت دیگران:** در برخی روایات علت غیبت را آن دانسته‌اند که بدین وسیله حضرت ناچار نیست در بیعت و عهد کسی باشد و مانند سایر ائمه علیهم السلام گرچه به صورت تقیه با ظالمان و حاکمان زمان خود بیعت کند. آنها ناچار بودند برای مصالح اسلام و مسلمین مدتی حاکمان جور را تحمل کنند و مبارزه علنی با آنها انجام ندهند. اما در خصوص امام زمان (عج) مشیت الهی بر آن است که بیعت و عهد کسی بر گردنش نباشد؛ چنانچه امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «لَيْلًا يَكُونُ لِأَحَدٍ فِي عُنُقِهِ بَيْعَةٌ إِذَا قَامَ بِالسَّيْفِ» (کمال‌الدین، صدوق، باب علة الغيبة، ح ۴؛ يوم الخلاص، ج ۱، ص ۲۰۱)

■ **عدم همراهی و تمکین مردم و سستی آنها:** این مطلب در خصوص سایر ائمه دیده شد و منجر به شهادت، اسارت، زندان و... برای ایشان گشت. پس، غیبت بیش از همه از ناحیه خود مردم است و اینکه آنها آمادگی لازم را ندارند. از سوی دیگر، این غیبت سبب تنبیه و تأدیب مردم می‌شود؛ چراکه اگر آنها به وظایف خود درباره امام معصوم علیه السلام عمل نکنند، سزااست که امام از آنها جدا شود و آنها از مواهب و الطاف امام معصوم علیه السلام برخوردار نشوند که این خود نشان غضب و خشم الهی است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «إِذَا غَضِبَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى خَلْقِهِ نَحَانَا عَنْ جَوَارِهِمْ». (اثبات الهداة، ج ۳، ص ۴۴۷، ح ۳۸؛ الکافی، ج ۱، ص ۳۴۳) امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ إِذَا كَرِهَ لَنَا جَوَارَ قَوْمٍ نَزَعَنَا مِنْ بَيْنِ أَظْهُرِهِمْ». (بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۹۰)

• **جامعه آرمانی شیعه**

○ با توجه به تأکید قرآن بر اینکه در آینده دین حق بر جامعه بشری سیطره کامل پیدا می‌کند (توبه، ۳۳ و ۳۲)، (آل عمران، ۱۹)، (مائده، ۳) (سبأ، ۲۸) و نیز در آن زمان قوم موعود و صالحان، جانشین خدا در زمین و آنها حاکم خواهند (نور، ۵۵) و نیز تأکید روایات بر این امور (تفسیر العیاشی، ج ۳، ص ۱۵۸؛ مجمع البیان، کافی، ج ۱، ۸۹۲)

○ جامعه آینده و ویژگی‌های آن در نزد شیعیان عبارت‌اند از:

■ جامعه‌ای عدالت‌محور: این امر ارزشمندترین رهاورد عصر ظهور تلقی می‌شود و در روایات بر عدالت گستره حضرت بیش از سایر امور تأکید شده است. مهدی زمین را پر از عدل و داد می‌کند (کافی، ج ۱، ص ۳۳۸) یا او مبعوث خواهد شد تا آن را پر از عدل و داد کند. عدالت گستره امام مهدی بر پایه توحیدگرایی انسان‌ها شکل می‌گیرد و زیست موحدانه برای همگان فراهم می‌شود.

■ امنیت فراگیر: روایات شیعه و سنی از امنیت مطلق و فراگیر در سطح جهان در عصر ظهور خبر داده‌اند. در مسند ابن حنبل آمده که پیامبر ﷺ فرمود: امنیت فراگیر می‌شود و نه موجودات حتی حیوانات با یکدیگر زندگی می‌کنند و به هم ضرر نمی‌زنند. (مسند احمد حنبل، ج ۱۵، ص ۲۹۸، حدیث ۹۶۳۲؛ الکافی، ج ۸، ص ۳۱۲، ح ۴۸۷) امنیت در ابعاد معنوی، اخلاقی، معیشتی، اقتصادی، نظامی و... برای همه مردم است. جامعه آن روز هیچ دغدغه‌ای از دشمنان داخلی و خارجی ندارد، چرا که ریشه ناامنی از بین می‌رود.

■ ریشه‌های ناامنی، فقر، محرومیت، بی‌تقوایی است. قرآن فرمود: وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ. (اعراف، ۹۶)

○ شکوفایی خردها:

■ پیامبر ﷺ فرمودند: أَلَا وَ إِنَّ أَعْقَلَ النَّاسِ عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ فَأَطَاعَهُ. (اعلام الدین، ص ۳۳۷، ج ۱۵)

■ امام صادق علیه السلام فرمود: مَنْ كَانَ عَاقِلًا كَانَ لَهُ دِينٌ. (الکافی، ج ۱، ص ۱۱، ح ۶) سطح فهم‌ها و درک و عقل مردم در آن عصر شکوفا می‌شود و در پرتوی توحیدگرایی و دینداری که بستر مناسب برای کنترل خواسته‌های نفسانی است، انسان از اسارت نفس آزاد شده و عقل و خردش به کار می‌افتد: إِذَا قَامَ قَائِمُنَا وَضَعَ اللَّهُ يَدَهُ عَلَى رُءُوسِ الْعِبَادِ فَجَمَعَ بَهَا عُقُولَهُمْ وَ كَمَلَتْ بِهِ أَحْلَامَهُمْ. (الکافی، ج ۱، ص ۲۵، ح ۲۱)

■ رشد فضایل و نابودی رذایل اخلاقی: در آن جامعه انسان‌ها در عدالت و انصاف کامل هستند و تحت تربیت دین به این امور می‌رسند. (نساء، ۱۳۵) چون عدالت در جامعه است و مردم هم به این سو می‌روند. پس از رذایل اخلاقی مثل حسادت، کینه، تکبر و... بر حذر می‌شوند و حریم‌ها و حرمت‌ها حفظ می‌شود. از سوی دیگر، فضایل در پرتو احساس بی‌نیازی و عزت نفس افراد به وجود می‌آید و رشد می‌کند. امام علی علیه السلام فرمود: **وَلَوْ قَدْ قَامَ قَائِمُنَا ... وَلَذَهَبَتِ الشُّحْنَاءُ مِنْ قُلُوبِ الْعِبَادِ**. (بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۳۱۶)

• شیعه در عصر غیبت

○ شیعه در دوره غیبت، موظف است به جانشینان امام زمان (عج)، یعنی فقهای شیعه در امور خود رجوع کند. (توقیع مبارک امام زمان (عج)، احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۲۸۳) و همچنین در فراهم کردن زمینه ظهور حاکمیت اسلام با فقها همکاری کنند. در واقع، غیبت به معنی تعطیل وظایف امامت و محرومیت امت اسلامی از وجود حضرت نیست، و مردم بدون سرپرست و راهنما رها نشده‌اند و علمای دین آنها را هدایت و رهبری می‌نمایند. علاوه بر اینکه عده‌ای هم مستقیماً به حضورش مشرف شده و از فیض وجودش بهره می‌برند.

○ وظایف شیعیان در عصر غیبت گسترده و فراوان است از جمله: شناخت صحیح نسبت به حضرت و اوصافش، شناخت صحیح از مقوله مهدویت و انتظار، مبارزه با مدعیان دروغین و انحرافات در زمینه مهدویت، انجام وظایف و تکالیف دینی خود با استفاده و راهنمایی گرفتن از علما و فقهای دین، آماده‌سازی در خود و دیگران و جامعه برای ظهور حضرت، انس و پیوند دائمی و ابراز محبت کردن به حضرت، دادن صدقه برای سلامتی و نذر کردن برای ایشان، بیان فضایل حضرت و تبلیغ مناقب ایشان، دعا برای ظهور هرچه سریع‌تر و فرج آن حضرت. عمده این تکالیف در آیاتی همچون: نساء: ۵۹، احزاب: ۵۶، نحل: ۴۴، انفال: ۴۱، شوری: ۲۳، سبأ: ۴۷ و آل عمران: ۳۱ آمده و در احادیث متعدد بر لزوم داشتن امام و معرفت به او از جمله «مَنْ مَاتَ وَ لَيْسَ لَهُ إِمَامٌ فَمَيِّتُهُ مَيِّتَةُ جَاهِلِيَّةٍ» (الکافی، ج ۱، ص ۳۷۱؛ عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۲۲، ح ۱ و...) اشاره شده است.

• امام عصر (عج)

○ شخصیت‌شناسی حضرت:

- او خلیفه الله است. (کافی، ج ۱، ۱۹۳؛ سوره ص، ۲۶) و در مصادر اهل سنت:
عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فَإِنَّهُ خَلِيفَةُ اللَّهِ الْمَهْدِيِّ.
- او احیاگر دین و برپا کنند قسط در تمام شئون است. (آل عمران، ۱۸)
- دارای مقام امامت است. آیات امامت مانند: بقره، ۱۲۴.
- او ثقل قرآن، میزان هدایت و قرآن ناطق است.
- از اهل بیت پیامبر ﷺ است: الْمَهْدِيُّ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ. (سنن ترمذی، ح ۲۲۳۰؛ عیون الاخبار، صدوق، ج ۱، ص ۲۹۷؛ الغیة، ص ۱۴۵)

کلام و عقاید: جلسه ششم

موضوع: خاستگاه و اعتقادات خاصه شیعی
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان) مکان: مدینه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. پیدایش شیعه
۲. فرقه‌های شیعی
۳. اعتقادات خاصه
 - عدالت
 - شفاعت
 - زیارت
 - توسل

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• پیدایش شیعه

○ تشیع را پیامبر ﷺ بنیان گذارده است؛ بنابراین، تاریخ تشیع همان تاریخ اسلام است.

○ دلایل پیدایش تشیع در عصر نبوی:

- آیه آغاز دعوت (یوم‌الدار): وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ (شعراء، ۲۱۴)
- حدیث منزلت: أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى، إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي. (بحار الأنوار، ج ۳۷، ص ۲۶۶)
- حدیث غدیر

• **فرقه‌های شیعی**

- امامیه: به شیعه اثنی‌عشری و شیعه جعفری مشهور است که به امامت منصوب دوازده امام پس از پیامبر معتقد است.
- زیدیه: فرقه‌ای است که به امامت زید بن علی (فرزند امام سجاد علیه السلام) بعد از امام حسین علیه السلام قائلند.
- اسماعیلیه: گروهی که به امامت اسماعیل فرزند امام صادق علیه السلام بعد از آن حضرت اعتقاد دارد.

• **اعتقادات خاصه شیعه:**

- عدالت: بدین معناست که خداوند در نظام آفرینش و در وضع تکالیف و در داوری‌ها و کیفر و پاداش ستم نمی‌کند و بر اساس عدالت رفتار می‌نماید.
- توسل: واسطه قراردادن شخصی یا چیزی در نزد خداوند، برای تقرب به او یا برآورده شدن حاجت‌ها را توسل گویند.
- زیارت قبور: باتوجه به منابع اسلامی و سیره مسلمین، زیارت قبور به‌ویژه قبور انبیاء و صالحان فضیلت دارد و بر آن تأکید شده است.

کلام و عقاید: جلسه هفتم

موضوع: معاد

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه هفتم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. معاد در اسلام

○ دلایل اثبات معاد

○ ویژگی‌های معاد در اسلام

۲. معاد و آثار تربیتی و اجتماعی آن

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• معاد در اسلام

○ اعتقاد به معاد از ارکان ایمان در اسلام است. بخش عظیمی از آیات قرآن به

مسئله زندگی پس از مرگ و جهان آخرت اختصاص یافته است. بیش از هزار

آیه قرآن ویژه معاد است؛ مانند «أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا (حج، ۷)»، «وَإِنَّ

الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ (غافر، ۳۹)» و...

○ برخی از نام‌های معاد در قرآن عبارت است از: يوم الحساب، يوم القيامة، يوم

البعث، يوم الحسرة و...

الف) دلایل اثبات معاد:

۱- دلیل اول، حکمت الهی است: أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ.

(مؤمنون، ۱۱۵)

- ۲- دلیل دوم، تحقق عدالت کامل و واقعی: أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ. (ص، ۲۸)
- ۳- دلیل سوم، رحمت الهی: قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كُتِبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ. (انعام، ۱۲)

ب) ویژگی‌های معاد در اسلام:

- ۱- حق و قطعی بودن: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ... (نساء، ۸۷؛ اسراء، ۱۴)
- ۲- جاودانه و ابدی بودن: إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ. (غافر، ۳۹)
- ۳- علم و ادراک و رسیدن به حقایق: وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ. (عنکبوت، ۶۴)
- ۴- درجات و برتری‌ها: انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا. (اسراء، ۲۱)

• معاد و آثار تربیتی و اجتماعی

- ۱- ایجاد انگیزه در انسان برای انجام اعمال صالح. (کهف ۱۰ و بقره ۱۱۰)
- ۲- تقویت ایمان و تقوا. (بقره، ۲۰۳؛ اعراف، ۲۶)
- ۳- عامل بازدارنده از فساد و گناه و کنترل‌کننده انسان. (ص، ۲۶؛ ماعون، ۱۱۳)
- ۴- ایجاد حس مسئولیت و تعهد در انسان. (نحل، ۹۳؛ کهف، ۴۹)
- ۵- هدفمند شدن زندگی. (مؤمنون، ۱۱۵)
- ۶- جلوگیری از ستم و بی‌عدالتی. (قصص، ۳۹)

کلام و عقاید: جلسه هشتم

موضوع: صیانت و تحریف‌ناپذیری قرآن
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه یازدهم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هفتم (عربستان)
مکان اجرا: مکه
سرفصل‌ها:

۱. وحی در اسلام
۲. جایگاه قرآن نزد مسلمانان
۳. تدوین و جمع‌آوری قرآن
۴. دلایل تحریف‌ناپذیری قرآن
۵. مصحف امام علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام (پاسخ به شبهات)

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

- **وحی در اسلام**
 - از مسائل مهم و مرتبط با نبوت مسئله وحی است. ادراکی خاص است که خداوند از این راه حقایق و معارف دین را به پیامبر منتقل می‌سازد.
 - كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. (شوری، ۳)
 - وَلَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ. (زمر، ۶۵)
- **جایگاه قرآن در نزد مسلمانان**
 ۱. به عنوان معجزه پیامبر دارای قداست ویژه‌ای در بین مسلمانان است.
 ۲. مرجع صحت و عدم صحت احادیث و روایات وارده است.
 ۳. معیار و مقیاس سنجش حق و باطل است.
 ۴. زیربنای قانون‌گذاری در جوامع اسلامی به شمار می‌رود.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۸ ۲۷۵

۵. منبع اصلی دین و معارف و اصول اندیشه، تربیت و نظام‌های مختلف اجتماعی در نزد مسلمانان است.

- **تدوین و جمع‌آوری قرآن**

- دلایل جمع‌آوری قرآن به طور کامل در زمان پیامبر ﷺ:

- ۱- نامیده شدن سوره حمد به فاتحه‌الکتاب از سوی پیامبر ﷺ

- ۲- شواهد تاریخی و مستند و قطعی

- ۳- حدیث ثقلین

- **دلایل تحریف‌ناپذیری قرآن**

- ۱- دلیل قرآنی: حجر، ۹؛ فصلت، ۴۱ و ۴۲.

- ۲- دلیل روایی: حدیث ثقلین؛ روایات عرضه کردن حدیث به قرآن؛ روایات مرتبط با فضایل قرآن مثل حفظ کردن، ختم کردم، قرائت و...

- ۳- حکم عقل به اینکه تحریف قرآن با حکمت الهی ناسازگار است.

- **مصحف امام علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام:**

مصحف امام علی علیه السلام تفاوتی با قرآن ندارد، فقط سوره‌ها بر اساس ترتیب نزول چیده شده است. مصحف حضرت زهرا علیها السلام کتابی است که در آن اخبار گذشته و آینده است به معنی قرآن نیست.

کلام و عقاید: جلسه نهم

موضوع: حدیث ثقلین

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)

مکان: مکه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (عربستان)

مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. جایگاه عترت و اهل بیت علیهم‌السلام در شیعه

۲. جایگاه قرآن و روایات در شیعه

۳. پیوند قرآن و عترت

فصل دهم:

مسائل سیاسی و اجتماعی

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۶۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.

اهداف آموزشی کلام و عقاید:

افزایش و تعمیق بصیرت سیاسی و دینی و معرفی حج جامع و ذوابعاد و مقابله با اندیشه‌های طرح حج متحجرانه، تک‌بعدی و عبادی صرف.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. صحیفه حج ۱ و ۲، امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله)، مشعر
۲. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، مشعر
۳. حج در اندیشه اسلامی، سید علی قاضی عسکر، مشعر
۴. مبانی دینی و سیاسی برائت از مشرکان، جواد ورعی، مشعر

توضیحات، رویکردها و روش‌ها در ارائه این بحث:

۱. نظر به اینکه حج در اندیشه اسلامی دارای ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، عبادی و معنوی است، ضرورت دارد از طرح تک‌بعدی آن اجتناب و به ابعاد سیاسی و اجتماعی این عبادت فاخر، پرداخته شود.
۲. در طرح مباحث سیاسی و اجتماعی از ارائه شعارگونه و احساسی مسائل و ورود به مسائل جناحی و مسائل روزمره سیاسی گروهی، اجتناب و با توجه به اندیشه حضرت امام و مقام معظم رهبری، جامعیت و ذوابعاد بودن حج تبیین شود. همانند:

- امام خمینی (ره): یکی از فلسفه‌های بزرگ حج قضیه بعد سیاسی اوست که دست‌های جنایتکار برای کوبیدن این بعد در کار هستند و... (ص ۱۱۱/ بند ۲)

- مقام معظم رهبری: حج از یک طرف مظهر معنویت است، ارتباط با خدا، آشنا شدن دل با آیات الهی و نزدیک شدن هر چه بیشتر انسان با خدا؛ از یک طرف مظهر وحدت است؛ یکپارچگی امت اسلام، برداشتن دیوارها و حجاب‌ها ... و از طرف دیگر، مظهر برائت از دشمنان خدا، برائت از مشرکین و ایادی شرک و کفر است. اگر ان شاء الله این سه جهت در حج متجسد و مجسم بشود، حج فایده خود را بخشیده است.

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۲۹هـ ۲۷۹

۳. در ابعاد اجتماعی و سیاسی حج به بحث وحدت، اجتماع و معارفه مسلمین با یکدیگر، براثت از مشرکان، و مسائل و معضلات امروز جهان اسلام به‌ویژه مسائل فلسطین و مقاومت اسلامی و تحکیم اخوت اسلامی توجه گردد.
۴. تبیین حج و زیارت به‌عنوان کانون اقتدار مسلمانان و نشانه پایداری دین خدا و یکتاپرستی و تحدی اقتدار معنوی و دین‌داری مسلمانان به جهان مورد توجه قرار گیرد.
۵. با توجه به شرایط کشور و جهان اسلام، زنده نگه‌داشتن امید در مردم و استفاده از ظرفیت حج برای ارتقای امید به آینده و افزایش سرمایه اجتماعی (اعتماد، توکل، همبستگی) استفاده شود.
۶. احیای حج ابراهیمی و محمدی صلی الله علیه و آله مدیون تلاش امام(ره) و رهبری معظم انقلاب و نظام جمهوری اسلامی است. لذا شایسته است این خدمت بزرگ نظام، و اصل وفاداری و حمایت از نظام و پیروی از ولایت و رهبری در ابعاد سیاسی و اجتماعی حج مورد توجه قرار گیرد.

مسائل سیاسی و اجتماعی: جلسه اول

موضوع: حج، رهبری و نظام اسلامی

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ضرورت وحدت ملی و اجتناب از اختلافات سیاسی، جناحی و قومی
۲. پاسداری از مؤلفه‌های وحدت بخش
 - نظام اسلامی و رهبری آن
 - شهدا
 - میراث فرهنگی و معنوی اسلام، ایران و انقلاب اسلامی
۳. شکرگزاری از نعمت نظام و شهدا

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• ضرورت وحدت ملی و اجتناب از اختلافات سیاسی، جناحی و قومی

○ وحدت و همبستگی ملی

■ استمرار و استحکام هر نظام سیاسی اجتماعی مستلزم همکاری میان افراد و تأمین نیازهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. اختلاف منافع، سلیقه، باور و اندیشه در یک جامعه پویا و زنده انسانی به وجود می‌آید و امری طبیعی در تمام جوامع بشری است، موضوع این نیست که اختلاف را متذکر شویم. مسئله حائز اهمیت این است که با پذیرش این اختلاف‌ها به عنوان پدیده‌هایی طبیعی و با استفاده از راه‌حل‌های انسانی، مسالمت‌آمیز، عقلایی و منطقی، دیدگاه‌ها را پیرامون محورهای مهم، عام و مورد قبول پذیرش اکثریت مردم به همدیگر نزدیک کنیم و از ظرفیت‌های بالقوه همکاری‌ها، نظریه‌ها و همدلی‌ها در جهت استقرار و تأمین امنیت و وحدت ملی سود جویم.

○ ماهیت و جایگاه وحدت ملی

- در سنت ادیان توحیدی، «خدای واحد» امت مؤمن خود را به «وحدت»، یکپارچگی و دوری از تفرقه فرامی‌خواند. حضرت محمد مصطفی ﷺ نیز، که آخرین پیام‌آور در این سنت الهی است، رسالت خویش را بر بستر اتحاد مؤمنان و ایمان‌آوردگان عملی ساخت. توصیه‌های مکرر رسول اکرم ﷺ به رعایت «برادری» و «وحدت» و تأکید بر این امر که برتری افراد به یکدیگر فقط در «تقوای» آنان است، از اهمیت حفظ یکپارچگی و اتحاد بین مسلمانان حکایت می‌کند. بر این اساس، امت واحده و بزرگ اسلامی برای تحقق فرمان الهی و دستورات پیامبر خود و با اعتقاد به «ید الله مع الجماعه» حول اصول مشترکی چون کتاب آسمانی واحد، قبله واحد و پیامبری خاتم انبیا گرد هم آمده‌اند.
- در هر ملت و وحدت و همبستگی مردم موجب تلاش مشترک برای دستیابی به اهداف ملی و مانع وقوع طغیان‌ها و کینه‌توزی‌ها می‌شود. این مهم راه رسیدن به سعادت را که غایت و نهایت محسوب می‌شود، فراهم می‌کند. وحدت ملی از اصول مهم و محوری یک مجموعه دینی و یکی از ارکان کارساز، بنیادی و زیربنایی تثبیت‌کننده آن نظام است؛ چنان‌که امام راحل رمز پیروزی انقلاب اسلامی کشورمان را در وحدت کلمه خلاصه کرد و طبق نظر صریح ایشان، اجرای تمامی احکام، قوانین و مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تربیتی و اخلاقی و حتی عبادی و اعتقادی اسلام بدون آن محقق نمی‌شود و اگر تمامی افراد جامعه در تحقق واژه‌هایی همچون عدالت و آزادی اتفاق نظر نداشته باشند و متحد نگردند، در صورت قرار گرفتن امام معصوم ﷺ در رأس نظام نیز امکان تحقق هیچ کدام از این واژه‌های زیبا میسر نخواهد شد.
- اهمیت آرامش و انسجام ملی و رحمت و محبت در جامعه تا آنجاست که خداوند به پیامبر خویش می‌فرماید: «ای پیامبر رحمت، از رحمت خدا بود که تو نرم‌خوی و مهربان شدی و اگر تندخوی، سخت‌دل و سخت‌گیر بودی، حول محورت گرد نمی‌آمدند.» (آل عمران، ۱۵۹)
- دشمنان ملت ایران تمام امکانات و ابزارهای انحصاری بین‌المللی خود را به کار گرفته‌اند تا به طرق مختلف به امنیت و وحدت ملی ایران ضربه بزنند و در میان صفوف مردم تفرقه ایجاد کنند تا بتوانند نفوذ و سلطه استعماری خود

را تحمیل نمایند. «ایجاد تفرقه و تضعیف وحدت ملی ایرانیان» و «به‌وجود آوردن مشکلات اقتصادی برای متوقف کردن پیشرفت کشور» دو روش عمده دشمنان برای مقابله با ملت ایران و نظام جمهوری اسلامی می‌باشد.

○ تنوع و اختلاف از دیدگاه اسلام

- **تنوع نژادی و قومی:** همه افراد بشر، از یک مرد و یک زن یعنی همان آدم و حوا آفریده شده‌اند. (نساء، ۱)
- **تنوع زبانی:** قرآن کریم همانگونه که آفرینش آسمان‌ها و زمین را یکی از نشانه‌های خداوند معرفی می‌کند، تعدد و تنوع زبان‌های مردم دنیا را نیز از نشانه‌های خالق جهان برمی‌شمارد. (روم، ۲۲)
- **تنوع ادیان:** آیات بسیاری از قرآن کریم به ادیان مختلف بشری اشاره دارد. اما اختلاف ادیان در میان بشر نباید به درگیری و نزاع منجر شود؛ زیرا اصل و اساس در میان مردم جهان، همزیستی مسالمت‌آمیز و یکپارچگی و داشتن روابط براساس احترام متقابل می‌باشد. (ممتحنه، ۸)
- بعضی از مهم‌ترین دلایل این تنوع عبارت‌اند از:

الف) تنوع به منظور شناخت: قرآن کریم حقیقت تنوع بشری را، راهی برای شناخت یکدیگر معرفی می‌کند: «ای مردم، ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت، ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا یکدیگر را بشناسید.» (حجرات، ۱۳)

ب) رقابت سازنده: قرآن کریم، انسان‌ها را در جهت ایجاد روحیه رقابت سازنده و مثبت فرا می‌خواند تا هر گروه از راه ساختن خویش و تلاش در انجام امور خیر و شایسته و خدمت رسانی بتواند برتری و پیشرفت خود را به اثبات برساند.

○ همزیستی مسالمت‌آمیز

- از دیدگاه اسلام می‌توان بر اشکالات تنوع بشری غالب شد و به یک سطح از هم‌زیستی مسالمت‌آمیز دست‌یافت. همزیستی، به این معنا که هر طرف بپذیرد که طرف مقابل نیز حق دارد عقاید خود را داشته باشد و به شعائر مذهبی خود عمل نماید و همه مردم شهروندانی هستند با حقوق و وظایف

یکسان که برای دستیابی به منافع عمومی و دفع خطر مشترک با هم همکاری کنند. قرآن کریم به لزوم تضمین حقوق و منافع طرف‌های مختلف و رعایت حقوق دیگران و احترام متقابل بسیار تأکید می‌کند. پس باید همه انسان‌ها، علی‌رغم داشتن گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های متفاوت، به یکدیگر احترام بگذارند؛ زیرا همگی در جوهره انسانی با یکدیگر مساوی‌اند. امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: «مردم دو قسم‌اند، یا برادر دینی تو هستند و یا در خلقت مانند تو می‌باشند.» (نهج البلاغه، نامه شماره ۵۳)

■ قرآن کریم مسلمانان را به داشتن رابطه حسنه و ارتباط بر اساس احترام متقابل، احسان، رعایت حقوق حتی با مخالفان دینی خود تشویق می‌کند؛ پیمان‌ها و معاهدات صلح را که پیامبر ﷺ با قبایل یهود، مجامع نصرانی و گروه‌های مشرک عرب، بسته بودند، نمونه‌هایی از برقراری روابط انسانی مثبت با افراد مختلف به منظور یک زندگی مشترک و مسالمت‌آمیز است. «و به پیمان وفا کنید، که از پیمان پرشش خواهد شد.» (اسراء، ۳۴) «و آنان که چون عهد بندند، به عهد خود وفا دارند.» (بقره، ۱۷۷)

• پاسداری از مؤلفه‌های وحدت‌بخش

○ نظام اسلامی و رهبری آن

■ جامعه ایران، جامعه‌ای است متنوع و دارای هویت خاص فرهنگی اجتماعی. ایران با تمدنی دیرینه، با قبول اسلام، فرهنگ ایرانی - اسلامی را پذیرفت. هویت ملی، وحدت ملی همگرایی و واگرایی بین اقوام از موضوعات مهمی هستند که حکومت‌ها در کشورهای کثیرالاقوام با آن مواجه‌اند. تعدد و تنوع قومی چالش‌هایی را در قالب تهدید یا فرصت برای حکومت به ارمغان می‌آورد؛ بنابراین ایران اسلامی از جمله کشورهایی است که از تنوع قومی در ساختار جمعیتی خود برخوردار است، ولی ایران جزو معدود کشورهایی است که اقوام مختلف، همگی بومی این سرزمین‌اند و ذاتاً به ایران و سرزمین خود دلبستگی و تعلق خاطر دارند.

■ براساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اسلام و مذهب جعفری دوازده امامی دین رسمی است و مذاهب چهارگانه اهل سنت (حنفی، شافعی، حنبلی و مالکی) و شیعیان زیدی نیز به عنوان اقلیت مذهبی قانونی شناخته شده‌اند. همچنین ایرانیان مسیحی، یهودی و زرتشتی به عنوان اقلیت دینی پذیرفته شده‌اند و می‌توانند در حدود قانون بر اساس کیش خود عمل نمایند.

○ شهدا

■ ایثار و شهادت، مفاهیمی ارزشمند در همه جوامع بشری هستند. همه ملت‌ها به فداکاران، جانبازان و سلحشوران خود به دیده احترام می‌نگرند. در آموزه‌های اسلامی، جوهره فرهنگ ایثار و شهادت از خودگذشتگی، اخلاص و آزادمنشی هوشمندانه و هدفمند است. ترویج و اشاعه فرهنگ ایثار و شهادت، آثار بسیار مثبت اخلاقی، اعتقادی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را در بر دارد. جهاد مقدس شهید و خون پاکی که در این راه به زمین ریخته می‌شود، عامل بقا و پویایی جوامع انسانی و تداوم ارزش‌های مقدسی است که انسانیت و شرف و عدالت و آزادی در پرتو آنها، جان و رمق می‌گیرند و استمرار می‌یابند؛ چراکه ریشه در قدرت، قوت، صبر، استقامت، مبارزه با کفر، انسجام، آخرت‌خواهی و ظرفیت بالا دارد و هر جامعه‌ای که افراد آن این‌گونه باشند، مشمول رحمت و نصرت خداوند هستند و دیگر شکست نخواهند خورد که «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ» (آل عمران، ۱۶۰)

■ در قرآن مجید برای بیان حیات عالی شهدا و مقام بسیار رفیع و والای آنها، جمله «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (آل عمران، ۱۶۹) آمده است. مقام عند ربهم، عالی‌ترین مقام انسانی است و به عبارت دیگر کمال نهایی انسان است که هیچ حائلی میان انسان و خدا، وجود ندارد. در واقع اتصال به مقام ربوبی و لقای الهی و نهایت کمال انسان است.

- وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ. (بقره، ۱۵۴)
این سوره جایگاه شهید و جاودانگی حیات شهدا را نشان می‌دهد، تا جایی که بشر نمی‌تواند مقام رفیع شهید را درک کند.
- وَلَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. (آل عمران، ۱۳۹) این آیه، بعد از جنگ احد که مؤمنان در جنگ شکست خوردند، نازل شد و می‌خواهد تذکر دهد که اگر دارای ایمان استوار باشید، برای همیشه برترید و شما شاهدان و رهبران برحق نیز هستید.
- وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ. (حج، ۵۸) در این آیه، پاداش کسانی که برای رضای خدا هجرت کنند و در مقابل اهریمنیان ایستادگی کنند، رزق و روزی خاص مقرر می‌فرماید.
- وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ. (آل عمران، ۱۶۹) در این آیه، تفاوت مردن در بستر با کسانی که در راه خدا شهید شدند، به روشنی دیده می‌شود و پاداشی بزرگ برای این گروه در نظر گرفته شده است و آن روزی خوردن در نزد خداوند متعال می‌باشد. این آیه، از ویژگی‌های شهدا پرده برداشته که آنان زنده‌اند و تمام خصوصیات حیات را دارا می‌باشند. از آثار حیات، روزی خوردن و رزق است که شهدا به نحو احسن از آن برخوردارند.
- الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْبَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ. (توبه، ۲۰) در این آیه، جهادگران با مال و جان در راه خدا را رستگاران و کسانی که نسبت به مستبدان بی تفاوت نیستند و در برابر کافران قیام می‌کنند را تشویق می‌کند و پاداش آنها را سعادت و مقام بلند و رستگاری معرفی کرده است.
- فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا. (نساء، ۷۳) در این آیه، شهدا را انسان‌هایی برجسته و بیدار معرفی می‌کند و آنها را پیروز واقعی این دنیا و آن

دنیا و روزی خور در نزد خداوند و سعادت‌مند و فاتح و دارای مقام بلند و شاهد بر دیگر امت‌ها معرفی می‌کند و پاداش شهدا را خداوند بر خود مفروض می‌داند.

- وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا. (نساء، ۷۴)
- وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ. (آل عمران، ۱۵۷)
- همه گناهان شهید مورد عفو و مغفرت قرار می‌گیرد و بخشیده می‌شود.
- شهادت، تجارت و معامله با خداوند است که سودمندترین معاملات است. (توبه، ۱۱۱)

■ شهادت در طول تاریخ و نزد همه ادیان الهی دارای ارزش بوده و محبوبیت تاریخی دارد. (توبه، ۱۱۱)

- شهادت، بالاترین رستگاری و فوز عظیم است. (توبه، ۱۱۱)
- ایمان و هجرت و جهاد، زمینه، عناصر و عوامل شهادت هستند. (آل عمران، ۱۹۵)

■ ثواب و پاداش شهیدان از سوی خداوند ضمانت شده و ضایع نمی‌گردد. (آل عمران، ۱۹۵)

■ اجر و مزد شهیدان بهشت الهی است؛ یعنی جوار رحمت و رضوان حضرت حق (آل عمران، ۱۹۵)

- شهیدان قبل از شهادت به جایگاه خود معرفت پیدا می‌کنند. (محمد، ۶)
- آثار و اعمال شهیدان پایدار و جاوید است و از بین نخواهد رفت. (محمد، ۵)
- شهید به تمام آرزوها و آرمان‌های مقدسش نائل می‌شود. (محمد، ۵)
- شهید به لقاءالله می‌رسد و پیروزی حقیقی از آن اوست. (آل عمران، ۱۵۸)
- شهادت، رجعتی به میعاد و وطن اصلی است. (آل عمران، ۱۵۸)
- شهادت، معرفی‌کننده مؤمنین است. (آل عمران، ۱۵۳)
- شهادت، جامعه را تصفیه و پالایش می‌کند. (آل عمران، ۱۵۴)
- شهادت، آزمایشگاه مؤمنین است. (آل عمران، ۱۵۴)
- شهادت، رهایی از مرگ بیهوده و ارزان است. (آل عمران، ۱۴۵)

- شهادت، جامعه را مقاوم و پویا نموده مشتاق ایثار می‌سازد. (آل عمران، ۱۳۹)
- شهید، به کمال نهایی رسیده و بزرگ‌ترین عارف است.
- شهید، همنشین پیامبران و صدیقان می‌باشد. (نساء، ۶۹)
- در عرفان عملی، شهید علاوه بر خودسازی، دیگرسازی و اصلاح از ارکان طریقت است. (توبه، ۱۱۲)

• میراث فرهنگی و معنوی اسلام، ایران و انقلاب اسلامی

- یکی از رسالت‌ها و مسئولیت‌ها در طول تاریخ در همه عصرها و همه تمدن‌ها و کشورها انتقال دادن ارزش‌های حاکم بر جامعه است. حفظ، اعتلا و انتقال ارزش‌های اصیل فرهنگی و دینی و باورهای مطلوب اجتماعی رفتارهای متعالی فردی و جمعی از اساسی‌ترین رسالت‌های همگانی است. پیامبر گرامی ﷺ با ترویج فرهنگ جهاد و شهادت توانست با جمع اندک و ناتوان (به لحاظ مادی) مسلمانان اولیه، نصرت و یاری خداوند متعال را کسب کرده، بزرگ‌ترین ضربه‌ها را بر پیکر کفر و شرک زده و سبب تثبیت و گسترش سریع اسلام شود.
- مهم‌ترین دستاوردهای داخلی عبارت‌اند از: اطاعت از مقام ولایت تا پای جان، صبر و استقامت، اعتماد به نفس و خودباوری، تقویت باورهای دینی، ایجاد هویت و هدف مشترک، شکوفایی استعداد و خلاقیت، تفکر بسیجی، تحکیم وحدت ملی، رشد فضایل اخلاقی و اجتماعی، الگوسازی برای جامعه از طریق حماسه‌آفرینی، امر به معروف و نهی از منکر و احیا و اشاعه سنت‌ها و ارزش‌های الهی، حضور داوطلبانه و مشارکت فعال، همبستگی اجتماعی، اعتماد اجتماعی، تجلی ایثار و مقاومت، تحکیم روابط اجتماعی و روح برادری، خلق آموزه‌های عرفانی، تکرار کربلا و تجلی عاشورا، تحکیم بنیان خانواده، تقویت و خوداتکایی و استراتژی بازدارندگی دفاعی.
- مهم‌ترین دستاوردها و نتایج بین‌المللی و منطقه‌ای عبارت‌اند از: تثبیت و گسترش عزت و اقتدار جمهوری اسلامی ایران، تضمین استقلال و حفظ تمامیت ارضی کشور در مقابل اجانب و بیگانگان، گسترش استراتژی دفاعی، الگوی مبارزه با قدرت‌های بزرگ، سازش‌ناپذیری در مقابل دشمنان، اثبات مظلومیت ایران به جهانیان، کمک به مستضعفین و برپایی عدالت و آزادی و رفع ظلم و

فتنه، رشد روابط سیاسی و دیپلماسی، تأمین امنیت منطقه، کارآمدی دین اسلام، شکست استراتژی رژیم صهیونیستی و آمریکا.

○ شکرگزاری از نعمت نظام و شهدا

- شکر و سپاس به عنوان فضیلتی اخلاقی مورد تأیید و تأکید عقل و عقلاست. هر انسانی به حکم عقل به این نتیجه می‌رسد که می‌بایست در برابر هر گونه کاری و یا نعمتی که به وی می‌رسد، شکر کند. در هنجارشناسی نیز که در حوزه علوم تربیتی و اجتماعی از آن بحث می‌کنند، سپاسگزاری به عنوان عملی مفید و سازنده و ابزاری تشویقی مورد توجه است.
- گستره معنایی شکر: ثناگویی در برابر نعمت و بخشش را شکر گویند. شکر، یکی از برترین اعمال انسانی و دارای فضیلت بسیار است و از سه عنصر علم، حال و عمل تشکیل می‌شود که علمای اخلاق آن را به حقیقت شکر تعبیر کرده‌اند. به این معنا که شخص باید از نعمت و نعمت‌دهنده خویش آگاهی کامل داشته باشد و تحت تأثیر این علم و دانش به حالتی عاطفی و احساسی برسد که خضوع و خشوع در برابر نعمت‌دهنده نمونه‌ای از آن است. آنگاه در مقام عمل آنچه را احساس کرده نشان دهد و شکرگزار زبانی و عملی نعمت باشد.

○ فرهنگ شکرگزاری در آموزه‌های دینی

- وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ. (لقمان، ۱۲)
- وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ. (زمر، ۷)
- فَادْكُرُونِي أذكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ. (بقره، ۱۵۲)
- حضرت علی (علیه السلام) در موارد متعددی به اهمیت شکر و فضیلت آن اشاره کرده و می‌فرماید: «حمد و سپاس سزای خداوندی است که حمد را به نعمت‌ها و نعمت‌ها را به شکر پیوند زده و به ازای نعمت‌ها حمد را واجب کرده و شکر را سبب فراوانی آنها قرار داده، بر نعمت‌هایش او را حمد می‌کنیم چنانکه بر بلایش سپاسگزاریم.» (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۳)

○ ارکان و اشکال شکرگزاری

■ امام خمینی (ره) برای شکر سه رکن بیان می نماید:

۱. معرفت به خداوند متعال و صفات که لایق اتصاف به خداوند متعال است.
۲. حالتی که نشانگر این معرفت و موجب خضوع و تواضع در برابر خداوند متعال شود.
۳. عمل و پایبندی به دستورات و فرمانهای الهی که ثمره حالت تواضع و شکرگزاری است.

○ اشکال مختلف شکرگزاری

الف. شکر قلبی

ب. شکر زبانی

ج. شکر عملی

○ رهاورد و ثمرات شکرگزاری

- **وَإِذِ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ.** (ابراهیم، ۷) از اثرات قابل توجه شکر فزونی نعمت است و از اثرات کفر نعمت، عذاب پروردگار می باشد.
- ثمره شکر متوجه خود انسان است خداوند می فرماید: **إِنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ.** (لقمان، ۱۴)

مسائل سیاسی و اجتماعی: جلسه دوم

موضوع: مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی زائران

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه نهم (ایران)

مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اوضاع جهان اسلام و همدردی و همراهی
۲. غیرت دینی در دفاع از مسلمین
۳. رعایت شئون جمهوری اسلامی ایران در سفر

مسائل سیاسی و اجتماعی: جلسه سوم

موضوع: اخوت اسلامی

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ضرورت و نیازها
 - دشمنی مشترک
 - منافع مشترک
 - معضلات و مشکلات جهان اسلام
۲. همگرایی و تقریب مذاهب اسلامی
۳. آسیب‌ها و عوامل تفرقه
 - تعصب و جهل
 - توطئه استعمار و استکبار
 - فرقه‌گرایی و قوم‌گرایی

مباحث کلیدی:

✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:

• تأکید قرآن و احادیث بر وحدت اسلامی

- اخوت میان مسلمانان: **إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأُصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ**. (حجرات، ۱۰)
وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا. (آل عمران، ۱۰۳)
- مودت بین مسلمانان: **وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ**. (روم، ۲۱) **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا**. (مریم، ۹۶)
- الفت میان مسلمانان: **وَأَذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ**. (آل عمران، ۱۰۳)

- رحمت مسلمانان بر یکدیگر: مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ. (فتح، ۲۹)
- رأفت مسلمانان: جَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً. (حدید، ۲۷)
- پیامبر خدا ﷺ در حدیثی می‌فرماید: مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً. (بحار الأنوار، ج ۲۹، ص ۳۳۱)
- در حدیث دیگری از پیغمبر اکرم ﷺ نقل شده: الْمُؤْمِنَانِ كَالْيَدَيْنِ يُغْسَلُ إِحْدَاهُمَا بِالْأُخْرَى. (مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۴۹)
- امام علی علیه السلام نیز در وصف جماعت می‌فرماید: «فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْفُرْقَةَ» (نهج البلاغه، ج ۱، ص ۱۸۴) «وَعَلَيْكُمْ بِالتَّوَّاصِلِ وَالتَّبَادُلِ وَإِيَّاكُمْ وَالتَّدَابُرِ وَالتَّقَاطُعِ». (نهج البلاغه، نامه ۴۷)
- امام صادق علیه السلام فرمود: الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ هُوَ عَيْنُهُ وَرَأْتُهُ وَدَلِيلُهُ لَا يَخُونُهُ وَلَا يَخْدَعُهُ وَلَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَكْذِبُهُ وَلَا يَغْتَابُهُ. (وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۰۴)

• راهکارهای وحدت اسلامی

۱. قرآن کریم
۲. توحید و یکتاپرستی
۳. سیره نبوی
۴. کعبه، مرکز نشر توحید و کانون اتحاد
۵. دین اسلام
۶. منافع و هدف‌های مشترک
۷. دشمن مشترک

• موانع تقریب و وحدت اسلامی

۱. اختلافات کلامی و فقهی
۲. اختلافات قومی
۳. کج‌فهمی‌ها و ارائه تفسیرهای متفاوت از اسلام
۴. توطئه‌های استعمار و قدرتمندان زیاده‌طلب

مسائل سیاسی و اجتماعی: جلسه چهارم

موضوع: براءت از مشرکین

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه ششم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. مبانی و ضرورت (براءت در قرآن و سیره معصومان علیهم‌السلام)
۲. براءت از مشرکین از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری

مباحث کلیدی:

- ✓ در خصوص محتوای موضوعات این جلسه، موارد ذیل توصیه می‌شود:
- براءت، تعبیری قرآنی به مفهوم بیزاری و اجتناب از مشرکین و دشمنان مسلمانان و قطع پیوند با آنهاست. در قرآن، گذشته از نکوهش و مذمت شرک و مشرکان، بر ضرورت گسستن پیوند از مشرکان و توصیه جدی به مقابله با آنان در آیات مختلف تصریح شده و آیاتی در براءت انبیا از مشرکان و اعلام بیزاری آنها از شرک در سوره‌های متعدد آمده است.
 - به گواهی قرآن، براءت از مشرکان در امت‌های پیشین نیز بوده و پیامبران آن امت‌ها اعلام براءت نموده‌اند که نمونه بارز آن حضرت ابراهیم علیه‌السلام و یارانش بودند. با ظهور اسلام و بعثت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم، این امر در دین اسلام به اوج خود رسید. «اعلان براءت از مشرکان» جزء لاینفک توحید است. اساساً دعوت به «دوری جستن از طاغوت»، نیمی از رسالت مبعوثان است و همه پیام‌آوران الهی برای ابلاغ این پیام برانگیخته شدند. براءت از دشمنان خدا از ابعاد سیاسی، اجتماعی، اعتقادی و تربیتی مطرح است و مؤمن، به حکم انگیزه ایمانی و با تأسی به خدا و رسول، می‌بایست از هر چه که سدّ راه رسیدن به خداست و هر کس که در مقام خصومت با خلق اوست، تبری جوید و علقه روحی و عملی خود را قطع کند و با دشمنان خدا طرح دوستی نیفکند. (مجادله، ۲۲)
 - آیات متعددی از قرآن به براءت از کافران و مشرکان و نبرد با دشمنان خدا و بیزاری از اعمال و جرائم آنان فرمان می‌دهد. از جمله در آغاز سوره مبارکه ممتحنه که به اسوه بودن ابراهیم در امر براءت اشاره دارد، و همچنین در پایان آن سوره، مؤمنان را از دوستی با دشمنان خدا و آنان که مورد غضب خداوند قرار

گرفته‌اند بر حذر داشته است. پیامبر و پیروانش، در حالی که با مسلمانان با رحمت و رأفت رفتار می‌کنند، با کفار و مشرکان شدت عمل به خرج می‌دهند: مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشْدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ. (فتح، ۲۹)

● نفی سلطه و تولی کفار

دسته دیگر، آیاتی است که هرگونه سلطه‌ای را بر مسلمانان از سوی کفار و مشرکان نفی می‌کنند: لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا. (نساء، ۱۴۱) اساساً سرّ اعلان براءت از مشرکان و مستکبران عالم، مقابله با زیاده‌خواهی و سلطه‌طلبی آنها و مقابله آنان با موحدان و مظلومان است.

● حج و براءت از مشرکان

○ کعبه، مرکز توحید و یکتاپرستی

در آیات و احادیثی که درباره بنای کعبه توسط ابراهیم خلیل و نیز اعمال و مناسک حج وجود دارد، «براءت از مشرکان»، جزئی از وظایف موحدان عالم در این مرکز توحید و یکتاپرستی شمرده شده است: وَ إِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا. (حج، ۲۶)

○ قطعنامه براءت

خداوند در سوره مبارکه «براءت» یا «توبه» برخورد صریح و قاطع و اعلام جنگ با مشرکان و پیمان‌شکنان را فرمان داده است و آیات براءت در اجتماع عظیم حج که مسلمانان و مشرکان در موسم حضور داشتند و در عید قربان یا عرفه که قرآن حج اکبرش نامیده، به صورت رسمی به امر پیامبر ﷺ با بیان امام علی علیه السلام تلاوت شد. (براءت، ۳-۱)

○ کعبه، محور آزادگی و قیام ناس

کعبه را «بیت عتیق» نامیده‌اند؛ یعنی از سلطه هر مالک و سلطانی آزاد است. اساساً کعبه مرکزی است تا انسان‌ها خود را از سلطه طاغوت‌های بیرونی و درونی، آزاد کنند. از سیره حضرت ابراهیم علیه السلام و قیام و استقامت مردم در طول تاریخ، استفاده می‌شود که «کعبه» پایگاه قیام و حرکت مردم بوده است.

○ نقش براءت از مشرکین در جهان اسلام

الف) نفی قدرت‌های استکباری

ب) اتحاد و انسجام مسلمانان

ج) آگاهی و بیداری ساده‌دلان

د) بررسی مسائل و مشکلات جهان اسلام و آگاهی از نقشه‌های شوم بیگانگان

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هـ

مسائل سیاسی و اجتماعی: جلسه پنجم

موضوع: امید به آینده

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دهم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه ششم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. پیشرفت‌های علمی
۲. علوم فضایی و هسته‌ای
۳. فناوری‌های نوین
۴. قدرت دفاعی و نفوذ منطقه‌ای
۵. رشد سرمایه انسانی
۶. ضرورت همکاری و همیاری مردم و نظام

مسائل اجرایی

تذکرات اجرایی:

۱. این مبحث توسط مدیران محترم کاروان‌ها ارائه می‌شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۶۳۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.
۴. به دلیل تفاوت چینش در ارائه برخی مطالب در کاروان‌های مدینه اول و مدینه دوم، همچنین وجود جلسات ویژه کاروان‌های مدینه اول یا مدینه دوم، توجه مضاعف در زمان و مکان ارائه مباحث، مورد انتظار است.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های سازمان
۲. کتاب جامع آموزش زائران حج تمتع در حوزه اجرائی، سازمان حج و زیارت
۳. راهنمای یاوران حجاج، معاونت فرهنگی بعثه مقام معظم رهبری
۴. برنامه فرهنگی حج تمتع ۱۴۰۵/۱۴۴۷، معاونت فرهنگی بعثه مقام معظم رهبری

گفتار اول: جلسات آموزشی در ایران

مسائل اجرایی: جلسه اول

موضوع: معرفی کاروان و سازمان دهندگان حج

سرفصل‌ها:

۱- معرفی کاروان

- مشخصات کاروان
- معرفی عوامل اجرایی کاروان
- انواع اعزام کاروان‌های حج تمتع
- گروه قیمتی کاروان:
- معرفی اسکان و هتل‌ها و معرفی گروه‌های قیمتی با توجه به فاصله هتل‌ها تا حرم‌ها و مشاعر و خدمات هتلی و ...
- تفاوت استاندارد اسکان در هتل‌های اقامتی عربستان با هتل‌های بین‌المللی
- گروه قیمتی کاروان و دلیل متغیر بودن آنها
- رقابتی بودن هتل‌های مطلوب برای اجاره در بین کشورها
- مبالغ دریافت شده از زائران بابت چه مواردی است؟
- حدود زمانی تشریف به سرزمین وحی و مدت اقامت
- امور اداری کاروان
- سرویس دریافت پیامک و پیامک‌های کاروان
- حضور کاروان در فضای مجازی و شبکه اجتماعی
- نشریه کاروان
- مسابقات کاروان
- نظرها، پیشنهادها و انتقادهای زائران محترم
- نشانه‌ها و رنگ‌های اختصاصی کاروان

۲- سازمان دهندگان فرهنگی عملیات حج تمتع (معرفی بعثه مقام معظم رهبری):

- بعثه مقام معظم رهبری، متولی امور دینی و فرهنگی زائران و ناظر بر اجرای عملیات حج تمتع
- روحانیون کاروان‌ها

۳- سازمان‌دهندگان اجرایی عملیات حج (معرفی سازمان حج و زیارت)

- سازمان حج و زیارت
- مرکز پزشکی حج و زیارت
- کارگزاران امور زیارتی
- مدیران کاروان حج تمتع
- روحانیون کاروان حج تمتع
- مدیران مجموعه حج (مدیر هتل)

۴- شناخت بعد اجرایی سفر حج

- مراحل و گام‌های اصلی در سفر حج
- هدف از شناخت و کسب آمادگی قبلی
- راه‌های شناخت سفر و کسب آمادگی قبلی
- اهمیت جلسات آموزشی
- مسئولیت‌های مهم زائران در قبال جلسات آموزشی
- موضوعات اجرایی مورد بحث در جلسات آموزشی
- طول زمان و تعداد جلسات آموزشی
- تنوع جلسات آموزشی
- تاریخ برگزاری جلسات آموزشی
- برنامه آموزش عملی مناسک و اعمال حج تمتع
- آموزش زائران در فضای مجازی
- کتب مورد نیاز زائران
- توصیه به صبر و سعه صدر
- ثبت خاطرات سفر
- تهیه فیلم و عکس از کاروان

۵- نمایندگان زائران کاروان

- وظایف و مسئولیت‌ها
- ساختار و ترکیب اعضا
- فرایند انتخاب
- دعوت به همکاری و انتخاب نمایندگان در جلسه آتی

مسائل اجرایی: جلسه دوم

موضوعات: استطاعت جسمی و روانی زائران، معرفی یاوران حجاج و زائر خدمه، گروه‌بندی زائران و...

سرفصل‌ها:

۱- استطاعت جسمی و روانی زائران برای سفر حج

- هدف از معاینات پزشکی زائران
- شروع فرایند معاینات پزشکی زائران با تعیین پزشک معتمد از سوی مرکز پزشکی سازمان حج و زیارت
- قطعی نمودن ثبت نام زائران در کاروان
- ارائه اطلاعات صحیح به پزشک معتمد
- تشرّف به حج بدون احراز استطاعت
- استمرار استطاعت جسمی و روانی زائران
- سوابق پزشکی زائران

۲- یاوران حجاج، زائر خدمه و گروه‌بندی زائران

- اهداف یاوران حجاج و وظایف
- معرفی جایگاه زائر خدمگی و بیان شرح وظایف
- گروه‌بندی زائران کاروان
- توصیه‌های انتخاب گروه
- اتوبوس‌های کاروان
- ملاحظات کاروان در تنظیم گروه‌ها، اتاق‌ها و اتوبوس‌ها
- دعوت به همکاری و انتخاب یاوران حجاج و زائر خدمه در جلسه بعدی

۳- نحوه انتخاب هم‌اتاقی

- گزارشی از ترکیب زائران کاروان
- معیارهای انتخاب هم‌اتاقی
- ملاحظات کاروان در چینش اتاق‌ها
- انتخاب هم‌اتاقی در جلسات آتی
- ویژگی سفرهای دسته‌جمعی
- رمز و راز داشتن سفری آرام و بدون دغدغه

۴- فرصت‌ها و آسیب‌پذیری‌های زائر قبل از سفر حج

مسائل اجرایی: جلسه سوم

موضوع: اهمیت پوشش زائران، مواد مخدر و ملزومات سفر
سرفصل‌ها:

- ۱- اهمیت پوشش زائران
 - پوشش زائران ایرانی در حج
 - حساسیت مأمورین عربستان به حجاب بانوان زائر
- ۲- مواد مخدر و دخانیات در سفر حج
 - اعتیاد چیست؟
 - مواد اعتیادآور کدام‌اند؟
 - داروهای روان‌گردان کدام‌اند؟
 - عوارض مواد مخدر و اعتیاد
 - قانون مبارزه با مواد مخدر
 - مجازات‌های قانونی زائران حامل مواد مخدر
 - کنترل بار و لوازم زائران در فرودگاه مبدأ قبل از شروع سفر
 - کنترل بار و لوازم زائران در فرودگاه مقصد در کشور عربستان
 - قوانین عربستان پیرامون جرائم مواد مخدر و روان‌گردان‌ها
 - وضعیت بازداشتگاه‌های عربستان
 - جاسازی کشف شده مواد مخدر در لوازم و بار زائران
 - وضعیت فرد معتاد در طی سفر حج
 - تکلیف افراد معتاد به مواد مخدر
 - مصرف دخانیات در سفر حج
 - ملاحظات مربوط به استعمال دخانیات
 - مجازات استعمال دخانیات
- ۳- ملزومات سفر
 - دسته‌بندی ملزومات فردی سفر حج
 - ملزومات احرام
 - سایر اقلام موردنیاز
 - ملاحظات در خصوص ملزومات سفر
 - وسایل متحدالشکل
 - هزینه مرتبط با کلیه اقلام متحدالشکل

مسائل اجرایی: جلسه چهارم

موضوع: سوغاتی در سفر حج، مجوز خروج از کشور، ارز مسافرتی زائران و ذبح قربانی حجاج

سرفصل‌ها:

- ۱- سوغاتی در سفر حج
 - آسیب‌ها و آفت‌های بازارگردی
 - توصیه زائران به تهیه سوغاتی از داخل کشور
 - توصیه‌هایی درباره بازار و خرید
 - اخلاق اسلامی در تهیه سوغاتی
- ۲- مجوز خروج از کشور برای سفر حج
 - مشاغل و افراد نیازمند اخذ مجوز خروج از کشور
 - مشاغل و افرادی که نیازمند بررسی ممنوع‌الخروج نبودن هستند
 - برخی نکات مهم در خصوص خروج از کشور
- ۳- ارز مسافرتی زائران
 - پول رایج در کشور عربستان و نرخ برابری آن
 - تبدیل ارز به ریال عربستان
 - میزان ارز مجاز همراه زائر
 - تهیه ارز
 - قوانین ارز در عربستان
 - برخی نکات ایمنی در مورد ارز
 - عوارض به همراه آوردن پول ایرانی
- ۴- فریضه ذبح قربانی حجاج
 - ذبح قربانی حجاج در قدیم‌الایام
 - طرح تمرکز در ذبح قربانی حجاج
 - فرایند ذبح قربانی حجاج ایرانی
 - زمان ذبح قربانی حجاج
 - هزینه قربانی حجاج
 - وکالت‌نامه ذبح قربانی حجاج
 - اقرار به نیابت مدیر کاروان در ذبح قربانی حجاج

مسائل اجرایی: جلسه پنجم

موضوع: حوزه تغذیه و تدارکات و اسکان زائران، محل اقامت کاروان و تغذیه زائران
سرفصل‌ها:

۱- حوزه اسکان زائران

- تغییرات اسکان زائران در سال‌های اخیر
- مقایسه وضعیت شهرهای مکه و مدینه و سطح کیفی هتل‌های دو شهر
- تراکم جمعیت و تردد زائران
- آب‌وهوای شهرهای مکه و مدینه
- وضعیت هتل‌ها در شهرهای مکه و مدینه
- مناطق استقرار زائران در مکه و مدینه
- سرانه اسکان زائران در قوانین و مقررات عربستان (تصریح)
- درجه‌بندی هتل‌های مکه و مدینه
- گروه قیمتی
- ظرفیت اسکان و سرویس‌دهی در هتل
- اتاق‌های هتل و چینش زائران
- لوازم و امکانات هتل
- استفاده از آسانسور در هتل
- کارت (کلید) درب اتاق
- استقرار در اتاق
- تنظیم فضای داخل اتاق
- سرویس‌های بهداشتی هتل
- سالن غذاخوری هتل
- ایمنی و سلامت در هتل
- شستشوی البسه زائران در مکه
- مصرف آب شرب در هتل: توضیح غیر شرب بودن آب لوله‌کشی هتل‌ها و تأکید بر استفاده به اندازه نیاز از آب معدنی مستقر در طبقات هتل‌ها و پرهیز از اسراف
- ارائه خدمات در هتل

- تردد در مکان‌های عمومی هتل
- خروج کاروان از هتل
- ۲- محل اقامت کاروان
 - هتل محل اقامت کاروان در شهر مکه مکرمه
 - هتل محل اقامت کاروان در شهر مدینه منوره
 - مدیر مجموعه در مکه مکرمه
 - مدیر مجموعه در مدینه منوره
 - تخصیص خیام (چادرها) در عرفات و منا
- ۳- تغذیه زائران
 - عواملی که در برنامه‌ریزی غذایی زائران مؤثر است (تنوع مدت سفر، شرایط آب و هوای کشور میزبان، شرایط سنی و ذائقه و فرهنگ غذایی اقوام مختلف، موازین شرع و ...)
 - تدوین برنامه غذایی و بهره‌مندی از نظرات کارشناسان تغذیه و بهداشت
 - اهمیت بهداشت و سلامت غذا و ایجاد آشپزخانه‌های مرکزی با رویکرد طبخ و توزیع متمرکز غذا و رعایت اصول بهداشتی مربوطه با نظارت مستقیم کارشناسان بهداشت و تغذیه بر سلامت غذا و مواد غذایی
 - تهیه غذای زائران در سال‌های قبل و مقایسه آن با وضع فعلی
 - وعده‌های غذایی زائران
 - نکات مهم در خصوص تغذیه زائران
 - توجه به رعایت میزان کالری مورد نیاز بدن و توجه به پرهیز از پُرخوری و درهم‌خوری
 - مدیریت بهینه مصرف و جلوگیری از اسراف و دور ریز غذا
 - تهیه و توزیع اقلام مصرفی روزانه زائرین از قبیل انواع نوشیدنی‌ها، میوه، نان، دورچین و ...
 - ایجاد محیط مطبوع و لذت بخش برای سرو غذا و توصیه به آرامش و برنامه‌ریزی جهت اداره بهینه در رستوران‌های هتل
 - رعایت پوشش مناسب آقایان و بانوان در زمان ورود و حضور در رستوران و احترام به اصول بهداشتی و رعایت حقوق سایر زائرین
 - تهیه و توزیع غذای رژیمی
 - تهیه و توزیع غذا و بسته‌های بین راهی و فرودگاهی

مسائل اجرایی: جلسه ششم

موضوع: حمل و نقل، خدمات درمانی و بیمه، راهنمایی حجاج و وسایل ارتباطی زائران
سرفصل‌ها:

- ۱- حمل و نقل در سفر حج
 - انواع حمل و نقل
 - حمل و نقل هوایی
 - حمل و نقل زمینی
 - ایاب و ذهاب زائران در مدینه منوره
 - ایاب و ذهاب زائران در مکه مکرمه
 - توصیه‌های مهم در خصوص ایاب و ذهاب زائران
- ۲- خدمات درمانی
 - مرکز پزشکی حج و زیارت
 - خدمات مرکز پزشکی حج و زیارت در حج تمتع
 - خدمات پزشکی و آموزش سلامت و بهداشت به زائران قبل از سفر حج
 - ارائه خدمات درمانی به زائران در طول سفر
 - ارائه خدمات بهداشتی در طول سفر
 - سطح‌بندی خدمات درمانی در حج (نظام ارجاع بیمار)
 - نکات مهم در خصوص اعزام بیمار به بیمارستان‌های عربستان
- ۳- بیمه زائران
 - بیمه بار
 - بیمه عمر، حادثه و درمان
 - اعتبار زمانی بیمه‌ها
- ۴- راهنمایی حجاج

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هـ

- هدف از راهنمایی حجاج
- امدادگری و امدادیاری در حج
- نحوه راهنمایی زائران در حج
- راهنمایی حجاج در مدینه منوره
- راهنمایی حجاج در مکه مکرمه
- گم‌شدگی و جابجایی از کاروان
- کارت شناسایی زائر
- چگونگی برخورد با زائران گم شده ایرانی
- شماره‌تلفن‌های اضطراری و ضروری عربستان
- فضیلت‌های امدادسانی در دین مبین اسلام
- نرم‌افزار مورد استفاده زائران
- ۵- ارتباط تلفنی زائران
 - دلایل اصلی لزوم داشتن تلفن همراه برای زائر
 - تلفن همراه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر
 - انواع سیم‌کارت‌های تلفن همراه
 - ملاحظات استفاده از سیم‌کارت‌های ایرانی در عربستان
 - محدودیت اینترنت هتل‌ها و استفاده از سیم‌کارت‌های اعتباری عربی در طی سفر و بسته‌های اینترنت
 - نحوه تماس
 - استفاده از نرم‌افزارهای ارتباطی

مسائل اجرایی: جلسه هفتم

موضوع: ملاحظات حضور در حرمین شریفین، مدینه منوره و مکه مکرمه

سرفصل‌ها:

- ۱- ملاحظات حضور در حرمین شریفین
 - بایدها و نبایدها در حرمین شریفین
 - جداکردن زمان خرید از زمان رفتن به حرم
 - ملاحظات استفاده از تلفن همراه در حرمین شریفین
 - انجام اعمال خرافی در حرمین شریفین
 - تلصیق
- ۲- ملاحظات حضور در مدینه منوره
 - مدت زمان حضور در مدینه منوره
 - مسائل مربوط به قبرستان بقیع
 - ملاحظات مهم اجرایی برای زیارت قبرستان بقیع
 - ساعات تشرّف به قبرستان بقیع
 - برنامه پیشنهادی حضور در مدینه منوره
 - برنامه پیشنهادی حضور بانوان در روضه منوره
 - برنامه‌های کاروان در مدینه منوره
- ۳- ملاحظات حضور در مکه مکرمه
 - استلام حجرالاسود
 - حضور در حجر اسماعیل عليه السلام
 - عبور و مرور از درب‌های حرم
 - محدودیت‌های ترافیکی در مکه مکرمه
 - صعود به ارتفاع (جبل النور، جبل ثور و جبل الرحمه)
 - برنامه پیشنهادی حضور در مسجدالحرام
 - برنامه‌های کاروان در مکه مکرمه
 - جمع‌آوری سنگ برای رمی جمرات
 - عبور و مرور از درب‌های حرم
 - محدودیت‌های ترافیکی در مکه مکرمه
 - برنامه‌های کاروان در مکه مکرمه

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۷ هـ

مسائل اجرایی: جلسه هشتم

موضوع: ملاحظات حضور در مشاعر، ملاحظات امنیتی، نظرسنجی و ارزشیابی

سرفصل‌ها:

۱- ملاحظات اجمالی حضور در مشاعر مقدسه و ایام تشریق

- وضعیت مکانی عرفات و منا
- محدودیت‌های فضای استقرار و سرانه تخصیص فضای به کشور و کاروان و افراد در عرفات و منا
- وضعیت خیمه‌ها در عرفات و منا و شرایط اسکان خاص در عرفات و منا
- شرایط اسکان در منا و کمبود فضای اقامتی و خستگی مفرط حجاج و سیستم‌های خنک‌کننده موجود
- نظام حمل و نقل در مشاعر مقدسه (نقل ترددی)
- تشریح کامل وقوف در مشعر و آماده‌سازی و شناخت زائران و امکانات و کمبودها
- اهمیت رعایت حق دیگران به خصوص بیماران، کهنسالان و بانوان
- ضرورت‌ها اقامت و جداسازی خواهران و برادران
- برنامه غذایی ایام حضور در مشاعر مقدس (ایام تشریق)

۲- ملاحظات امنیتی

- ملاحظات مربوط به وسایل الکترونیکی
- مراقبت از پول و وسایل قیمتی
- رفت و آمد بانوان به حرمین شریفین یا بازار
- توصیه‌های سیاسی و اجتماعی
- دستگیری و بازداشت

۲- نظرسنجی و ارزیابی عملکرد عوامل اجرایی

- اهمیت نظرسنجی در ارتقای کیفیت خدمات
- معرفی سامانه ارزشیابی سازمان (سامفا) به زائرین و تأکید بر تکمیل اطلاعات خواسته شده در سامانه مذکور
- اعلام شماره تلفن واحد بازرسی و رسیدگی به شکایات دفاتر حج و زیارت استان‌ها در ایران و ستادهای مستقر در عربستان
- ثبت پیگیری انتقادات، پیشنهادات، اعتراضات و نظرات زائران در فرم‌های نظرسنجی توسط بازرسان سازمان
- اهمیت مشارکت زائران در ارزشیابی عوامل اجرایی کاروان

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۹ هـ

مسائل اجرایی: جلسه نهم

موضوع: آسیب پذیری های زائران در سفر حج، حقوق هم سفران، هم اتاقی ها و تشریح تفاوت هتل های مکه و مدینه در عملیات حج

سرفصل ها:

- ۱- آسیب پذیری های زائران در سفر حج
- ۲- حقوق هم سفران
 - برخی موارد توصیه شده درباره هم سفران
 - موقعیت و منزلت زائران ایرانی
 - حقوق متقابل همسفران زائر در سفر حج
 - حقوق متقابل مهمانان الهی و خادمان آنها
 - دقت در محتوا و کیفیت سفر حج
- ۳- حقوق هم اتاقی ها
 - توصیه هایی برای هم اتاقی ها
 - مسئولیت تک تک زائران در قبال فضای معنوی کاروان
- ۴- تفاوت هتل های مکه و مدینه
 - تفاوت هتل های مکه و مدینه در خصوص سطح کیفیتی، درجه هتل ها و دور بودن آنها از حرم به دلیل طرح توسعه و خرابی اطراف حرم
 - میانگین مدت اقامت زائرین

مسائل اجرایی: جلسه دهم (ویژه کاروان‌های مدینه اول)

موضوع: تنظیم لوازم سفر، تحویل چمدان‌ها و فرودگاه مبدأ و مقصد
تذکر مهم: در این جلسه، فیلم آموزشی ارائه شود.

سرفصل‌ها:

- ۱- تنظیم لوازم سفر و تحویل چمدان‌ها
 - چمدان‌های متحدالشکل
 - محتویات ساک احرامی دستی
 - تحویل چمدان‌های زائران به کاروان
- ۲- ملاحظات فرودگاه مبدأ و خروج از کشور
 - شماره‌تلفن عربی مسئولان کاروان
 - لباس متحدالشکل زائران
 - تنظیم ساک احرام دستی
 - حضور در میعادگاه کاروان به عزیمت به فرودگاه بدرقه زائران
 - یادآوری نیابوردن مدارک شخصی
 - یادآوری میزان ارز مجاز همراه زائر
 - یادآوری موضوع مجوز خروج از کشور
 - احتمال تأخیر در پرواز
 - حضور در فرودگاه و اخذ مدارک
 - ملاحظات مربوط به مدارک زائر
 - عزیمت به سالن خروجی پرواز
 - وضو و نماز
 - جا نماندن از پرواز

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۱ هـ

- آمادگی برای پرواز
- ملاحظات پرواز
- برنامه زمانی عزیمت کاروان
- ۳- ملاحظات فرودگاه مدینه منوره و استقرار در هتل
 - ملاحظات فرودگاه مدینه منوره
 - استقرار در هتل و زیارت اولیّه
 - اولین حضور و اولین زیارت
 - بازگشت به هتل محل اقامت
 - حفظ ارتباط با کاروان

مسائل اجرایی: جلسه دهم (ویژه کاروان‌های مدینه دوم)

موضوع: تنظیم لوازم سفر و تحویل چمدان‌ها و ملاحظات فرودگاه مبدأ

سرفصل‌ها:

۱- تنظیم لوازم سفر و تحویل چمدان‌ها

- چمدان‌های متحدالشکل
- محتویات ساک احرامی دستی
- تحویل چمدان‌های زائران به کاروان

۲- ملاحظات فرودگاه مبدأ و خروج از کشور

- شماره تلفن عربی مسئولین کاروان
- لباس متحدالشکل زائران
- تنظیم ساک احرام دستی
- حضور در میعادگاه کاروان به عزیمت به فرودگاه بدرقه زائران
- یادآوری نیابردن مدارک شخصی
- یادآوری میزان ارز مجاز همراه زائر
- یادآوری موضوع مواد مخدر و داروهای روان‌گردان
- یادآوری موضوع مجوز خروج از کشور
- احتمال تأخیر در پرواز
- حضور در فرودگاه و اخذ مدارک
- ملاحظات مربوط به مدارک زائر
- عزیمت به سالن خروجی پرواز
- وضو و نماز
- جا نماندن از پرواز
- آمادگی برای پرواز
- ملاحظات پرواز
- برنامه زمانی عزیمت کاروان

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۳

مسائل اجرایی: جلسه یازدهم (ویژه کاروان‌های مدینه‌دوم)

موضوع: ملاحظات فرودگاه جده و میقات جحفه

سرفصل‌ها:

۱- ملاحظات فرودگاه جده و عزیمت به میقات جحفه

- کسب آمادگی برای حضور در میقات جحفه
- تنظیم ساک احرام دستی
- ملزومات همراه زائر هنگام عزیمت به میقات جحفه
- تنظیم ملزومات احرام و سایر وسایل مورد نیاز
- ملاحظات فرودگاه جده
- بیان ملاحظات احتمال حضور در استراحتگاه بین راهی به دلیل ساعت ورود به جده به لحاظ زمان مُحرم‌شدن، استفاده از اتوبوس‌های کولردار و...

۲- ملاحظات میقات جحفه و عزیمت به مکه مکرمه

- میقات زائران ایرانی
- حضور در میقات جحفه
- مراسم احرام و تلبیه
- کسب آمادگی برای خروج از میقات
- خروج از میقات جحفه
- عزیمت به مکه مکرمه
- استقرار در هتل مکه مکرمه
- کسب آمادگی برای انجام اعمال عمره تمتع

مسائل اجرایی: جلسه دوازدهم (ویژه کاروان‌های مدینه‌دوم)

موضوع: ملاحظات انجام عمره تمتع

سرفصل‌ها:

- استقرار در هتل مکه و تجدید قوا
- گروه‌بندی زائران برای انجام اعمال عمره تمتع
- نحوه ورود و خروج از مطاف
- ملاحظات انجام طواف
- ملاحظات سعی بین صفا و مروه
- توصیه‌های بعد از انجام اعمال عمره تمتع
- حفظ ارتباط با کاروان

کفتار دوم: جلسات آموزشی در مدینه منوره

مسائل اجرایی: جلسه اول

موضوع: مروری بر ملاحظات حضور در مدینه منوره

سرفصل‌ها:

- مدت زمان حضور در مدینه منوره
- مسائل مربوط به قبرستان بقیع
- ملاحظات مهم اجرایی برای زیارت قبرستان بقیع
- ساعات تشرّف به قبرستان بقیع
- برنامه پیشنهادی حضور در مدینه منوره
- برنامه پیشنهادی حضور بانوان در روضه منوره
- برنامه‌های کاروان در مدینه منوره

مسائل اجرایی: جلسه دوم (ویژه کاروان‌های مدینه دوم)

موضوع: بازگشت به کشور

سرفصل‌ها:

۱- آمادگی بازگشت به کشور

- میثاق نامه میهمانان الهی
- طلب حلالیت
- تشکر و سپاس
- درخواست همکاری
- کسب آمادگی برای عزیمت به فرودگاه
- زمان خروج از هتل
- ساماندهی و نظم‌بخشی به اتاق‌ها

۲- بازگشت به کشور

- رعایت سقف بار مجاز همراه زائر
- بار مجاز قابل حمل به داخل هواپیما
- کالاهای ممنوعه
- وسایلی که بردن آن به داخل هواپیما ممنوع است
- میزان و چگونگی حمل آب زمزم
- عزیمت به فرودگاه برای بازگشت به کشور
- رسیدن به فرودگاه مقصد در ایران

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۷ هـ

مسائل اجرایی: جلسه دوم (ویژه کاروان‌های مدینه اول)

موضوع: ملاحظات میقات شجره و عزیمت به مکه مکرمه

سرفصل‌ها:

- کسب آمادگی برای خروج از مدینه منوره
- تنظیم چمدان‌ها برای ارسال به مکه مکرمه
- تنظیم ساک احرامی دستی
- ملزومات همراه زائر هنگام عزیمت به میقات شجره
- تنظیم ملزومات احرام و سایر وسایل مورد نیاز
- زمان خروج از مدینه منوره
- ساماندهی و نظم‌بخشی به اتاق‌ها

مسائل اجرایی: جلسه سوم (ویژه کاروان‌های مدینه اول)

موضوع: ادامه ملاحظات میقات شجره و عزیمت به مکه مکرمه

سرفصل‌ها:

- میقات زائران ایرانی
- حرکت به سمت میقات شجره و عزیمت به مکه مکرمه
- حضور در میقات شجره
- مراسم احرام و تلبیه
- کسب آمادگی برای خروج از میقات
- خروج از میقات
- عزیمت به مکه مکرمه
- استقرار در هتل مکه
- کسب آمادگی برای انجام اعمال عمره تمتع

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۹ هـ

مسائل اجرایی: جلسه چهارم (ویژه کاروان‌های مدینه اول)

موضوع: ملاحظات انجام عمره تمتع

سرفصل‌ها:

- استقرار در هتل مکه و تجدید قوا
- گروه‌بندی زائران برای انجام اعمال عمره تمتع
- تشرّف به مسجدالحرام برای انجام اعمال عمره تمتع
- نحوه ورود و خروج از مطاف
- ملاحظات انجام طواف
- ملاحظات سعی بین صفا و مروه
- توصیه‌های بعد از انجام اعمال عمره تمتع
- حفظ ارتباط با کاروان

کفتار سوم: جلسات آموزشی در مکه مکرمه

مسائل اجرایی: جلسه اول

موضوع: ملاحظات حضور در مکه مکرمه

سرفصل‌ها:

- استلام حجر الاسود
- حضور در حجر اسماعیل عليه السلام
- عبور و مرور از درب‌های حرم
- محدودیت‌های ترافیکی در مکه مکرمه
- صعود به ارتفاع (جبل النور، جبل ثور و جبل الرحمه)
- برنامه پیشنهادی حضور در مسجدالحرام
- برنامه‌های کاروان در مکه مکرمه
- جمع‌آوری سنگ برای رمی جمرات
- عبور و مرور از درب‌های حرم
- محدودیت‌های ترافیکی در مکه مکرمه
- برنامه‌های کاروان در مکه مکرمه

مسائل اجرایی: جلسه دوم

موضوع: ملاحظات خروج از مکه و وقوف در عرفات

سرفصل‌ها:

- اهمیت حضور در مشاعر مقدّسه
- کسب آمادگی برای عزیمت به عرفات
- ملزومات همراه زائر در هنگام عزیمت به عرفات
- تنظیم ملزومات احرام
- ساماندهی و نظم‌بخشی به اتاق‌ها
- زمان خروج از هتل
- مراحل نقل و انتقال زائران در مشاعر مقدّسه
- ترویج زائران اهل سنت (عزیمت از مکه مکرمه به منا و سپس از منا به عرفات)
- نظام حمل و نقل تردّی (تردّد چرخشی)
- زمان‌بندی عزیمت به عرفات
- عزیمت به عرفات
- برنامه‌های کاروان در عرفات

مسائل اجرایی: جلسه سوم

موضوع: ملاحظات خروج از عرفات، وقوف در مشعرالحرام و عزیمت به منا
سرفصل‌ها:

۱- خروج از عرفات و عزیمت به منا

- گروه‌بندی زائران برای عزیمت به منا
- کسب آمادگی برای خروج از عرفات
- ساماندهی و نظم‌بخشی به خیمه‌ها
- انتقال زائران وقوف اضطراری به منا و رمی جمره عقبه
- توصیه‌های مهم به زائران وقوف اضطراری

۲- ملاحظات وقوف در مشعرالحرام و ورود به منا

- انتقال زائران وقوف اختیاری و بیتوته در مشعرالحرام
- سنگ برای رمی جمرات
- خروج از مشعرالحرام
- منا، سرزمین نیل به تمنیات صادق
- ورود به سرزمین منا

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۳

مسائل اجرایی: جلسه چهارم

موضوع: ملاحظات رمی جمره عقبه، ذبح قربانی حجاج و حلق بهداشتی

سرفصل‌ها:

- ۱- رمی جمره عقبه در روز عید قربان
 - رمی جمره عقبه زائران و قوف اختیاری
 - توصیه‌های مربوط به رمی جمرات برای کلیه زائران
- ۲- ذبح قربانی حجاج و حلق بهداشتی
 - ذبح قربانی حجاج
 - توصیه‌های مربوط به حلق و تقصیر بهداشتی

مسائل اجرایی: جلسه پنجم

موضوع: ملاحظات استقرار زائران و بهداشت و تغذیه در عرفات و منا

سرفصل‌ها:

- ۱- استقرار زائران در عرفات و منا
 - وضعیت مکانی عرفات و منا
 - محدودیت‌های فضای استقرار در عرفات و منا
 - وضعیت خیمه‌ها در عرفات و منا
 - نحوه تردد زائران در عرفات و منا
 - امداد رسانی در ایام حضور زائران در مشاعر مقدس (ایام تشریق)
 - رعایت زمان صرف وعده‌های غذایی و پرهیز از نگهداری غذاها با توجه به شرایط آب و هوایی و نبود امکانات کافی
 - پرهیز از خرید غذاهای متفرقه به منظور جلوگیری از ابتلا به مسمومیت غذایی
 - توجه به مصرف مناسب مایعات در جهت جلوگیری از گرمازدگی و کاهش آب بدن
 - پرهیز از خوردن نوشیدنی‌های سرد و پیشگیری از ابتلا به گلودرد و سرماخوردگی
- ۲- بهداشت و تغذیه در عرفات و منا
 - رعایت بهداشت محیط و پسماند مناسب ظروف و دفع زباله‌ها
 - وضعیت سرویس‌های بهداشتی در عرفات و منا
 - برنامه غذایی ایام حضور در مشاعر مقدس (ایام تشریق)

بخش اول: جلسات آموزشی عموم زائران در موسم ۱۴۳۵ هـ

مسائل اجرایی: جلسه ششم

موضوع: بیتوته در منا و بازگشت به مکه مکرمه

سرفصل‌ها:

- برنامه کاروان در منا
- رمی جمرات در روز یازدهم و دوازدهم ذی‌الحجه
- ساماندهی و نظم‌بخشی به خیمه‌ها
- عزیمت به جمرات و خروج از منا و بازگشت به مکه مکرمه

مسائل اجرایی: جلسه هفتم (ویژه کاروان‌های مدینه اول)

موضوع: ملاحظات بازگشت به کشور

سرفصل‌ها:

۱- آمادگی بازگشت به کشور

- میثاق نامه میهمانان الهی
- طلب حلالیت
- تشکر و سپاس
- درخواست همکاری
- کسب آمادگی برای عزیمت به فرودگاه
- زمان خروج از هتل
- ساماندهی و نظم‌بخشی به اتاق‌ها

۲- بازگشت به کشور

- رعایت سقف بار مجاز همراه زائر
- بار مجاز قابل حمل به داخل هواپیما
- کالاهای ممنوعه
- وسایلی که بردن آن به داخل هواپیما ممنوع است
- میزان و چگونگی حمل آب زمزم
- عزیمت به فرودگاه برای بازگشت به کشور
- رسیدن به فرودگاه مقصد در ایران

مسائل اجرایی: جلسه هفتم (ویژه کاروان‌های مدینه دوم)

موضوع: ملاحظات خروج از مکه و عزیمت به مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه هشتم (عربستان)

مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱- ملاحظات خروج از مکه و عزیمت به مدینه منوره

- کسب آمادگی برای خروج از مکه مکرمه
- تنظیم چمدان‌ها برای ارسال به مدینه منوره
- ساماندهی و نظم‌بخشی به اتاق‌ها
- زمان خروج از مکه مکرمه
- حرکت به سمت مدینه منوره
- استقرار در هتل و زیارت اولیه

۲- ملاحظات حضور در مدینه منوره

- اولین حضور
- اولین زیارت
- بازگشت به هتل محل اقامت
- حفظ ارتباط با کاروان

فصل دوازدهم:

سلامت و بهداشت

تذکرات اجرایی:

۱. این مبحث صرفاً توسط پزشکان مورد تأیید مرکز پزشکی حج و زیارت که به کاروان دعوت خواهند شد، ارائه شود.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۱۵۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.

منبع قابل استفاده در این مبحث:

* راهنمای سلامت در حج، مرکز پزشکی حج و زیارت

سلامت و بهداشت: جلسه اول

موضوع: توصیه‌های قبل از عزیمت

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. معاینات پزشکی قبل از سفر و روند احراز استطاعت جسمی
۲. ضرورت همکاری کامل با پزشک کاروان در انجام معاینات قبل از اعزام
۳. لزوم رعایت مسائل بهداشتی در جلسات آموزشی جهت پرهیز از ابتلا به بیماری‌های واگیر (همانند آنفلوانزا و کرونا)
۴. تزریق واکسن‌های موردنیاز
۵. پیگیری و درمان مشکلات جسمی
۶. بارداری و حج تمتع
۷. ضرورت همراه داشتن داروهای تخصصی یا فوق تخصصی
۸. لوازم و تجهیزات بهداشتی و پزشکی موردنیاز زائران
۹. همراه داشتن سوابق درمانی به‌ویژه بیماران دیالیزی، بیماری‌های مزمن و...
۱۰. سلامت بیماران در معرض خطر (قلبی عروقی، دیابتی، تنفسی، کلیوی، بیماری‌های زمینه‌ای دیگر)
۱۱. وضعیت تهیه دارو در عربستان
۱۲. داروهای ممنوعه و مخدر در عربستان

سلامت و بهداشت: جلسه دوم

موضوع: بهداشت فردی

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه چهارم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. بهداشت دست
۲. بهداشت پا
۳. بهداشت کل بدن
۴. بهداشت پوشش
۵. بهداشت استراحت
۶. بهداشت دهان و دندان
۷. عدم استعمال دخانیات
۸. لوازم فردی و اختصاصی

سلامت و بهداشت: جلسه سوم

موضوع: بهداشت تغذیه

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. تغییر عادات غذایی در سفر حج
۲. توصیه‌های غذایی (اجتناب از به‌همراه داشتن مواد غذایی فاسدشدنی)
۳. توصیه به روزه‌داران
۴. رژیم‌های غذایی
۵. برنامه‌های غذایی بیماران خاص و بیماران قلبی و عروقی، دیابتی و... (غذاهای رژیمی در عربستان)
۶. بهداشت نوشیدن
۷. ممنوعیت بردن غذا توسط زائر به اتاق

سلامت و بهداشت: جلسه چهارم

موضوع: بیماری‌های شایع و مهم در حج و راه‌های پیشگیری از آن
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه نهم (ایران)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه یازدهم (ایران)
مکان اجرا: ایران

سرفصل‌ها:

۱. توضیح پیرامون بیماری‌های شایع در ایام حج
۲. رعایت بهداشت محیط هتل و بهداشت فردی
۳. خودمراقبتی در برابر بیماری‌های عفونی و واگیر (همانند آنفلوآنزا و کرونا)
۴. پیشگیری از گرمازدگی
۵. گرفتاری‌های تنفسی در ایام حج (پیشگیری، درمان و مراقبت‌های لازم)
۶. بیماری‌های قلبی عروقی در حج
۷. اختلالات شایع روانپزشکی در حج
۸. سوختگی
۹. گرفتاری‌های عضلانی و استخوانی
۱۰. بیماری‌های دستگاه گوارشی (یبوست، مسمومیت غذایی و...)
۱۱. سوانح و حوادث
۱۲. مشکلات چشم
۱۳. عرق‌سوز

سلامت و بهداشت: جلسه پنجم

موضوع: بهداشت محیط و خدمات درمانی در حج

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. رعایت نظافت و بهداشت در اتاق‌ها و محیط زندگی جهت تضمین سلامت و جلوگیری از بروز بیماری‌های واگیر
۲. توصیه‌های لازم در استفاده از سرویس‌های بهداشتی
۳. رعایت بهداشت در خیابان‌ها و اماکن عمومی و همراه داشتن دستمال کاغذی
۴. استفاده از بطری‌های آب معدنی یک‌بار مصرف
۵. استحمام روزانه، شستن مرتب پاها و جوراب، جهت جلوگیری از ایجاد بوی بد در فضاهای عمومی و اتاق‌ها علائم
۶. شستن میوه‌ها قبل از خوردن
۷. ارائه خدمات درمانی با سیستم ارجاع به مراکز درمانی و بیمارستان‌های عربستان و توصیه‌های خاص در مورد آنها
۸. بروز حوادث و اعزام بیماران به بیمارستان

سلامت و بهداشت: جلسه ششم

موضوع: سالمندان و بهداشت روان

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم (عربستان)	مکان: مدینه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم (عربستان)	مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. مقتضیات زندگی دسته‌جمعی
۲. ملاحظات ویژه سالمندان
۳. آرامش و بهداشت روانی در سفر حج

سلامت و بهداشت: جلسه هفتم

موضوع: سلامت در مناسک حج

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه ششم (عربستان) مکان: مکه

سرفصل‌ها:

۱. توصیه‌های ویژه مسجدالحرام

- توصیه‌های ویژه طواف
- توصیه‌های ویژه سعی بین صفا و مروه

۲. سلامت در ایام تشریق

- توصیه‌های ویژه وقوف در عرفات، مشعرالحرام و منی
- وقوف اضطراری بیماران
- حلق بهداشتی
- توصیه‌های ویژه رمی جمرات

سلامت و بهداشت: جلسه هشتم

موضوع: بهداشت پس از سفر

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوازدهم (عربستان)	مکان: مکه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوازدهم (عربستان)	مکان: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. رعایت بهداشت در بازدیدها
۲. مراجعه به پزشک در صورت بروز علائم غیرعادی
۳. رعایت آرامش و بهداشت روانی پس از سفر

بخش دوم:

آموزش‌های اختصاصی زائران

فصل اول:

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

تذکرات اجرایی:

۱. در صورت حضور معینه در کاروان، این مبحث توسط ایشان ارائه شود. در غیر این صورت در ایران با هماهنگی دفتر بعثه در منطقه یا استان، یکی از معینه‌های محترم و در سفر، یکی از مبلغه مستقر در مجموعه دعوت شوند تا این مباحث را ارائه نمایند.
۲. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۴۲۰ دقیقه است.
۳. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن‌ها نوشته شده است.

آموزش های ویژه بانوان زائر

موضوع اول: احکام و مناسک

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. رساله های عملیه مراجع عظام تقلید
۲. درس نامه فقه و مناسک؛ عباس ظهیری و رضا هوشیاری، مدیریت امور آموزشی و فرهنگی

سرفصل جلسه اول:

۱. طهارت

○ ورود به مساجد

○ طواف

○ قرائت و مس قرآن

۲. واجبات احرام

زمان اجرا در همه کاروان ها: جلسه اول اختصاصی بانوان در ایران

مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه دوم:

۱. نذر و عهد

۲. اذن ولی برای سفر و اعمال

۳. صدقات

۴. نمازهای مستحبی

زمان اجرا در همه کاروان ها: جلسه دوم اختصاصی بانوان در ایران

مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه سوم:

۱. اعمال عمره تمتع

۲. اعمال معذورین

تذکره: در کاروان‌های مدینه دوم، موارد ۳ و ۴ از سرفصل‌های جلسه چهارم اختصاصی بانوان، در این جلسه ارائه شود.

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم اختصاصی بانوان در ایران
مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه چهارم:

۱. رعایت مسائل شرعی در ورود به مسجدالنبی ﷺ و سایر مساجد

۲. احکام ویژه میقات

۳. محرمات احرام (با تأکید بر محرمات خاص بانوان)

تذکره: در کاروان‌های مدینه دوم، موارد ۳ و ۴ این سرفصل‌ها در آخرین جلسه اختصاصی بانوان در ایران ارائه شود.

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول اختصاصی بانوان در عربستان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم اختصاصی بانوان در عربستان
مکان اجرا در همه کاروان‌ها: مدینه

سرفصل جلسه پنجم:

۱. رعایت مسائل شرعی در وضوگرفتن (توجه به حضور نامحرم‌ها و دوری از انظار آنان)

۲. تقدیم اعمال و تبدل حج و عمره

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم اختصاصی بانوان در عربستان
مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول اختصاصی بانوان در عربستان
مکان: مکه

۳۴۰ عناوین و سرفصل‌های آموزشی زائران حج تمتع

سرفصل جلسه ششم:

۱. وقوف در مشعرالحرام
۲. رمی جمره (نیابت و عدم نیابت در شب)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم اختصاصی بانوان در عربستان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم اختصاصی بانوان در عربستان
مکان اجرا در همه کاروان‌ها: مکه

سرفصل جلسه هفتم:

۱. طواف مستحبی و عمره مفرده
۲. اعمال بین حج و عمره

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم اختصاصی بانوان در عربستان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم اختصاصی بانوان در عربستان
مکان اجرا در همه کاروان‌ها: مکه

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

موضوع دوم: آداب و اخلاق سفر حج

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. درس‌نامه آداب سفر حج؛ سید علی قاضی عسکر، مشعر
۲. اخلاق و آداب در حج و زیارت؛ محمدتقی رهبر، مشعر

سرفصل جلسه اول:

۱. آمادگی سفر
۲. اجتناب از گناه (غیبت، سوءظن، خبرچینی)

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه اول اختصاصی بانوان در ایران
مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه دوم:

۱. همزیستی با هم‌سفران
۲. آداب زیارت و اعمال در مکه
۳. حیات و شأن حضرت خدیجه علیها السلام
 - حضرت خدیجه علیها السلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله
 - نقش حضرت خدیجه علیها السلام در ترویج اسلام
 - استقامت حضرت خدیجه علیها السلام در راه اسلام

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم اختصاصی بانوان در عربستان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول اختصاصی بانوان در عربستان
مکان اجرا: مکه

۳۴۲ عناوین و سرفصل‌های آموزشی زائران حج تمتع

سرفصل جلسه سوم:

۱. حج و امام عصر (عج)

۲. انس با دعا و قرآن

۳. ذوی الحقوق

○ دعا در حق فرزندان، والدین، مربیان، همسایگان، شهدا، خویشان

○ انجام اعمال نیابتی و هدیه ثواب اعمال و خیرات

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم اختصاصی بانوان در عربستان

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم اختصاصی بانوان در عربستان

مکان اجرا: مکه

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

موضوع سوم: مسائل خاص بانوان

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. توصیه‌های عمومی و امنیت در سفر، مدیریت حراست بعثه
۲. توصیه‌های آموزشی و فرهنگی، معاونت فرهنگی بعثه

سرفصل جلسه اول:

۱. شرایط خاص برای زیارت بانوان در عربستان
 ۲. اجتناب از سنت‌های نادرست
 - خاک برداشتن
 - دخیل بستن
 - پول انداختن در اماکن مقدس و حرم‌ها
- زمان اجرا در همه کاروان‌ها:** جلسه سوم اختصاصی بانوان در ایران
- مکان اجرا:** ایران

سرفصل جلسه دوم:

۱. آداب زیارت
 ۲. ورود به روضه
 ۳. امنیت سفر و اجتناب از سفر فردی
 ۴. تذکر در خصوص مبلغه‌ها و سخنرانان کشور میزبان در مسجدالنبی ﷺ
 ۵. مهرورزی و برخورد مناسب با زائران سایر کشورها
 ۶. اجتناب از نمازخواندن در بین الحرمین و بیرون از اماکن و مساجد
- زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول:** جلسه اول اختصاصی بانوان در عربستان
- زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول:** جلسه سوم اختصاصی بانوان در عربستان
- مکان اجرا:** مدینه

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

موضوع چهارم: مهارت‌ها و سبک زندگی اسلامی

سرفصل جلسه اول:

مهارت‌های زندگی جمعی در سفر

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم اختصاصی بانوان در ایران

مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه دوم:

۱. صبر و پرهیز از پرخاشگری

۲. خیرات و امور عام‌المنفعه

۳. صله رحم

۴. رعایت شأن زن ایران و حجاب و عفاف

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه سوم اختصاصی بانوان در ایران

مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه سوم:

۱. مدیریت معنوی

○ انجام عبادات

○ انس با قرآن

○ دعا و ذکر

۲. خیرات و امور عام‌المنفعه

۳. صبر و بردباری

۴. اجتناب از اسراف

۵. اجتناب از خرافات

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم اختصاصی بانوان در عربستان

مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم اختصاصی بانوان در عربستان

مکان: مکه

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

موضوع پنجم: بانوان اسوه

سرفصل جلسه اول:

۱. سیره و حیات فردی حضرت زهرا علیها السلام

○ عبادی

○ اخلاقی

۲. سیره اجتماعی حضرت زهرا علیها السلام

○ خانوادگی

○ تربیتی

○ سیاسی

زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه دوم اختصاصی بانوان در ایران

مکان اجرا: ایران

سرفصل جلسه دوم:

۱. فاطمه بنت اسد علیها السلام

۲. نجمه خاتون علیها السلام

۳. ام‌البینین علیها السلام

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه چهارم اختصاصی بانوان در عربستان

مکان: مکه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه چهارم اختصاصی بانوان در عربستان

مکان: مدینه

آموزش‌های ویژه بانوان زائر

موضوع ششم: اماکن مذهبی مدینه منوره

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. آثار اسلامی مکه و مدینه، رسول جعفریان، مشعر
۲. باقرآن در مکه و مدینه، اکبر دهقان، مشعر

سرفصل‌ها:

۱. روضه نبوی
۲. خانه حضرت زهرا علیها السلام
۳. باب جبرئیل
۴. درب‌های ورود بانوان به مسجدالنبی صلی الله علیه و آله
۵. بقیع

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول اختصاصی بانوان در عربستان
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه سوم اختصاصی بانوان در عربستان
مکان اجرا: مدینه

فصل دوم:

آموزش های اعضای گروه یاوران حجاج

تذکرات اجرایی:

۱. مدت زمان در نظر گرفته شده برای این مبحث در ایران و موسم، مجموعاً ۲۴۰ دقیقه است.
۲. زمان و مکان اجرای هر جلسه در ابتدای آن ها نوشته شده است.

منابع قابل استفاده در این مبحث:

۱. خدمتگزاری به زائران در فرهنگ اسلامی، عباس میری خضری، مشعر
۲. درس نامه آداب سفر حج، سید علی قاضی عسکر، مشعر
۳. راهنمای یاوران حجاج، معاونت فرهنگی بعثه
۴. برنامه فرهنگی حج تمتع ۱۴۰۵/۱۴۴۷، معاونت فرهنگی بعثه

آموزش‌های اعضای گروه یاوران حجاج

جلسه اول

موضوع: فرهنگ و ارزش تعاون و همیاری در سفر حج و زیارت
زمان اجرا در همه کاروان‌ها: جلسه اول ویژه یاوران حجاج (ایران)
مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. اهمیت و ارزش تعاون و همیاری در سفر
 - ویژگی‌های و مشکلات سفر حج
 - اهمیت و پاداش تعاون و خدمت به دیگران در سفر
 - سیره معصومان در سفر حج (خدمت به زائران)
 - نشاط معنوی و انبساط فرهنگی از رهگذر تعاون و همیاری در سفر
۲. مهارت‌ها و چگونگی کمک به دیگران
۳. وظایف و مسئولیت‌ها
 - خبرنگار افتخاری
 - مهرورزی
 - برگزاری مراسم
 - کمک و راهنمای زائران کم‌توان در انجام اعمال
 - کمک به روحانی و مدیر کاروان در گروه‌بندی و انجام وظایف

آموزش‌های اعضای گروه یاوران حجاج

جلسه دوم

موضوع: بایدها و نبایدهای کاروان‌ها

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه اول (عربستان) مکان: مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (ایران) مکان: ایران

سرفصل‌ها:

۱. ملزومات فرودگاه در ایران و محرم شدن در جحفه
۲. ورود به جده و عزیمت به جحفه
۳. محرم شدن در میقات
 - نماز
 - احرام
 - حرکت به سمت مکه
۴. ورود به هتل و استراحت (و صرف صبحانه در صورت ضرورت)
۵. انجام اعمال عمره تمتع
۶. اعمال معذورین

تذکر: موارد ۱ و ۲ فقط در کاروان‌های مدینه دوم مطرح شود.

آموزش‌های اعضای گروه یاوران حجاج

جلسه سوم

موضوع: فرایند اجرای فعالیت‌ها در مدینه

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه دوم (عربستان)

زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه دوم (عربستان)

مکان اجرا: مدینه

سرفصل‌ها:

۱. بایدها و نبایدها در مدینه
۲. زمان‌های زیارت (بقیع، مرقد پیامبر ﷺ، روضه منوره برای خانم‌ها و آقایان)
۳. زیارت دوره
 - زیارت شهدای احد، مسجد قبا، مساجد سبعة
 - زیارت مساجد اطراف حرم
۴. برگزاری جلسات آموزشی
۵. برگزاری مراسم و جلسات دعا
۶. برگزاری همایش‌ها
۷. برگزاری مراسم ویژه پیمان با رسول الله ﷺ و اهل بیت علیهم السلام
۸. محرم شدن
 - فراهم کردن مقدمات احرام از هتل
 - محرم شدن در مسجد شجره
 - نماز
 - احرام
 - حرکت به سمت مکه

آموزش‌های اعضای گروه یاوران حجاج

جلسه چهارم

موضوع: فرایند اجرای عملیات و مراسم حج در مکه
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه اول: جلسه سوم (عربستان)
زمان اجرا در کاروان‌های مدینه دوم: جلسه اول (عربستان)
مکان اجرا: مکه

سرفصل‌ها:

۱. ورود به هتل و استراحت (و صرف صبحانه در صورت ضرورت)
۲. انجام اعمال عمره تمتع
۳. اعمال معذورین
۴. زیارت و بازدید از اماکن مذهبی
۵. برگزاری جلسات آموزشی
۶. اقامه جماعت در هتل
۷. برگزاری مراسم و جلسات دعا
۸. برگزاری مسابقات
۹. برگزاری جلسات و حلقه‌های قرآنی
۱۰. برگزاری همایش‌ها
۱۱. بایدها و نبایدهای سفر به تفکیک مکه و مشاعر
۱۲. حرکت به سمت عرفات در روز ترویبه به صورت ترددی
۱۳. اقامت و وقوف در عرفات
۱۴. برگزاری مراسم برائت از مشرکین و مراسم دعای عرفه

۱۵. حرکت به سمت مشعرالحرام به صورت ترددی
تذکر: احتمال توقف تا نیمه شب در عرفات به دلیل نقل ترددی
۱۶. اقامت و وقوف در مشعرالحرام
۱۷. حرکت به سمت منا
تذکر: توجیه جدول زمان‌بندی رمی جمرات زائران ایرانی
۱۸. اعمال منا
۱۹. برگشت به مکه و اعمال مکه
۲۰. برگزاری مراسم ویژه عهد با خداوند و شکرگزاری